

МЕТА

94: 3-4

META **MEDELTIDSARKEOLOGISK TIDSKRIFT**

META:s styrelse/huvudredaktion

Peter Carelli
Lars Ersgård
Ingrid Gustin
Anders Jonasson

Mats Mogren
Mats Roslund
Katalin Sabo

META:s omslagsbild: Christina Borstam, Lund,

META ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen och kommer ut med fyra nummer per år. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1995 kr 100:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5.

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

KF-Sigma tryckeri, TLTH, Lund.
ISSN 0348-7903

Redaktionellt

Nummer 1 av denna årgångs META tog sig an problemet med definiering av genus i det arkeologiska källmaterialet. I detta sista nummer i folkkrigens år 1994 har några författare samlats kring frågan om etniska tolkningar av det förflutna. Orsaken till intresset för dessa båda problemområden kan vara behovet av att nå bortom de generella medeltida grupperingarna präster, krigare, köpmän och bönder för att nå andra mänskliga kategorier. Medan genusproblematiken är ett nytt fält inom forskning kring medeltiden har etnicitet i form av folkvandringar genomkorsat texterna sedan slutet på förra seklet. Synen var ofta förenklad där "folk" med gemensamt geografiskt och biologiskt förflutet sågs som aktörer på den historiska scenen. Det är betryggande att se att vi sedan dess har blivit klokare. I de texter som föreligger i META understryks det subjektiva inslag som påverkar all etnisk identifiering. Medvetenheten om möjligheten till politiskt missbruk av denna kategorisering gör oss också försiktiga när vi ger oss ut på detta gungfly.

Dick Harrison tar i sin uppsats utgångspunkt i det skriftliga källmaterialet och låter oss stifta bekantskap med debatten om etnicitet som förs inom historieämnet. Genom exemplet Langobarderna visar han hur etnisk identitet varierar i tiden och rummet.

Zbigniew Kobylński går noggrant tillväga i sitt sökande efter de tidiga slaverna. Utifrån lingvistik, skriftliga antika källor och arkeologiskt material visar han hur debatten kring slavernas ursprung har förts i Europa. Han tydliggör de arkeologiska diskussionerna och påpekar att alla argument är svaga beroende på bristen av artefakter med tydlig slavisk anknytning. Själv prövar han möjligheten att finna denna identitet med huskonstruktioner som indikator.

Jes Martens tar även han de antika källorna till hjälp i sin sökan efter vandaler. Han diskuterar skrifternas användbarhet och begränsningar i forskningen och visar hur samtiden påverkat den enskilde arkeologens tolkningsförsök.

Neil Price studerar vikingatidens husbyggande och frågar sig om nordborna uttryckte sin identitet i nyttjandet av rummet. Med exempel från Island och England och tillgänglighetsanalys som metod visar han hur uppfattningen och användandet av gården upprepar sig i skandinaviska bosättningar.

Bozena Werbart gör en personlig reflektion över arkeologi och etnicitet. Hon menar att grunden till identitetsforskning ofta ligger i reflektionerna kring oss själva, vår egen sökan efter rötter. Efter att ha framhållit de skrämmande exempel som nationalistisk och rasistisk arkeologi bidragit med under seklet kommer hon ändå till slutsatsen att forskning kring etnicitet måste ingå i studiet av mellanmänskliga relationer.

Inger Zachrisson har under många år sökt samernas historia i norra Sverige. I relationen emellan samer och germaner har ett ömsesidigt kulturellt utbyte skett som visar att förbindelserna inte har varit av konfliktfylld natur. Hon menar att om skarpa motsättningar funnits bör detta ha avspeglats i ett starkare behov av att markera sin etniska tillhörighet.

Efter dessa tänkvärda artiklar slår det en hur problematiskt det måste vara att se på arkeologiska kulturer som varande etniska grupperingar. Kanske är det etiskt och vetenskapligt nödvändigt att separera dessa två begrepp för att inte hamna för långt borta från den plausibla "verkligheten". Först när ett flertal källmaterial som texter, toponymer, den materiella kulturen och språk föreligger är det möjligt att leta efter den identitet som den dåtida människan attribuerades eller valde själv. Även med dessa som underlag sviktar resonemangen och det går nästan alltid att finna motargument från antropologisk litteratur. Försöken är ändå metodutvecklande och samtidigt visar de lyckade exemplen på möjligheter inför framtiden. Jes Martens påpekar att vi inte får glömma att etniska kategoriseringar är en medeltida realitet.

Under senare år har artiklar på engelska införts i META och engelsktalande läsare har visat intresse för att den skandinaviska debatten. I framtiden kommer vi därför att presentera varje artikel med ett kort abstract. Vår förhoppning är att läsekretsen genom detta utvidgas och fler känner sig manade att delta i den arkeologiska debatten.

Det utlysta stipendiet om femtusen kronor ur Erik Cinthios forskningsfond har i år tilldelats Mats Anglert, Lund.

META-redaktionen i Lund

Christina Borstams omslagsbild bär namnet "Jag är den andra- vem är Du"?

Etnicitet i historisk forskning: även ett tidigmedeltida problem

Dick Harrison

Termen etnicitet har trots sina språkliga rötter i klassisk grekiska en ganska modern historia; den var mycket ovanlig före 1970-talet. Termen etnisk grupp har diskuterats av antropologer på 1960-talet, men inte heller denna term kan spåras mycket längre tillbaka. Den kanske främsta anledningen till att det samhällsvetenskapliga forskarsamhället uppfann termerna var de erfarenheter man fick under efterkrigstiden: avkolonialisering, nya sociala grupper, invandrare, stadsdelar med särpräglade kulturer, d v s närvaron av en mängd olika folkgrupper i lokalsamhället i en omfattning som man inte hade haft tidigare (Ovesen 1991 s 638).

Begreppet föddes inom samhällsvetenskaperna och kom länge att präglas av de behov dessa hade. Termen blev alltså nutidsinriktad. Det var en flexibel term som kunde användas för att analysera politiska processer på ett dynamiskt sätt; man kunde sätta etniska grupper i relation till andra etniska grupper och till andra enheter, t ex nationalstater. Efterhand kom också termen att användas av nutidsinriktade historiker. Skälet var i grund och botten detsamma: etnicitet var ett gott verktyg när det gällde att förklara svårbegripliga utvecklingslinjer, krig och konflikter. Etnicitet används följaktligen av flera historiker på ett sätt som liknar historikers användande av termer som nationalism. Bland ledande teoretiker kan nämnas Ernest Gellner, Anthony Smith och Eric Hobsbawm. Vad som ständigt återkommer i de grundläggande verken inom denna skola är den programmatiska nutidsinriktningen; det framhålles ofta att uppkomsten av det moderna, industrialiserade samhället med nationalstater och kapitalism är en förutsättning för att etniska grupper skall kunna alstras. Detta är en generalisering; undantag finns, men de är få. Som exempel på en historiskt medveten modernhistorisk etnicitetsforskning kan tas mycket av den forskning som bedrivits i Lund under Sven Tägils ledning (Rönquist 1990, Tägil 1992). Det finns dock även en tidigmedeltida debatt kring etniska frågor, en debatt som har kommit i skymundan i den svenska historiska forskningen men som har varit desto mer märkbar på kontinenten, särskilt i Österrike.

Ett problem i överförandet av begreppet etnicitet från nutidsinriktad samhällsvetenskap till medeltidsinriktad historia är själva kvaliteten i begreppet. Flera samhällsvetare har hävdad att etnicitet är ett objektiva begrepp. Med detta menas att man ser etniska grupper som faktiskt existerande fenomen, vilka man kan urskilja med hjälp av scheman och mätmodeller, och som hela tiden uppfyller en viss mängd krav (t ex

gemensamt språk, gemensamma kulturformer, etc). För en historiker, särskilt en historiker som vill forska om en mycket förfluten tid, är detta mycket svårt att acceptera. En av dem som förespråkat objektiv etnicitet, Wsevolod Isajiw, stöder sig på att etnicitet är kopplat till kultur och därmed till en socialisationsprocess, vilken endast kan existera i faktiska grupper, objektivt urskiljbara. En invändning, som jag själv har använt mot detta argument, är att socialisationsprocesser i sig är historiskt relativa. Olika tider och olika miljöer ger olika typer av processer, olika variabler som påverkar människors tankesätt. Hur man skapar gruppidentitet och hur man lär sig samhörighet med andra människor, är frågor som är kulturellt relativa. Därför blir det för en historiker förr eller senare nödvändigt att göra etnicitet till ett subjektivt begrepp (Isajiw 1979, Harrison 1991 ss 22-23).

Med detta menas att karaktären på etniska grupper förändras. Det som gör att något är etniskt på 500-talet är kanske inte alls relevant för vad som skapar etnisk samhörighet på 1200-talet eller 1900-talet. Bland vissa folk och i vissa perioder kan en faktor som språk vara oerhört viktigt för att visa vilka som hör ihop etniskt. I andra situationer är språk helt oviktigt; snarare är det kanske gemensam religion och/eller gemensam ursprungsmyt som är det avgörande. På det här sättet blir begreppet tänjbart och ur analysynvinkel även dynamiskt. Det är utifrån denna uppfattning av etnicitet som en subjektiv kategori som jag i fortsättningen kommer att resonera.

Ett exempel på hur man associerar etniskt möter vi i den medeltida litteratur som är explicit geografiskt inriktad. Om man läser i pilgrimsguiden för fransmän som reste till Santiago de Compostela i nordvästra Spanien på 1100-talet (*Le Guide du pèlerin de Saint-Jacques*), så finner vi en remarkabelt språkrelaterad fördomsflora. Författaren hette förmodligen Aimery Picaud, en munk som kom från det franska landskapet Poitou. Den poitevinska härkomsten är viktig; det ger boken en etnisk skärpa som gör en modern läsare rejält häpen. I beskrivningen av andra människor, vars språk avviker från de poitevinska dialekterna, påverkar språket uppfattningen av den etniska karaktären och definierar gruppen. Folket i Saintonge och Bordeaux blir därför skildrade som sämre människor än folket i Poitou. Den etnisk-språkliga hätskheten tilltar med avståndet, och när beskrivningen når Gascogne börjar det bli obehagligt att sätta sig in i författarens tankevärld. Verkligt hårda omdömen fälls om de språkligt helt obegripliga baskerna i Navarra. Deras matvanor jämförs med hundars och grisars, deras språk sägs påminna om hundars skällande; dessutom är navarresama trolösa, falska, moraliskt fördärvade, helt hängivna sinnliga njutningar, ständigt berusade, mm, mm. Den enda positiva egenskapen Aimery Picaud tillmäter navarresama är att de är bra på att slå ihjäl folk. Språket är här en central etnicitetsskapande variabel. Religionen är däremot helt oväsentlig. Alla uppräknade folk var katoliker, men det påverkar inte etnicitetsuppfattningen det minsta (Vielliard 1938 ss. 16-33).

En helt annan typ av etniska grupper möter vi under antiken och under tidig medeltid. Här har man av hävd trott sig se speciella etniska särdrag knutna till stammar, på latin *gentes*. Man har också trott sig se speciella skillnader mellan stora grupper av *gentes* gentemot andra, t ex mellan germanska, keltiska och slaviska stammar. Det sistnämnda har man numera definitivt övergett; det är enkelt att se att skillnaden mellan germaner, kelter och andra är till största delen något historikerna har trott sig se när de läste antik litteratur utan att reflektera över de antika författarnas egen kunskaps horisont. Det första problemet, definitionen av objektiva *gentes* som etniska grupper (vandaler, visigoter, angler, langobarder, m fl), har varit betydligt svårare att komma till rätta med. Ett problem i sammanhanget var just svårigheten att resonera utifrån tankar om subjektiv etnicitet.

Ett centralt namn i den nyskapande forskning kring tidig-medeltida etniska grupper, som tog fart på 1960-talet, var Reinhard Wenskus (Wenskus 1961). Enligt Wenskus var dessa stammar heterogena grupper definierade av en kärna av stormän. Dessa stormän bar på stammens traditioner och förde dem vidare till nästa generation. Däremot fanns det ingen organisk stamhet, utan nytillskott till stammarna var helt naturligt och ofta nödvändigt för stammens överlevnad. Enligt Wenskus finns det två centrala kriterier för dylika grupper:

- 1) en känsla av grupptillhörighet ("*Wir-Gefühl*") - förmågan att tänka i termer av "vi och dom"
- 2) tron på gemensamt ursprung (d v s erkännandet av en ursprungsmyt).

Klarade man bara av det här, så kunde man bli medlem i en antik eller folkvandringstida etnisk grupp. Variabler som språk, hudfärg, fysiska karakteristika, mm hade ingen som helst betydelse. Religion kunde ha en betydelse om detta var väsentligt för ursprungsmyten eller om man av politiska skäl bestämde att religion var viktigt; men vi har exempel på stammar där religiös tillhörighet var relativt oväsentligt.

Den amerikanske medeltidshistorikern Patrick Geary har vidareutvecklat Wenskus' s idéer och delvis gått emot dem. Enligt Geary definierade man sig etniskt under folkvandringstiden när specifika situationer och specifika anledningar krävde detta, särskilt inom en politisk kontext. Människorna som definierade sig som visigoter, franker, vandaler, romare etc gjorde detta för att knyta sig till olika politiska grupperingar. Man kunde mycket väl tillhöra flera olika etniska grupper samtidigt. Den langobardiske kungen Agilulf var t ex både thuringare och langobard, utan att detta vållade honom eller hans omgivning någon konflikt. Flera av det senromerska rikets fältherrar, t ex Stilicho och Gundobad, var samtidigt romare som de var något annat, i det här fallet vandaler och burgunder. Etnicitet skapade inte politiska konflikter, utan etnicitet skapades som en följd av konflikter. Man valde etnicitet allt efter situationen.

Enligt Wenskus upphörde detta när folkvandringstidens soldater blev bofasta och nya riken etablerades; dessa riken fick då etniska termer, vilka omvandlades från att ha varit personliga till att bli territoriella (Britannia blev England, Gallien blev Frankrike, etc). Enligt Geary stämmer inte detta. Territorialiseringssprocessen tog inte bort den subjektiva formen av etnicitet, utan denna fortlevde under tidig medeltid. Enligt denna hypotes skulle de namn på folk och stammar som vi möter i Syd- och Västeuropa på 700-, 800- och 900-talen vara av samma etniska typ som under antiken och folkvandringstiden (Geary 1983, Harrison 1993 s 43).

För den historiker som forskar om senantiken och tidig medeltid ställer denna omvandling av synen på etniska grupper en del nya frågor och skapar nya tolkningsproblem. Ett sådant problem är att vi aldrig a priori vet vad källorna talar om när de använder etniska termer. Om det står i en källa att "romarna stred mot goterna", så kan detta bli innebära

- 1) att en romersk armé stred mot en liten gotisk truppstyrka
- 2) att en romersk armé stred mot ett stort gotiskt folk
- 3) att en gotisk armé under romersk ledning stred mot andra människor som kallade sig goter
- 4) att vandaler, heruler, langobarder m fl under romersk ledning stred mot andra vandaler, heruler, langobarder mfl under gotisk ledning

Variationsmöjligheterna är oändliga. Varje enskilt omnämnande av etniska kategorier måste tolkas var för sig för att vi inte skall missuppfatta den historiska kontexten. Jagharsjälvt gjort en specialstudie av hur termen langobarder (lat. Langobardi) används av grekiska, syriska och romerska författare på 500-talet. Det visade sig att användandet av termen skiljer sig oerhört beroende på vilket geografiskt område det gäller. När man talar om langobardisk närvaro i Orienten (Mesopotamien, Georgien, Syrien etc), så avser man små truppstyrkor som även kan definieras som romerska. När man talar om langobarder i nuvarande Ungern, Kroatien och Slovenien är betydelsen en helt annan; då avser man ett bofast folk med soldater, kvinnor, barn, tjänare och slavar. När man talar om langobarder i Italien finner vi båda dessa betydelser använda häller om häller, och det är väldigt lätt att dra konstiga slutsatser om man inte är mycket försiktig. Men det är hela tiden exakt samma etniska term som används; man kan inte av det enskilda omnämnandet i texten se vilken betydelse som avsågs (Harrison 1991, Harrison 1993 s 43).

Nyckeln till förståelse av senantika och tidig-medeltida författares användande av etniska termer ligger i ett medvetande om betydelsen av olikhet. Man använde etniska termer när man konfronterades med något som i denna politiska situation var annorlunda än det man själv stod för. Variabler som födelseort, föräldrars nationalitet,

språk, gruppens numerära storlek, etc, spelade i sig ingen roll (Harrison 1991 s 24). De etniska grupper som döljer sig bakom dessa svårtolkade texter var följaktligen mycket heterogena, med vårt sätt att se. Man kunde om man tillhörde det samhällsskikt som brydde sig om att definiera sig etniskt, ansluta sig till ett flertal olika grupper. Det gick i praktiken till så att man antog en viss kosmologisk uppfattning, erkände en viss folkgrupps specifika plats i myterna, och stödde denna grupp politiskt.

Ett annat etnicitetsrelaterat problem för medeltidshistoriker är iakttagelsen, t ex hos Geary ovan, att de etniska termerna fortsätter att användas om olika folkgrupper i flera hundra år efter att folkvandringssamhället ersatts av stabila medeltida kungariket. Detta fortsatta användande har lett till ett flertal kontroverser om vad etnicitet innebar som historisk faktor. Ett exempel är det visigotiska Spanien på 600-talet. Enligt vissa forskare var Spanien ett djupt splittrat rike med stora motsättningar mellan romare och visigoter, vilket gjorde riket svagt och lätt att beseгра när araberna anföll i början av 700-talet (Thompson 1969 ss 59, 105-09, 311-15, 317-19). Enligt andra forskare var det tvärtom; någon egentlig skillnad mellan två stammar som kallade sig för visigoter och romare fanns inte; Spanien var ett centraliserat kungarrike som besegrades av araberna just därför att det var så centraliserat (när araberna slog ut centralmakten kollapsade motståndet; i annat fall skulle de ha fått bekämpa ett flertal småfurstar, vilket hade tagit mycket längre tid) (Collins 1983, särskilt ss 105, 128, 143-44).

Vad vi vet är att de etniska termerna fortsatte att användas - men eftersom etnicitet är ett subjektivt begrepp vet vi inte vad man avsåg med en etnisk term i dessa kungariket. Vi vet inte vilka människor Karl den store syftar på när han säger att han är frankernas och langobardernas kung. Menar han folk som talar olika språk? Menar han folk i nutida mening (nationer, territorialstater)? Menar han arméer? Menar han olika sociala grupper? Vi vet inte heller om alla etniska termer under samma period baserade sig på samma kriterier. Vi vet t ex inte om Karl den stores definition av franker och langobarder var densamma som hans definition av saxare, daner och slaviska stammar.

För att ge ett exempel på hur etnicitet som historisk variabel egentligen fungerar, mot bakgrund av dessa problem, har jag valt min egen avhandling. Utan att ta upp för mycket tid i presentationen av problemet, så kan man sammanfattande säga att en del av min avhandling går ut på att söka efter integrationsformer, olika krafter som blir centrala i skapandet och upprätthållandet av beroendeband i det tidig-medeltida Europa, i mitt fall i det langobardiska Italien. Efter en längre bakgrundsdiskussion och några teoretiska kapitel kommer jag därvid fram till dessa kategorier (Harrison 1993 ss 40-41):

- 1) Den tidiga staten (*early state*)
- 2) Städer
- 3) Etnicitet
- 4) Släktskapssystem
- 5) Jordägande
- 6) Kyrka och ideologi
- 7) Juridisk-administrativa institut (t ex lagen)
- 8) Våld och militärmakt

I ett separat kapitel diskuterar jag därefter det förklaringsvärde etnicitet har utifrån principen om subjektiv etnicitet. Jag försöker se vad man avsåg med beteckningen langobard under 600- och 700-talen (Harrison 1993, ss 41-50). Det framgår då att tillgängligheten till den etniska gruppen under en stor del av perioden, kanske under hela perioden, inte förändrades rent formellt. Det var hela tiden möjligt att ansluta sig till langobarderna även om man såg helt annorlunda ut, talade ett helt främmande språk och kom från helt andra delar av världen. På 660-talet lät sig t ex en stor grupp bulgariska invandrare till Syditalien integreras i det langobardiska väldet; de antog langobardiska titlar och accepterade sin nya identitet utan problem. Trots detta vet vi av ett vittnes berättelse att de så sent som på 790-talet ännu talade sitt eget protobulgariska språk vid sidan av vulgärlatinet (Harrison 1993, s 44).¹

Samtidigt som vi ser denna formella kontinuitet ser vi emellertid också att det italo-langobardiska samhället genomgick vissa grundläggande förändringar under den här tiden. Namnskicket överskred de etniska gränserna fullständigt. På 600-talet kan vi ännu skilja en langobard från en icke-langobard genom att titta på deras namn, men på 700-talet är detta helt omöjligt. Langobardiska namn, kristna namn och romerska namn dyker upp i alla samhällsklasser från slavar till aristokrater, ibland dessutom i hybridformer (Wickham 1981 ss 68-69). Dessutom assimilerades langobarder och romare språkligt. Det langobardiska språket försvann, åtminstone började det försvinna, och vulgärlatin/italienska blev helt dominerande. Samtidigt penetrerades dock detta latin av en mängd nya låneord från langobardiskan. Det rör sig om ord rörande vardagslivet, lagen, jordbruk, skogsbruk, teknik, byggande, familjeliv, hantverk, all dagliga föremål, djur, militära termer och en hel del ort- och personnamn (Harrison 1993 ss 45-47).

En annan förändring var att de föremålstyper som man har grävt fram på langobardiska gravplatser förändrades gradvis under andra hälften av 600-talet och början av 700-talet. Ursprungligen har vi ganska typiska sk germanska konstformer (djuromamentik mm). På 700-talet har langobarderna dock antagit så många romerska och bysantinska stilelement att en etnisk tydning av föremål blir helt omöjlig redan på hypotesstadiet. Ett motsatt exempel är reliefkonsten, där vad konsthistoriker anser vara

typiskt langobardiska former kom att infogas i och dominera stensulptur och stenhantverk för lång tid framåt (Harrison 1993 ss 47-48, Wickham 1981 ss 67-68).

Till detta kommer att grav- och bebyggelsearkeologin på senare tid har påvisat att langobarderna inte bodde separat från den övriga befolkningen i fästningar uppe på kullar, medan de erövrade bodde i usla bondgårdar och hyddor. I stället tycks langobarderna ha bott sida vid sida om icke-langobarder; de verkar ha sökt sig till de bördiga slätterna av samma skäl som de bönder som redan bodde där. Flera av de befästa byar på kullar i Alperna, som man tidigare trodde var rester av langobardiska borgar, har inte minst genom Volker Bierbrauers utgrävningar visat sig vara rester av romansk kontinuitet från 400-talet och framåt, delar av en allmän bebyggelse-trend i hela Mellaneuropa (Bierbrauer 1987, Harrison 1991 s 31, Harrison 1993 ss 48-49, Hudson och La Rocca Hudson 1985). Inte heller i städerna kan man se att man har delat upp rummet efter etniska kategorier (Harrison 1993 s 48, Melucco Vaccaro 1982 s 160.).

Med andra ord fanns det inte mycket kvar av faktisk olikhet mellan erövrare och erövrade som sådana när vi kommer till 700-talet. Den olikhet som fanns var snarare socio-ekonomisk, en följd av den sociala och ekonomiska stratifieringen. Om man analyserar termen langobard på 700-talet, så märker man att den folkgrupp termen syftar på i första hand utgörs av en stor mängd fria bönder och stormän, men också av de nya köpmannagrupperna i Norditalien. Jordägande och penninginkomster hade blivit avgörande för den etniska definitionen. Religion, språk, föremålsformer och traditioner hade härvid synnerligen små uppgifter att fylla (Harrison 1993 ss 49-50).² Denna slutsats gör att etnicitet som kategori minskar i analysvärde, eftersom den egentligen maskerar jordägande. Följaktligen kan man i en analys av 700-talets Italien inte göra någon större poäng av etnicitet, medan termen på 500-talet hade varit central i analysen. Termens analysvärde blir även det historiskt relativt p g a termens subjektiva natur.

Om jag däremot hade valt att skriva om 900-talet i stället för 700-talet, så hade etniciteten återigen fått lyftas fram. Då hade den politiska scenen i Italien förändrats så mycket att vissa grupper i samhället såg ett värde i sig att hävda att de var langobardiska. Det fanns då en mängd nya politiska hot, framför allt grekiska soldater som hade invaderat Syditalien och erövrat hälften av allt langobardiskt område därstädes. Dessa angripare var främlingar, de var några man måste definiera sig gentemot, och då använde man sig av langobardiskheten. Befolkningen i det bysantinska Apulien var uttalat langobardisk, inte minst genom sitt val av langobardisk lag (Fonseca 1979 ss 147-52, 214, Kreutz 1991). Härskarna och de intellektuella i de ännu självständiga langobardiska rikena (Benevento, Salerno och Capua) framhävde sin egenart på ett tydligare sätt än tidigare, trots att de langobarder de såg sig som arvtagare till inte påminde mycket om dessa genomitalieniserade furstar i Syditalien. Man skrev små

langobardisk-latinska lexikon (vi har tre i behåll), trots att det langobardiska språket var utdött (Albano Leoni 1980 ss 270-71). Man skrev en nationalkrönika, som i panegyriska ordalag hyllade det langobardiska folket (Chronicon Salemitanum 1956). I denna nya politiska kontext hade etnicitet återigen blivit en politisk tillgång, inte helt olik det sätt på vilket man under 1900-talet har sett nya etniska konflikter skapas som en följd av politiska konflikter mellan olika makthavare, t ex i det forna Jugoslavien.

Sammanfattningsvis kan jag därmed konstatera att historikers sätt att använda begreppet etnicitet kan uppspaltas på åtminstone två stora skolbildningar; dels en modernhistorisk riktning, dels en som är inriktad på antiken och tidig-medeltid. Någon egentlig kommunikation mellan dessa två skolbildningar förekommer inte; de teoretiska och empiriska huvudverken för respektive forskargrupp har mycket få explicita paralleller; man hänvisar inte över de kronologiska gränserna. Om jag håller mig till debatten om tidig-medeltida etnicitet, så är det slående hur det explicita eller implicita erkännandet av subjektiv etnicitet har lett till en del mycket radikala omtolkningar av vad etniska termer syftade på. Ett exempel på detta är Richard Hodges' hypotes att anglosaxisk identitet (inklusive språket) var resultatet av ett identitetssökande bland flera möjligen helt olika folkgrupper i vissa delar av England (Hodges 1989 ss 41-42, 65, 67). Ett mer närliggande exempel är debatten i vårt eget land om vad som egentligen menades med termerna svear och götar. När jag för några år sedan skrev Nationalencyklopedins artiklar "götar" och "geater" kändes det som jag föreställer mig att en otränad lindansare upplever sin situation; som att försöka hålla balansen i en arena fylld av motstridiga krafter, i mitt fall en armé av tolkningsförsök varav bara ett fåtal fick plats på de få raderna (Harrison 1992a s 365, Harrison 1992b s 263, Gahm 1986).

Etniska termer diskuteras mycket friare bland tidigmedievalister nu än man gjorde på den tiden den stora frågan var huruvida något var romerskt eller germanskt (eller germanskt eller slaviskt). En annan följd av utvecklingen är en nyktrare syn på betydelsen av etniska kategorier i historiska processer. I min egen avhandling blev resultatet av etnicitetsanalysen att begreppet degraderades till kategorin mindre viktiga faktorer, medan tidig stat, städer, jordäggande och kyrka framhövdes som mer väsentliga integrationsformer (Harrison 1993 ss 49-50, 53).

Om jag slutligen får komma med några personliga önskemål om den framtida historiografiska utvecklingen, så skulle jag önska att en dialog öppnades mellan de två skolorna, och då inte bara på lokalplanet mellan enskilda forskare, utan framför allt på en teoretisk nivå, genom att utmana de explicit modernistiska teorier som ligger i grunden för mycket av det samhällsvetenskapliga och modernhistoriska studiet av etnicitet. Ett annat önskemål är att det intensiva studiet av tidig-medeltida etnicitet utsträcks framåt i tiden, så att föreställningar som de Aimery Picaud redovisar i sin guidebok från 1100-talet blir begripliga. Det är också önskvärt att de tvärvetenskapliga metoder som har varit nödvändiga i mitt eget arbete (språkhistoria, arkeologi,

konsthistoria, mm) utvecklas vidare på ett fruktbart sätt. I vilket fall som helst är det stora uppgifter som återstår inom ramen för studier av äldrehistorisk etnicitet.

Dick Harrison är fil. dr. i historia och knuten till Historiska institutionen, Lunds universitet.

Noter

1. Uppgiften kommer från Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* V:29 (i *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum langobardicarum et italicarum saec. VI-IX.* 1878.)
2. Järnför med Giovanni Tabacco's banbrytande undersökningar, framförallt *Egemonie sociali e strutture del potere nel medioevo italiano*. 1979 ss 115-32.

Litteratur

- Albano L.F. I glossari longobardo-latini. *Atti del 6 congresso internazionale di studi sull'alto medioevo*. Centro italiano de studi sull'alto medioevo. 1980.
- Bierbrauer, V. *Inவில்ino-Ibligo in Friaul I. Die römische Siedlung und das spätantik-frümittelalterliche Castrum*. 1987.
- Collins, R. *Early Medieval Spain. Unity in Diversity, 400-1000*. 1983.
- Chronicon Salernitanum..* Westerbergh, U (red). Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia latina Stockholmiensia 3. 1956.
- Fonseca, C.D. *Storia della Puglia, vol. 1: Antichità e Medioevo*. Musca, G (red). 1979.
- Gahrn, L. The Geatas of Beowulf. *Scandinavian Journal of History*. 1986.
- Geary, P. Ethnic Identity as a Situational Construct in the Early Middle Ages. *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, vol. 113. 1983.
- Giovanni T. *Egemonie sociali e strutture del potere nel medioevo italiano*. 1979.
- Harrison, D. Dark Age Migrations and Subjective Ethnicity: The Example of the Lombards. *Scandia* 57:1. 1991.
- Harrison, D. geatar, *Nationalencyklopedin*, vol. 7. 1992a.
- Harrison D. götar, *Nationalencyklopedin*, vol. 8. 1992b.
- Harrison, D. *The Early State and the Towns. Forms of Integration in Lombard Italy AD 568-774*. 1993.
- Hodges, R. *The Anglo-Saxon Achievement. Archaeology and the Beginnings*
-

- of English Society*. 1989.
- Hudson, P. och La Rocca Hudson, M.C. Lombard Immigration and its Effects on North Italian Rural and Urban Settlement. I Malone, C. och Stoddart, S (red), *Papers in Italian Archaeology* IV:4, Classical and Medieval Archaeology. BAR International Series 246. 1985.
- Isajiw, W. *Definitions of Ethnicity*. 1979.
- Kreutz, B.M. *Before the Normans. Southern Italy in the Ninth and Tenth Centuries*. 1991.
- Melucco V A. *I Longobardi in Italia*. 1982.
- Ovesen, J. etnicitet. *Nationalencyklopedin*, vol. 5. 1991.
- Rönnquist, R. *Historia och nationalitet. Skotsk etno-territorialitet i ett historiskt perspektiv*. 1990.
- Thompson, E.A. *The Goths in Spain*. 1969.
- Tägil, S (red). *Europa. Historiens återkomst*. 1992.
- Vielliard, J (red). *Le Guide du pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle*. Bibliothèque de l'École des hautes études hispaniques, fasc. 24. 1938.
- Wenskus, R. *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frümittelalterlichen gentes*. 1961.
- Wickham, C. *Early Medieval Italy: Central Power and Local Society 400-1000*. 1981.
-
-

Early Slavs: are they archaeologically visible?

Zbigniew Kobyliński

The question of the location of ancient abodes of the Slavs fascinated many minds and the literature arisen around it is enormous; still however there is no common opinion in this matter. Diverse arguments are used in the discussion, and the early Slavs were located in various places - from Elbe River in the west to Ural Mountains in the east, and from the sources of Dnieper River in the north to the Danube in the south.

Linguistic arguments for the location of ancient abodes of the Slavs

Linguistic arguments, though considered crucial by many scholars, seem to be doubtful, as the same data are used to support extremely different theories. Basic assumption made by linguists is the identity of Slavic ethnicity with the existence of a common proto-Slavic language, which later, in the time of great migrations of the Slavs, divided into separate languages and dialects. This proto-Slavic language is believed to exist as early as the end of the 2nd millennium BC, and is supposed to be preceded by the short period of the existence of common Balto-Slavic language in the first half of the 2nd millennium or in the second half of the 3rd millennium BC. Linguistic studies try therefore to define in what region of Europe the proto-Slavic language emerged.

Lehr-Spławiński (1946, 1961) analyzing river names in Central Europe found out that the early Slavs lived in the basins of Wisła and Odra rivers, while on the basis of the same data Ułaszyn (1959) stated that they originally lived more to the east. The name "Wisła" was supposed Slavic by Lehr-Spławiński, what was questioned by Arumaa (1964), and believed to be unprovable by Safarewicz (1948). Rozwadowski (1948) pointed out that the name "Wisła" and its derivatives occurred also in the basins of Pripet and Dnieper in the eastern Europe. Similarly, the name "Odra" (Oder) was according to Rudnicki Slavic (1959), according to Lehr-Spławiński (1961) - Celtic, Illiric or Slavic, but in the opinion of Filin (1972) - non-Slavic, and Vasmer (1971) - Germanic. Some scholars (e.g., Vasmer 1971; Arumaa 1964) located typically Slavic river names in the basins of Pripet and upper Dnieper, while according to others (Toporov and Trubachev 1962) hydronyms in that area had Baltic character. Niederle (1953), Filin (1972) and Mańczak (1981) were sceptical about any possibility of ethnogenetic inference based on river names, since in Europe it is impossible to find any area with solely Slavic river names.

Argument derived from the names of plants is similarly doubtful. Most discussion went on the name "buk" (beech), which was, in the opinion of most linguists, non-Slavic. Hence, it was believed that, since the Slavs did not know the name of this tree, they originally had to dwell outside the area where it occurred. On this basis Niederle (1953) and Vasmer (1971) located their seats in the basin of Pripet, whereas Kostrzewski (1946), referring to paleobotanical argument, claimed that in the prehistoric times beech had been unknown also in the present-day western Poland. Moszyński (1957) analyzed Slavic plant names in a complex way and stated that the whole group of trees with the western occurrence area was called by the Slavs with names of foreign origin, whereas the trees occurring in the basin of Dnieper have native names in Slavic languages. He concluded that the original seat of the Slavs must have been outside the range of beech, fir, sycamore, larch and yew, thus not in the Polish lands. Mańczak (1981) however criticized this opinion pointing out that a linguistic community can use foreign names also for trees, which originally had native names. The same argument concerns all the borrowed names. Nitsche (1964) and Filin (1973) analyzed Slavic, and Polish in particular, common geographical terms and concluded that words describing the steppe, mountains and sea were alien to the original Slavic language, while a large number of original Slavic words were related to wooded areas with a moderate climate. This image, however, corresponds - as Mańczak (1981) noticed - to the most part of central and eastern Europe. In reference to original Slavic beast names, Vasmer (1971) noted that if one were to determine the original fatherland of the Slavs on the basis of animals known to them, one could suppose that this had been an area where elephants and camels lived.

Arguments based on local names are also unreliable. According to Rospond (1978), local names can survive only within a stable settlement system, therefore the oldest local names known at present cannot be dated at a period earlier than the 6th century AD, which is confirmed e.g., by the occurrence of archaic Slavic local names in the Czech (Šmilauer 1969) and Saxon (Walther 1968) lands, while it is quite certain that before the 6th century they had been settled by the Germanic tribes.

The most important, however, argument against the overestimation of linguistic statements is the fact that they cannot be dated, so even these linguistic hypotheses, which are supported by most of the scholars, can concern phenomena quite late, already historical.

Ancient written informations on the Slavs

According to historians, the key problem in the reconstruction of the ethnic map of the Polish lands in the Roman Influences Period (1st-5th century AD) is the location of the peoples of the Lugii and the Veneti, known from antique sources. In Polish literature it has been generally accepted that almost all the Polish lands (except for the

northeastern areas occupied by the Balts and possibly the Lusatia, Silesia and the western Little Poland [Małopolska] taken over by the Lugii) were settled by the Veneti people, identified with the Slavs. This theory was based on a combination of data provided by works of Pliny the Elder from the 1st century and Claudius Ptolemy of Alexandria from the 2nd century on the Venedi people with those given by Cornelius Tacitus from the end of the 1st century on the Veneti (Leciejewicz 1976; Jażdżewski 1982; Hensel 1984). Other scholars, however (as e.g., Kolendo 1981; Łowmiański 1963; Machinski 1976; Machinski and Tikhanova 1976) tried to show that these ancient authors actually speak of two different peoples: the Venedi on the Baltic coast and the Veneti, who occupied great areas of Central and Eastern Europe.

Pliny the Elder mentioned the Venedi among the peoples inhabiting the southern coast of the Baltic, in the area of the mouth of the Wisła River, while Ptolemy spoke of a great people of the Venedi living in the region of European Sarmatia on the coast of the Ocean. Venedi therefore settled a small region delimited from the south and southeast by the tribes of Goths, and by Baltic tribes of Galindians (Galindiai) and Sudovians (Sudinoi), who should be located in the northeastern Poland.

In turn Tacitus located the Veneti somewhere in the wooded-steppe and wooded zones of Eastern Europe, east of the Suebii, between the Peucini, who should be located in the Black Sea steppe, and the Fenni, occupying the northeastern borders of Europe (cd. Kolendo 1981). Tacitus' Veneti occupied the same territory that the Stavanoi did in Ptolemy's text; the latter being identified with the Slavs. The neighbors of the Stavanoi were the Sarmatian Alani, located in the Black Sea steppe, and the Galindians and Sudovians. Thus they occupied great areas of the Central European Lowlands.

Gothic sources referring to a much later period - to the 1st half of the 6th century AD (Iordanes) locate the Veneti (divided into the Sclaveni and the Anti) in the region north of the Carpathian Mountains, between the upper Wisła and the middle Dnieper and the upper Danube (Hensel 1984). Such a location of the Veneti (identified with the Slavs) is not in disagreement with Tacitus' information on the Veneti and that of Ptolemy on the Stavanoi, but it requires the acceptance of the thesis that the Veneti and the Venedi were two different peoples. Then, the core of present-day Polish lands would be settled not by the Veneti but rather by the peoples of the Lugian union, mentioned by Tacitus (Godłowski 1985).

How these ancient literary reports correspond with the archaeological map of Poland at the end of Antiquity (3rd-5th century AD)?

The northeastern part of present Polish lands is included in the range of very distinctive Western Baltic Culture, obviously a correlate of the Baltic ethnicity. The territorial range of the Wielbark Culture, which emergence on the south coast of the Baltic Sea and the subsequent movement to the southeast is identified with the literary information on the migration of Scandinavian Goths to the Black Sea, ran as a diagonal

strip from the Gdańsk Pomerania, across northern and eastern Mazovia and the Lublin region towards Ukraine. In the areas of Ukraine and partly of Rumania, an archaeological counterpart to the Gothic state was the Chernyakhov Culture, believed to be, in terms of ethnic origin, strongly related to the Wielbark Culture, although these relations are not obvious in archaeological evidence. Thus, this culture reflected probably an ethnic conglomerate of peoples, where the Germanic ethnicity must have dominated.

Almost the whole rest of Polish lands, i.e. Silesia, southern Great Poland (Wielkopolska), Mazovia on the left bank of Wisła, and almost the whole of Little Poland (Małopolska) is covered with sites of the Przeworsk Culture, on the ethnic affiliation of which the most heated debate has been held. According to the exponents of "autochthonic" theory of Slavic culture origins (as e.g., Hensel, Jażdżewski, Kostrzewski), the Przeworsk Culture should be identified with the Venedi, considered the Slavs; according to others (first of all Godłowski) - with the Lugii, known from Tacitus' text. In respect to the ethnicity of Lugii there are at least three competitive views. According to Jażdżewski (1982) it was a Slavic tribe, according to Łowmiański (1963) and Godłowski (1979) - Celtic, and according to Leciejewicz (1976) - it was a conglomerate of various ethnic groups (this thesis was recently supported also by Hensel, 1984, who decidedly indicated Slavic tribes as at least one of the element of this set).

Some scholars (Godłowski 1985; Kolendo 1981; Wolańgiewicz 1981) recently identify the Veneti (Slavs?) with the Zarubintsy Culture (or rather with the post-Zarubintsy assemblages of the Kiev type) in the Ukraine and Belarus. This view however has been opposed by authors believing in the identity of Tacitus' Veneti with Ptolemy's Venedi (e.g. Jażdżewski 1982; Hensel 1984, 1991). Thus, even the detailed analysis of antique information on the peoples living in the Central Europe can not provide an unambiguous answer to the question of the seats of the Slavs before the 6th century AD.

Archaeological debate

Two alternative views on the origins of the Slavs have been presented in contemporary Polish archaeology. The main difference between them is the question of cultural and settlement continuity between the 5th and the 6th century, at the decline of Antiquity and in the beginnings of the Middle Ages (for a discussion of various aspects of this continuity see Kobylński 1989).

According to the first view in the Polish land in the second half of the 5th century and in the first half of the 6th century we observe social and cultural discontinuity, defined by lack of archaeologically observable manifestation of human existence. According to this view, presented earlier by German archaeologists as Kossinna, von Richthofen and Petersen and recently again by Polish archaeologists Godłowski and

Parczewski, the Slavs came to the territory of present-day Poland not earlier than in the end of the 5th century AD.

According to the other view, in the 5th and 6th centuries the social and cultural continuity can be observed in material remains of human existence, although relatively limited in quantity and quality. This view was presented in the most clear way by Kostrzewski, Jażdżewski, Hensel and Leciejewicz.

The difference between these views lies in the different answer to two basic factographic questions:

- whether there is a time gap in archaeologically observable remains of inhabitation of Polish lands by human groups;

- whether there are any essential differences between the material remains of human activity in the late period of Roman influences (the 3rd century - the middle of the 5th century) and in the earliest stage of the Early Middle Ages (the 6th century - the middle of the 8th century).

The advocates of the first view answer the two questions in the affirmative, those in the other group - usually in the negative, though the second view also sometimes occurs in a "moderate" form: giving an affirmative answer to the second question and a simultaneous negative reply to the first, qualified however, by an explanation that this answer is temporary and is probably related to insufficient evidence.

Great deal of attention has been paid by Polish scholars to the so-called mixed assemblages, containing both the latest Roman period and very early medieval artifacts. The existence of such assemblages would be serious argument for the theory of unbroken continuity of Slavic settlement on Polish soil. However, the detailed analysis of such mixed assemblages has shown that in all the cases we have to do rather with two-stage occupation or with later, postdepositional disturbances.

Many scholars wanted to see direct cultural continuity between the Antiquity and the Middle Ages, even though they admitted that some dramatic socioeconomic changes occurred between these two periods (e.g., Jażdżewski 1982). The similarities, used as arguments, concerned however mostly objects of techno-utilitarian nature, which form could be solely determined by their function and had no value of cultural distinction.

Particular attention has been paid to the forms of clay vessels and the technology of their production, for pottery is, on the one hand, a field of production of fundamental significance for social existence, and, on the other hand, is sufficiently flexible to provide a means of cultural communication. All researchers agree that no later than in the first half of the 5th century the large centres of pottery manufacture on the upper Wisła River and in Lower Silesia, which had made qualitatively advanced "grey" ware, performed on the potter's wheel, stopped their production. At the same time however many archaeologists attempted to show the existence of references in pottery of the

earlier stages of the Early Middle Ages to the late Roman Period pottery. These connections were supposed to be of two kinds.

It has been indicated that the Slavic pottery of the 6th century, belonging to the so-called Prague type and its derivatives, referred directly to the more primitive "kitchen" ware of the late Roman Period (Jażdżewski 1958; Kostrzewski 1961; Hasegawa 1975). For Rusanova (1976) the identification of these references was of essential significance in her search for the origin of the early Slavic culture and the original seats of this people. In turn, according to Godłowski (1979) even if these similarities were really of significant nature, and are not purely accidental, such references in one element of archaeological culture could not settle the question of cultural continuity. For Rusanova the vessel of the Prague type became the main and only indicator of the Slavic ethnos in the material culture. This led her to refute the Slavic ethnicity of for example the Penkovka type assemblages occurring in the southern part of Dnieper basin (and also others in the basin of the upper Dnieper, for example of the Kolochin type), whereas it would result from written sources that in the 6th century this region was occupied by the Slavic Anti.

Another aspect of references in the early Medieval pottery to the late Roman pottery in the Polish lands concerns the western and northwestern regions of present day Poland: Lower Silesia, Lebus Land and the west part of Western Pomerania. Some scholars claim that from the very beginning of the Early Middle Ages turned on wheel pottery was produced there along with handmade vessels (e.g., Kurnatowska 1981; Leciejewicz 1976). This is supposed to be evidence for continuity in pottery production from the late Roman period. Without rejecting the possibility of such references, it is necessary however to indicate that according to some scholars the groups of pottery vessels mentioned above do not represent in the area of question the oldest horizon of the medieval chronology. They were preceded by fully handmade pottery of the Sukow-Dziedzice type in Pomerania, and by Prague-like handmade pottery in Lower Silesia and Lebus Land (Parczewski 1993).

In view of the fact that all the pottery assemblages in question can be dated only generally to the period between the end of the 5th and the beginning of the 7th century, the detailed chronological sequence is determined only on the basis of the acceptance of one of those competing hypotheses. If it is assumed that throughout Poland assemblages of fully handmade pottery constitute the oldest early medieval chronological horizon, and that the skill of turning vessels on the potter's wheel had been acquired from the regions on the Danube (Parczewski 1993), then the complexes containing the turned on wheel pottery (allegedly derived from the late Roman period traditions) would have to be dated at no earlier than the 7th century, and thus, they would have been separated from their alleged late Roman prototypes by about a 200 years break in the use of the potter's wheel.

It is impossible to solve this problem. Considering however that also in the areas directly west of the Odra River, in the territory of eastern Germany, the oldest Slavic settlement, entering areas undoubtedly left by migrating Germanic population, is represented by assemblages of handmade pottery (Gołkowski 1981), the survival of pottery made on the potter's wheel without interruption from the Roman period could be rather isolated phenomenon specific only for small areas. It is interesting to mention that in the Lusatian region (east Germany) in the early 6th century also occurs assemblages of turned on wheel ceramic vessels (the Wiesenau type), but they are supposed there to be correlates of remnants of Germanic people. So the presence of similar assemblages in the western part of Poland could be also used as an argument against the Slavic settlement continuity.

The other evidence frequently cited to support the existence of cultural continuity is clearly false. This is particularly the case with the alleged references in iron metallurgy. In the late Roman period in the Polish lands there were large metallurgical centres and specialized production settlements, whereas in the beginning of Early Medieval period iron has been produced on a small "household" scale. Also the melting furnaces were completely different.

A serious argument against the cultural continuity is the fact that all the known late Roman cemeteries, containing numerous and richly furnished graves and representing a long period of use (frequently even from the turn of the Eras) where abandoned about the middle of the 5th century or even earlier. The cremation graves known from the older stages of the Early Middle Ages did not contain any furnishing at all and did not for any large cemeteries.

It is therefore clear that no convincing evidence can be given in favor of the cultural continuity in this region. However it is neither possible to reject in a reliable way the existence of such continuity. The acknowledgment or refutation of the existence of such continuity is the question of "belief" rather than based on reliable scientific argument.

Even the authors accepting the nativity of the Slavs in the Polish lands admit the possibility that also other tribes lived there at the decline of Antiquity. Hensel believes (1984; 1991) that the Slavs and Germanic people inhabited some parts of the Polish lands, scattered in a checkered way. Żak (1985) and Jażdżewski (1982) also admit the cohabitation of Germanic and Slavic tribes in some regions.

In turn Gołkowski (1979; 1983) expressed his firm conviction that the Slavs came to the Polish lands only as a result of migration, not earlier than the second half of the 5th century, and probably even later, in the first half of the 6th century. He points out that in middle of the 5th century there came a decline of the Przeworsk Culture, seen in the end of use of the settlements and cemeteries and a total disappearance of any traces of the settlement in the previously densely populated areas. Only single, isolated

metal artifacts without any settlement context, may be dated to the period between the middle of the 5th and the beginning of the 6th century. According to Godkowski, the hiatus had a differentiated character in terms of space and time - the assemblages of the late Roman period character in the south and southeastern Polish territories were the first to disappear; those in the northwest lands were the last to go; while the assemblages in the regions on the Elbe in eastern Germany disappeared even later. This differentiation of the hiatus indicates distinctly for Godkowski that the elements of the early medieval Slavic culture moved from the southeast towards northwest. Accordingly the original abodes of the Slavs should be found east and southeast of the present day Poland.

In discussing Godkowski's theory it has rightly pointed out that he identified the Prague-type culture (characterized by a homogeneous assemblage of pottery forms and building type) with the whole of the Slavic tribes. This difficulty was eliminated by a hypothesis proposed by Zeman (1979), that there were two crystallization centres of the early medieval Slavic culture, only one of which can be found in the Ukraine, the other in turn - in western Poland, where it would indicate the continuity of the late Roman period traditions. Modifying his original hypothesis, Godkowski later (1983) discerned two directions of the Slavic migration from the east: the southern one, connected with the Prague Culture, and the northern one - from Belarus, through eastern and northern Mazovia and Wielkopolska (Great Poland) towards the north regions on the Elbe. This second, northern migration is however highly hypothetical, and so far completely unproven.

Concluding this review of opinions it must be said that the state of discussion on the origins of early medieval Slavic culture and their ethnicity is completely unsatisfactory, since one of the alternative conceptions is accepted on the grounds of assumptions made beforehand, which are statements not based on any empirical data. The most important weakness of the discussion is the lack of precise criteria of visibility of the Slavs in archaeological evidence.

Square huts: were they Slavic ethnic idiom?

Unlike many other early medieval tribes, Slavs of the 6th century did not develop material culture. Typical assemblages of this time found in the early Slavic sites consist of handmade pottery and simple household tools, as knives, clay spindle-whorls and bone needles. In the earliest assemblages we usually find no ornaments, pottery is not decorated and the burial custom is unknown. It seems that their ethnicity was not symbolized in any material symbols, or could be expressed only by such artifacts as dress, which is not archaeologically visible. Their simple material culture made the attempts to locate their original fatherland in various regions of Europe so easy. Slavic response to contact with other people was different than this of Germans or Avars, who

used various ornaments, especially in the burial customs, to symbolize their ethnicity. We are not therefore able to identify any ethnic symbol of early Slavs. However, we can trace their ethnospecific behavior reflected in form of their dwellings.

The settlement pattern visible in archaeological evidence believed to be connected with the earliest recognizable groups of Slavs in the formative period of their early medieval culture in the 5th-7th centuries AD ("Danubian phase", cf. Shuvalov 1991) is strikingly uniform. Over the vast area between the basins of middle Dnieper in the east, middle Elbe in the west and the middle and lower Danube in the south, the main and almost exclusive form of dwelling in the earliest Slavic settlements is the square sunken hut with stone oven (sometimes clay oven or open hearth) in one of the corners, usually the northeastern one. This group of features is homogeneous in respect to dimensions: the most common length of sides is between 3 and 4 m, both in Ukraine, Czech, Poland and eastern Germany, with the total range of variability between 2 and 5 m.

Reconstruction of wall and roof construction of these huts is the matter of discussion. It is difficult to say if they were real subterranean huts with roof resting on the ground surface, or semi-subterranean dwellings, in which only lower part was sunken and the wooden walls protruded above the ground surface. Donat (1980) argued that there was substantial difference in construction of square sunken houses in Central and Eastern Europe, as the central European huts were much shallower and dug into the ground not deeper than 0.5 m, while they were usually as deep as 1 m in Ukraine. This opinion however can be criticized from the two points of view. Firstly, recent discoveries of deep sunken huts in central Europe (for example at Wyszogród in Poland, where huts were as deep as 1.3 m) destroy the clarity of Donat's argument. Secondly, the present depth of an archaeological feature is strictly connected with the processes of postdepositional natural and anthropogenic erosion of topsoil (cf. Klanica 1986). In Ukraine the early Slavic settlements are located mostly on barrens, where erosion is slow, while in the heavily ploughed soils in Central Europe erosion could seriously lower the level of the ground. It is clear that not all of these houses were equally deep sunken into the ground, but the differences can be related to climatic conditions of continental climate with strong winters, and to character of soil cover in a region, as loess or loamy soils allow simply to preserve vertical walls much higher than it could be possible in sandy conditions. It is not clear however if this variability implies also the difference in wall and roof construction.

These square sunken huts are almost always supposed to have walls built of wooden logs cornered in the manner met much later in the Northern American log cabins. The argument for such reconstruction comes from the ethnography of Eastern Europe, where such constructions survived until 19th century. Traces of burnt horizontal beams along the walls were discovered in some of these huts, and between the stone ovens and

earthen walls is in most cases empty space believed to be the place of wooden wall. In the cases where postholes were also visible in the corners, the wall is still supposed to be built in the same construction, but supported with posts from the inner side, as in the reconstruction of house from Dessau-Mosigkau in Germany, proposed by Donat (1980) or the reconstruction of hut from Żukowice in Poland, proposed by Łodowski (1980). In the cases where only posts have been discovered, as in many Ukrainian settlements, it is argued that there were no wooden walls, and the roof was supported by posts.

In my opinion all the reconstructions of these early Slavic sunken huts wrongly assume they must have been constructions of substantial build. Already Niederle (1953), and after him Klanica (1986) rightly pointed out that subterranean huts are typical form of temporary dwellings, demanding less material and time than above-ground buildings, and therefore used during migrations. Strong argument for such theory in the case of early Slavic dwellings is their evident short-term occupation: poverty of artifactual assemblage, very thin occupation layer on their bottoms, good condition of rocks in the walls of ovens, suggesting rather short time of their exploitation. Also the information given by Procopios of Cesarea that the Slavs "live in miserable huts" speaks rather against any elaborated constructions. I would rather suggest that in many, if not most cases, the square sunken huts had not wooden walls and their roofs rested directly on the ground. The evidence from e.g., excavations of such features at Wyszogród in central Poland indicate the existence of sunken huts with earthen walls and roof made of lightweight elements, possibly covered with turf. Such dwellings could be constructed quickly and easily, even during short-term settlement episodes in the course of migration.

Important characteristic of these huts is the form and location of an oven. In most cases they were stone ovens, usually of size about 0.5 x 0.5 m, with vertical huge slabs or rocks bordering the firebox. In most cases there are no traces of joining the stones with clay. Such construction occurs not only in Ukraine, but also in the Polish lands, Czech, Germany, Moldavia and Bulgaria. In the western part of this range also other forms have been discovered: open fireplaces with floor made of smaller rocks, and clay ovens. As Parczewski (1993) pointed out, at least some of open fireplaces could actually be the remains of ovens dismantled after abandoning the house to get rock for reuse. This can be especially true in case of eroded areas or shallower huts, where the stones could be visible on the surface of present ground. Really striking is the identity of construction of these ovens on wide areas of eastern, central and southern Europe, even in the border zones of early Slavic settlement. Equally meaningful seems to be their location: always in a corner, in most cases in the northeastern one, more rarely in the northwestern.

This type of dwelling, despite slight constructional differences emphasized by some authors (e.g., Donat 1980), seems to be the manifestation of quite precise rules of building houses shared by early Slavs in the whole area of their settlement. Until very recently the lack of archaeological remains of such dwellings in the areas of Poland and northeastern Germany was believed by many authors (e.g., Zeman, Kurnatowska and Leciejewicz) to be the evidence of existence of two separate centres of early Slavic culture crystallization. In the second formative area only shallow sunken features were found, oval in plan, with dimensions usually about 2 x 3 m, and not more than 0.5 m in depth. These features were sometimes believed (e.g., Szymański 1967) to be remains of sunken parts of the above-ground log cabins, but in my opinion more probable is the interpretation of their above-ground part as lightweight tent-like construction. Moreover, recent discoveries of the square sunken huts with ovens in the areas, where they were believed to be nonexistent, as e.g., at Wyszogród, Szarlej and Żmijewo in north-central Poland, suggest the possibility that the theory of two building traditions of early Slavs was the result of just the state of archaeological knowledge, which can dramatically change in the nearest future. Moreover, at Wyszogród, both types of features were found together, with no evidence for their non-contemporaneity, what can suggest that these oval features were not really dwellings but served other purposes.

Despite the opposite opinion strongly expressed by Donat (1980), in my opinion there is serious argument for the theory that sunken square hut with an oven in corner is a material correlate (if not an ethnic idiom) of early Slavic tribal consciousness.

If this is true, then the area where this type of hut first appears could be considered the origins of the Slavic migration. The idea of square sunken hut appeared already in the last two centuries BC in the basin of upper and middle Dnieper, within the settlement area of Zarubintsy Culture and later Kiev Culture (Terpilovski 1984). The main difference between these features and early medieval Slavic dwellings is the central post and open fireplace in the middle. According to Russian scholars (e.g., Shuvalov 1991) in the 4th and 5th centuries AD the traditional forest tribes from the basin of upper Dnieper migrated towards south and southwest, to the areas of dynamic political and cultural life. Here, in the area between rivers Boh and Dnestr in Ukraine, in the late settlements of Chernyakhov Culture, believed to be archaeological correlate of the political organization of Gothic tribes, occurred in the 4th century AD first "classical" Slavic dwellings. What is really striking here is the fact that crystallization of typical Slavic material culture occurred in the polyethnic milieu of the Gothic state, at the time when they contacted other ethnic groups and had to define themselves.

The later incredible uniformity of early Slavic dwellings can only be explained by the necessity to maintain their ethnic consciousness during the process of migration and contact with other tribal groups. I believe that the form of dwelling for archaeologist is much better symptom of ethnicity than forms of metal ornaments, or other mobile

artifacts, which could be the subject of trade or exchange. Form of dwelling is not only the matter of fashion but it is connected with all the important living activities, so we can be sure that people living in similar houses also behaved similarly. In many areas of Slavic settlement, as in the territory of Poland, square huts with corner ovens disappear gradually as a result of the process of settlement stabilization and colonization of a region, in which most probably the groups of other origin were included. This fact also supports the hypothesis that the form of dwelling used to maintain the ethnic consciousness of small groups in the stage of migration, lost its value when these groups assimilated other and colonized an area without conflict.

Conclusion: a model of Slavic ethnogenesis

The example of early Slavs is an important lesson for understanding the processes of ethnogenesis and reflection of ethnic consciousness in the archaeologically visible material correlates of culture. Ethnic groups were historical creations, emerging and disappearing, and their attitude towards the expression of ethnicity could be extremely diverse. It is quite probable that the ethnic consciousness is not a feature generic in man but appears only in the situations of contact and conflict. This consciousness can have various manifestations, not necessarily in the form of elaborated and durable metal ornaments, but perhaps in the forms of dress or even hair-dress, which archaeologically are not visible at all, or in form of settlement pattern, as I would suggest for the early Slavs. The maintenance of ethnic idioms can be necessary only in the early stage of contact with other people. Moreover, the search for original fatherland of a people can be completely fruitless and misleading, since the idea of common origin could be only a myth and in the ethnogenesis of a people could take part groups of various origins, defining themselves later as one tribe. Thus, the demographic estimations aimed at the definition of the necessary size of area being the starting point of Slavic migrations on the basis of the size of their population in the 6th century AD, when they settled enormous areas of the central and eastern Europe, have not much sense.

It is quite probable that the ethnogenesis of Slavs was a process relatively late and different from the one usually assumed. Isolated groups living in the forest zone of eastern Europe did not necessarily had any ethnic consciousness in a scale greater than few neighboring villages. Ethnographic and sociological research show that ethnic consciousness emerges in the situation of contact with groups perceived as alien, especially in the situations of economic conflict or competition. The Slavic ethnic consciousness probably emerged in the moment when isolated so far groups contacted self-defined and conscious of their identity groups creating the conglomerate of the Gothic state. Undoubtedly, in the Slavic ethnogenesis participated in various regions groups of other, probably also Germanic, origin. Their influence later changed the uniform early Slavic material culture, observed in the their formative period. After the

7th century, at least in the territory of Poland, the form of dwelling was not ethnic idiom any more. Function of ethnic identification was taken over by other sociocultural phenomena, perhaps by language, religion and political organization, unifying previously diversified groups creating stable territorial organisms under the leadership of Slavs.

Dr Zbigniew Kobyliński is working at the Department of the Archaeology of Mazovia and Podlasie, Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, Warszawa.

References

- Arumaa, P. *Urslavische Grammatik*. 1964.
- Donat, P. *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7.-12. Jahrhundert*. 1980.
- Filin, F.P. *Proiskhozhdenie russkogo, ukrainskogo i beloruskogo yazykov*. 1972.
- Filin, F P. K probleme proiskhozhdeniya slavyanskikh yazykov. *Slavyanskoe yazykoznanie* 1973:378-89.
- Gołdowski, K. *Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzenienia się Słowian w V-VII w. n.e.* 1979.
- Gołdowski, K. Problem chronologii początków osadnictwa słowiańskiego na ziemiach połabskich w świetle danych archeologii. In Strzelczyk, J (ed.) *Słowiańszczyzna Połabska między Niemcami a Polską*, 1981:35-50.
- Gołdowski, K. (1983) Zur Frage der Slawensitze vor der grossen Slawenwanderung im 6. Jahrhundert. *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo* 30:257-84. 1983.
- Gołdowski, K. *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*. 1985.
- Hasegawa, J. Chronologia i rozprzestrzenienie ceramiki typu praskiego w Europie Środkowej. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi* 21. 1975.
- Hensel, W. *Skąd przyszli Słowianie*. 1984.
- Hensel, W. Ancient abodes of the Slavs (1st to 6th cents AD). *Archaeologia Polona* 29:99-108. 1991.
- Jażdżewski, K. Uwagi o chronologii zachodniosłowiańskiej ceramiki we wczesnym średniowieczu. *Przegląd Archeologiczny* 10:150-91. 1958.
- Jażdżewski, K. Jak patrzeć na zasiedloność i na rozprzestrzenienie Słowian w

- Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej w starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi* 27:195-213. 1982.
- Klanica, Z. Počátky slovanskeho osídlení našich zemi. 1986.
- Kobyliński, Z. An ethnic change or a socio-economic one? The 5th and 6th centuries AD in the Polish lands. In Shennan, S J (ed.) *Archaeological approaches to cultural identity*. 1989:303-12.
- Kolendo, J. Źródła pisane w badaniach nad strefami kulturowymi i etnicznymi Europy Środkowej w okresie rzymskim. In Malinowski, T (ed.) *Problemy kultury wielbarskiej*. 1981:65-78.
- Kostrzewski, J. Prakolebka Słowian w świetle badań paleobotanicznych. *Przegląd Archeologiczny* 7:98-102. 1946.
- Kostrzewski, J. *Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach*. 1961.
- Kurnatowska, Z. Główne kierunki rozwoju osadnictwa i kultury Słowian Połabskich. In Strzelczyk, J (ed.) *Słowiańszczyzna Połabska między Niemcami a Polską*. 1981:51-62.
- Leciejewicz, L. *Słowiańszczyzna zachodnia*. 1976.
- Lehr-Spławiński, T. *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*. 1946.
- Lehr-Spławiński, T. *Rozmieszczenie geograficzne prasłowiańskich nazw wodnych*. *Rocznik Sławistyczny* 21:5-22. 1961.
- Lodowski, J. *Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI-X w.). Podstawy osadnicze i gospodarcze*. 1980.
- Łowmiański, H. *Początki Polski, Vol. 1*. 1963.
- Machinski, D.A. K voprosu o teritorii obitany Slovyan v I-VI vekakh. *Arkheologicheski Sbornik* 17:82-100. 1976.
- Machinski, D.A. and M.A. Tikhanova. O mestakh obitany i napravleniyakh dvizhenii Slavyan I-VII vv. n.e. *Acta Archaeologica Carpathica* 16:59-94. 1976.
- Mańczak, W. *Praojczyzna Słowian*. 1981.
- Moszyński, K. *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*. 1957.
- Niederle, L. *Rukovet' slovanskykh starožitnosti*. 1953.
- Nitsche, P. *Die geographische Terminologie des Polnischen*. 1964.
- Parczewski, M. *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*. 1993
- Rospond, S. Problem chronologii w toponomastyce słowiańskiej. *Z polskich studiów sławistycznych, ser. V: Językoznawstwo*. 1978:509-16.
- Rozwadowski, J. *Studia nad nazwami wód słowiańskich*. 1948.
- Rudnicki, M. *Prasłowiańszczyzna - Lechia - Polska. Wyłonienie się Słowian spośród ludów indoeuropejskich i ich pierwotne siedziby*. 1959
- Rusanova, I.P. *Slovyanske drevnosti VI-VII vv*. 1976.
- Safarewicz, J. Review of T. Lehr-Spławiński (1946). *Rocznik Sławistyczny* 16:28-40. 1948.

- Shuvalov, P.V. Slavyanskoye obshchestvo dunayskogo perioda (469-604). In Masson, V M et al. (eds) *Socyogenez i kulturogenez v istoricheskom aspekte*. 1991:31-7.
- Šmilauer, V. *Atlas místnich jmen v Čechach*. 1969.
- Szymański, W. *Szeligi pod Płockiem na początku wczesnego średniowiecza*. 1967.
- Terpilovski, R.V. *Rannye Slavyane Podesenya*. 1984.
- Toporov, V. and O. Trubachev. *Lingvisticheskiy analiz gidronimov verkhnego Podneprovya*. 1962.
- Ułaszyn, H. *Praojczyzna Słowian*. 1959.
- Vasmer, M. *Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde*. 1971.
- Walther, H. Zur Problematik der Chronologie slawischer Ortsnamentypen. *Zeitschrift für Archæologie* 2:126-38. 1968.
- Wołagiewicz, R. Kultura wielbarska - problemy interpretacji etnicznej. In Malinowski, T (ed.) *Problemy kultury wielbarskiej*. 1981:79-106.
- Zeman, J. K problematice časne slovanské kultury ve sredni Evrope. *Památky Archeologické* 70:113-30. 1979.
- Žak, J. O kontynuacji i dyskontynuacji społecznej i kulturowej na ziemiach nadodrzańskich i nadwiślańskich w V-V/VI w. n.e. *Folia Praehistorica Posnaniensia* 1:85-108. 1985.
-

Kampen om Forhistorien. Om etnicitet og brugen af etniske tolkninger i den førromerske jernalder

Jes Martens

Abstract

The Struggle for Prehistory. On Ethnicity and the Use of Ethnic Interpretations in the Early Iron Age in Northern Europe.

The paper deals with the possible existence and identification of ethnic groups in southern Scandinavia and northern Central Europe in the centuries around the birth of Christ. Historically, ethnic interpretations of archaeological material have been misused by both German and Polish scholars in the ideological struggle for the rights to the country between the Bug and the Odra rivers during the interwar period. It is claimed that though we must dissociate from their methods and theories, we shall have to accept that ethnicity and ethnical groups were a part of the organizational system of Early Iron Age Northern Europe. Not only do the classical sources tell us about this, but also the material culture itself seems to be organized in larger and smaller territorial groups. Moreover, these seem to influence the lines of communication and the spread of information. Thus it is necessary to consider the possibility that ethnicity could play an important role as a base for social organization and demarcation around the birth of Christ.

Etniske tolkninger af arkæologiske kilder er en problemkreds, man næppe undgår at strejfe, når man arbejder med den førromerske jernalder i Nordjylland og de kulturelle kontakter, som formodes at have knyttet disse landsdele til Polen og Sortehavet. Gennem tiden har man søgt efter såvel Kimbrenes som Teutonernes og Vandalernes samt nu senest Bastamernes oprindelse her.

Den førromerske jernalder er den tidligste periode, hvorfra vi har skriftlige kilder til, hvad der hændte i Nordeuropa. Det er fra disse ofte ganske kortfattede kilder, at vi kender navnene eller rettere nogle navne på stammer, der angiveligt skulle leve i området. Selvom man med rette kan tvivle på, om de antikke informatorers oplysninger nu er dækkende og repræsentative, er de historisk set blevet anvendt med iver i arkæologien. Man kan næsten sige, at i mangel på kendte konger eller andre store personligheder har man anvendt disse folkenavne som forhistoriens aktører. Hvor populært det har været at anvende etniske tolkninger har desuden altid nøje hængt sammen med den politiske udvikling. I 30-erne var det helt almindeligt, i 60-erne helt uinteressant, i 90-erne ser man især i de østeuropæiske lande en tilbagevenden til de gamle problemstillinger. Er denne skiften da alene begrundet i ydre, arkæologien uvedkommende omstændigheder eller har etniske tolkninger relevans for forståelsen af vor forhistorie? Med den nye bølge af etnohistorisk arkæologi nødvendiggøres en kritisk analyse af og stillingtagen til denne trends teoretiske udgangspunkt, metode,

forskningshistorie, formål og relevans. Det er lidt af denne problemkreds, som skal belyses i det følgende med udgangspunkt i forskningen i den førromerske jernalder. Problemet kan opdeles i tre led:

- 1: de skriftlige kilder
- 2: de arkæologiske kilder og
- 3: de etniske tolkningsforsøg

Hertil kan føjes yderligere to led, der i denne sammenhæng ikke lader sig adskille fra førnævnte:

- 4: de lingvistiske (dvs de sproghistoriske) kilder og bidrag samt
- 5: de forskningshistoriske omstændigheder

idet arkæologien i arbejdet med dette problemkomplex blev hvirvlet ind i en aggressiv kulturkamp og for alvor mistede sin politiske dyd (fig. 1). Det er ikke stedet at gå i detaljer med kronologi og arkæologisk materiale, da de principielle spørgsmål i sig selv er tidskrævende nok.

Med etnisk gruppe menes der i det følgende en gruppe mennesker, der opfatter sig som gruppe og som afgrænser sig som sådan i forhold til andre. Efter denne opfattelse er etnicitet ikke nødvendigvis koblet til sprog eller race, men er derimod et mere eller mindre frit, personligt valgt. Skifte mellem etniske grupper, medlemskab af flere samtidige grupper o.s.v. kan således sagtens forekomme. På samme måde er etnicitet et relativt begreb, der vexler i betydning gennem tid og rum. Der kan være perioder, hvor det er vigtigere end andre at kunne legitimere sit gruppetilhør. Principielt set behøver et etnos ikke at være begrænset til et samfund men kan lige så vel bestå af et bestemt socialt stratum i flere forskellige, geografisk adskilte samfund. Endelig kan etnos opstå og forsvinde uden det betyder fysisk opståen eller uddøen af den tilsvarende befolkningsgruppe. For at man kan operere med etnos i arkæologien, er man derfor nødt til at antage 1: at etnicitet er væsentligt for den tid og det sted man behandler, 2: at etnicitet sætter sig arkæologisk erkendelige spor. Dette er ikke tilfældet i alle perioder af forhistorien, hvorfor den etnos-arkæologiske teori må kunne rumme og tage højde for og forklare fraværet af sådanne tegn.

De antikke kilder:

Med jernalderen ramte historiens første strejflys Norden. Da beboerne ikke selv havde en skriftlig tradition, må vi i de første 1500 år basere os helt og holdent på fremmede gennemrejsendes mere eller mindre forstående skildringer. Det betyder naturligvis, at kilderne må behandles med varsomhed: man kan blot prøve at forestille sig, hvor

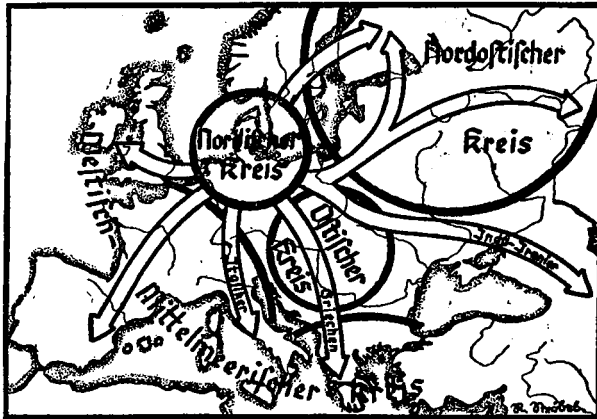

Fig. 1. Tysk propagandaudnyttelse af forhistorien.

A. Hvorledes urgermanerne gennem udvandring blev stamfædre til alle højkulturer (efter Ströbel 1942).

B. I kulturkampen kunne selv gadenavne indrages. Dette foto bringes i det lokalhistoriske tidsskrift *Altschlesische Blätter* med følgende undertext: "*Endlich sinngemässe Strassennamen in Sacrau Kr. Oels.*" (Geschwendt 1936).

objektiv vor egen beskrivelse ville være af lande med fuldstændigt uforståelige sprog og skikke. Man kan t.x. lære meget af at overveje, hvorfor noget bliver nævnt, medens andet bliver udeladt. Man bør også være skeptisk, når fx en geograf remser en stribe folkenavne op - er de sideordnede, eller er nogle overordnede, andre underordnede betegnelser. Mange informationer stammer fra handelsrejsende, der har haft behov for at kende deres ruter og folkene langs dem nøje. Deres "folkenavne" kan derfor dække over særligt venskabelige og gæstfrie landsbyer, hvor man havde god handel eller ophold, samt særligt fjendtligt indtillede landbyer, som det var bedst at undgå. En anden hovedkilde er militære efterretninger, der kan forventes at operere med større etniske enheder. Navnene herfra tenderer til at dække større geografiske områder og dækker formentlig over stammesammenslutninger og forsvarsforbund, hvoraf flere måske ligefrem er dannet til lejligheden. Betegnelsen "konge" kan af samme årsag dække over alt fra landsbyhøvding til leder af et krigsforbund.

Den græske historiker Herodot, der levede i det 5. årh. fvt., vidste ikke meget om landene i nord. Ud fra egne rejser og ud fra skildringer fra handelsrejsende havde han dog dannet sig en forestilling om, at befolkningen bestod af kelter mod vest og skyter mod øst (Herodot p.287). Billedet er let at forstå, idet de græske kolonier i Italien og Sydfrankrig havde en udstrakt handel med Alpelandene, hvor kelterne på daværende tidspunkt boede. Grækerne drev også handel på Sortehavet, ved hvis nordkyst skyterne boede. Herodots oplysninger fortæller os med andre ord mere om grækernes færden end om de reelle forhold i Central- og Nordeuropa, som endnu var terra incognita. Omkring år 325 fvt, d.v.s. endnu i den ældre førromerske jernalder, stævnedes købmanden Phyteas fra staden Massilia (vore dages Marseilles) ud på en eventyrlig rejse (Herrmann 1985, samt 1988, Karte 1 og pp. 15ff.). I den græske verden havde der længe verseret en forestilling om en søvej nord om Europa - en alternativ sejlroute mellem Gibraltar og Bosporus - og det var Phyteas' mål at gennemsejle denne rute. Om han gjorde det, herskede der blandt antikkens lærde stor uenighed om. Især hans skildring af naturforholdene i det høje nord gjorde, at tiltroen til ham ikke var stor.

Hans egenhændige beretning har desværre ikke overlevet tidens tand, men flere senere forfattere har øjensynligt baseret dele af deres afhandlinger på hans oplysninger. Herigennem ved man, at han var den første, som kunne placere folkeslag mellem kelter og skyter, selvom de fleste navne idag er os ganske ukendte eller uigennemskuelige. Fra ham stammer også beretningen om de ripæiske bjerge "hvorfra store floder løber til Østersøen og til Sortehavet". Disse bjerge kan nærmest kun identificeres med Smolensk-Moskva højderne, hvorfra Dnjepr løber mod Sortehavet, Volga mod det Kaspiske Hav og Daugava mod Østersøen. Denne oplysning er derfor et kraftigt indicium på, at Phyteas vitterligt gennemførte sin rejse.

Den første, der gav et mere detaljeret billede af folkene mellem kelter og skyter var Caesar (Caesar BG, Lund 1978). Han kaldte dem konsekvent for germanere, og man skulle mene, han vidste noget om den sag, idet han kom i nærkontakt med dem i forbindelse med sin erobring af Gallien. Heldigvis havde Caesar allerede fra starten af forehavendet besluttet sig til selv at nedfælde beretningen herom, så fra en kildekritisk synsvinkel skulle vi besidde den bedst mulige kilde om begivenhederne: en første-håndskilde. I år 58 fvt, da Caesar indledte sin erobringsskrig, havde romerne allerede et vist kendskab til de etniske forhold i Gallien. Man havde "statsvenskab" med flere stammer, og året før, da Caesar var konsul, havde man endog anerkendt Ariovist - "*germanernes konge*" (Caesar BG 1.31) - som "*ven af det romerske folk*" (ibid. I.35). Nu fik pipen imidlertid en anden lyd. Ariovist var den første magt, Caesar knuste.

Titlen "Germanernes konge" lyder noget vidtløftigt med vore dages begreber. Det var det også dengang - hvis man tager Caesars ord for gode varer. I sin bog indleder han nemlig med en kort skildring af "Gallien", som han deler i tre etniske områder: mod syd Aquitanerne, i midten Gallerne og mod nord Belgerne. Øst for Rhinen bor Germanerne, der ikke er keltere (ibid. I.1). Ifølge bogens første afsnit skulle Ariovist og germanerne først for fjorten årtidligere (altså i år 72 f.Kr.f.) have overskredet Rhinen og erobret keltisk område (ibid. I.36). Flere ting stemmer dårligt her. For det første plejer floder sjældent at danne grænser, snarere fungerer de som forbindelseslinier. For det andet fremgår det af Caesars beretning fra senere krigsår, at der rent faktisk boede germaner vest for Rhinen (ibid. VI.2). Dette faktum slår siden igennem ved navngivningen af de romerske Rhinprovinser: Germania Inferior og Superior - begge hovedsageligt på vestbredden. Rhingrænsen er altså snarere, som foreslået af flere Caesar-forskere, et udslag enten af antik tradition, eller af, at Caesar på forhånd havde sat denne flod som grænsen for sine erobringssplaner. Men hvad mener Caesar så med "Germaner"? Dette problem er meget væsentligt at få afklaret, da eftertiden, ikke mindst arkæologien, har overtaget hans opfattelse.

Caesars germanerbegreb synes dannet allerede i det første krigsår, hvor han antageligt endnu ikke havde detaljeret kendskab til de etniske forhold i det nordlige Gallien. Da han fra sin tid som konsul vidste, at Ariovist kaldte sig Germanernes konge, var det naturligt, at han antog, at Ariovist's hær var "germanere". I denne hær fandtes der kontingenter fra såvel folk og stammer bosiddende langs Rhinen som længere borte, hinsides floden (ibid. I.51 & I.54). Flere stammer langs begge Rhinbredder regnede sig imidlertid for at være af germansk herkomst, hvorfor det ville være naturligt at opfatte hele dette område som "germansk" (ibid. II.4 & VI.2). De fjernere boende Svebere levede primitivt (ibid. IV.1-2), imodsætning til eksempelvis de på østbredden bosiddende Ubier, "*et folk, der*" - med et citat af Caesar - "*efter germanske begreber har været rigt og blomstrende og (...) som følge af det nære naboskab (til kelterne) har vænnet sig til galliske sæder*" (ibid. IV.3). Gennem senere kilder forstår

vi, at Sueberne varet mægtigt stammeforbund, der hovedsageligt var bosiddende langs Elben (Tacitus Germania 38). Ved at antage Ariovist's hær for en rent "germansk" hær, udstrakte Caesar med andre ord begrebet "germaner" langt ud over dets formodentligt oprindelige betydning: "folkene langs Rhinen". I Caesars forstand blev betydningen: "folkene øst for Rhinen" - også selv om nogle boede vest herfor. For at forvirre billedet totalt er den moderne betydning af ordet blevet "germansk-talende folk". Det viser hvor vanskeligt det kan være at overføre etniske og racemæssige begreber fra antikke kilder til nutiden.

Hvem var så Caesars Rhingermaner? Det er nærliggende at antage, at de var et stammeforbund akkurat som aquitanerne, gallerne og belgerne. Deres keltiske tilhørsforhold fremgår ikke alene af bosted (langs Rhinen), levevis (keltisk præget) og organisationsformen (kongedømme). Også kampordenen var keltisk, idet man kæmpede i falanks (Caesar BG I.52) - den græske slagorden, som kelterne kan have overtaget efter expansionen mod sydøst. Beboerne af det såkaldte Frie Germanien kæmpede derimod i svinefylking (Tacitus Germania 6) - en kampform, der holdt sig op i vikingetiden.

Efter Caesar øgedes romernes viden om de etniske forhold øst for Rhinen hastigt, idet Augustus' expansionsplaner nåede helt til Elben. Drømmene knustes imidlertid brat år 9 e.kr.f. med det romerske nederlag i Teutoburger skoven. Projektet medførte dog detaljeret kendskab til folkene mellem Elben og Rhinen. En anden kilde til ny viden, var en romersk ridders expedition langs floden Vistula til ravets hjemland, hvormed der formodentligt menes Samland. Denne kilde er desuden en vigtig antydning af, hvor dybt de romerske handelsexpeditorer trængte ind i de ikke-erobrede landområder mellem Limes og Østersøen (Kolendo 1981). En anden mulig rejsevej er søvejen nord om Jylland. Selvom kilderne hertil er mere indirekte, tyder romernes kendskab til den jyske halvø og Skåne dog på, at den har været anvendt.

Det interessante ved disse kilder er, at de omtaler stort set alle større Nordeuropæiske floder. I sin Naturhistorie nævner Plinius dem i rækkefølge fra øst mod vest: Guthalus (?), Vistla = Wisla, Albis = Elben, Visurgis = Weser, Amisis = Emsen, Rhenus = Rhinen og Mosa = Meuse (Plinius IV.xiv.100) (fig.2). Kun én flod mangler: Oder. Da de øvrige floder er let genkendelige i den latinske udgave, da navne på store vandløb sjældent ændres væsentligt over tid, og da navnet er fælles for såvel slaviske som germanske sprog, tyder alt på, at romerne ikke har kendt Oder-floden på dette tidspunkt. At identificere den med Guthalus ville være direkte i modstrid med Plinius' systematik. Guthalus er snarest identisk med Daugava og er således kendt pga. kommunikationen mellem Sortehavet og Østersøen. Flodnavnene er således et indicium på, hvorledes de romerske kundskaber om området er opnået. At Oder-floden er dem ukendt beviser altså, at der hverken havde været romerske handelsfolk eller soldater i landet mellem Wisla og Elben. Da Oder-floden ikke rent fysisk er specielt uegnet som kommunika-

Fig. 2. Nordeuropas befolkning ifølge Plinius Naturalis Historia IV. xiv. 100. De af Plinius nævnte flodnavne er anført i kursiv (del. J Martens).

tionslinie, må forklaringen på det manglende kendskab snarere søges i politiske og etniske forhold. Dette skal vi vende tilbage til senere.

Alt dette er sagt for at vise, hvor varsomt og kritisk man er nødt til at behandle de antikke kilder. Man har kun kendt til dele af det store ukendte nord, og man har måttet bygge på usikre angivelser i anden og tredje hånd. Derfor er kilderne også fulde af anekdoter, når de skal beskrive disse fjerne lande. Man kan derfor ikke uden videre tro de romerske beskrivelser af nærmest urkommunistiske tilstande blandt germanerne, hvor privateje ikke skulle kendes (fx hos Caesar BG IV.1-2). Hvad man derimod kan fæste lid til, er kildernes gentagne beretninger om existensen af forskellige folk, og den måde de markerer sig på. Således nævner Tacitus som forskel mellem de germanske stammer: frisur, klædedragt, bopladser, bevæbning, kampvis, kult, styreform og sprog (fx Tacitus Germania 38, 43). Det er primært ydre tegn, som man også fra etnografien og sociologien ved kan signalisere gruppetilhørsforhold. Det vil dog være at presse materialet for vidt at ville benytte angivelserne direkte til at identificere enkelte historisk kendte stammer. Derimod er det rimeligt at antage, at stammesforbund og stammer i almindelighed via sådanne ydre tegn og symboler vil kunne være registrerbare i de arkæologiske fund.

De arkæologiske tolkningsforsøg:

Falder talen på etniske fortolkninger af arkæologisk materiale, kommer man ikke uden om én bestemt person: Gustaf Kossinna. Skønt eftertiden kunne tro det, havde Kossinna ikke forbindelse til den nazistiske bevægelse, idet han allerede i 1896 havde formuleret sit program, og idet han døde i 1931 - uden skyld i nazisternes overtagelse af hans stærkt nationalchauvinistiske tankegods.¹ Enkelte af hans elever blev derimod dybt engageret, som fx Ernst Petersen, der døde som SS-officer ved Østfronten i 1944. En anden af de meget kendte elever, Józef Kostrzewski, kan som polsk modstandsmand bestemt ikke beskyldes for nazisme. Han benyttede sig imidlertid ufortrødent af Kossinnas metoder - blot med Slaverne i Germanernes sted. Med denne skole blev forhistorien altså omdannet til valplads for kulturkampen om Østeuropa - det såkaldte Deutsche Osten, hvis grænse lå et udefinerbart sted langt øst for de datidige politiske grænser (fig.3).

Det højeste mål for Kossinnaskolens arkæologi var med Dietrich Bohnsacks formulering: "efter afgrænsning af en sluttet kulturkreds også at kunne bestemme stammetilhørsforhold og historisk navn på den af kulturkredsen omfattede befolkning" (Bohnsack 1938, p. 118). Hermed ville man skrive de germanske folks tidlige historie. Vejen hertil var defineret af Kossinna under navnet "Die siedlungsarchäologische Methode" (Kossinna 1911), der direkte oversat ville lyde misvisende, idet den Kossinnaiske skole var lige så uinteressert i bopladser som den øvrige tyske arkæologi. "Siedlung" kan dog også forstås som bebyggelse i almindelighed - og det

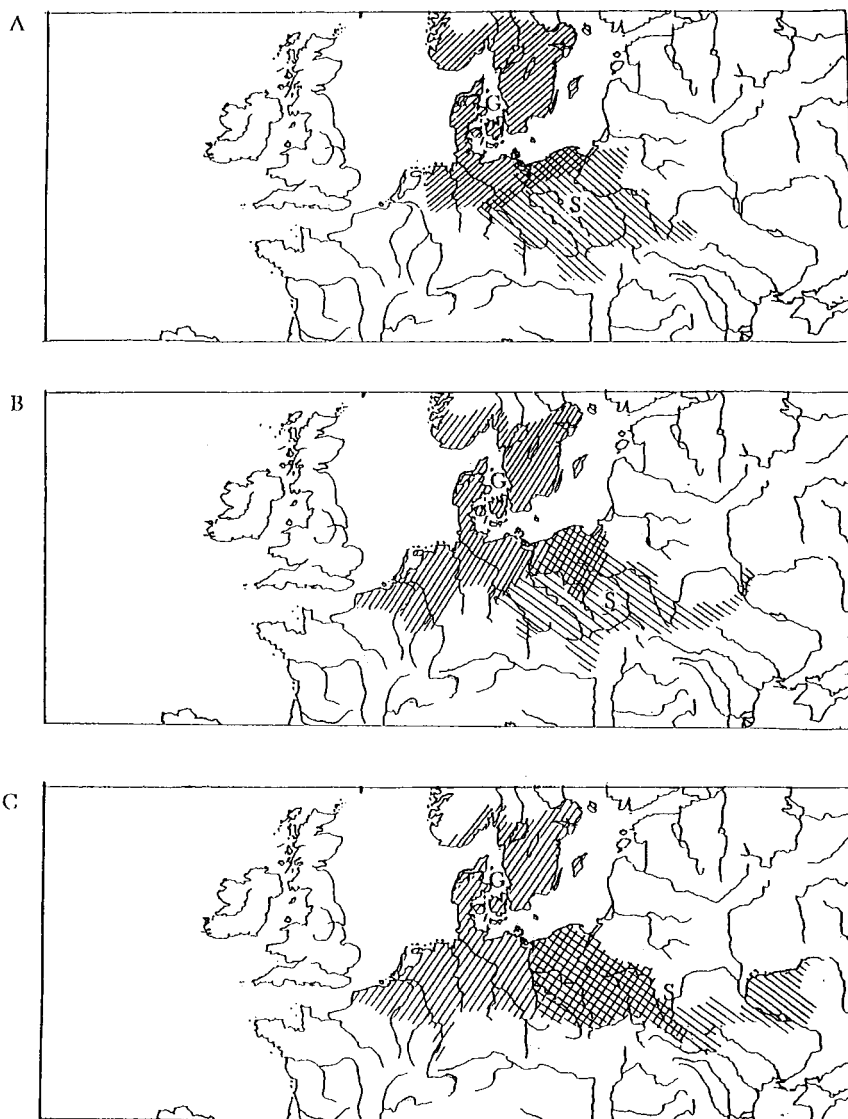

Fig. 3. To opfattelser af den etniske udvikling i nord- og Centraleuropa i den sene bronzealder og førromersk jernalder. Germaner (G) efter Ströbel 1942, Slaver (S) efter Jazdzewski 1948. Krydsskravering markerer områder, som begge forfattere gør krav på.

A) Befolkningen i Montelii V, B) Befolkningen i Reinecke HaD, C) Befolkningen i Reinecke LTD.

var i denne bredere, kulturgeografiske forstand, at Kossinna brugte ordet: som en lære om kulturkredse.

For Kossinna var der ingen tvivl om, at de antikke kilders germanere vitterligt var germanerne (dvs germansk talende folk). Med baggrund i linguistikken inddelte han dem i Nord- Vest- og Østgermaner, sådan som man opdeler de germanske sprog. Ud fra de skriftlige kilder placerede han de historisk kendte folk geografisk og identificerede dem med de stedlige arkæologiske kulturer. Såfremt der var kulturel kontinuitet kunne disse folk så i princippet følges lige så langt tilbage, man ville. Hvis ikke, kunne deres oprindelse - deres "urheimat" - søges andet steds - i reglen hjulpet af mere eller mindre heldige afledninger af stednavne. For de germanske stammers vedkommende kunne kun Skandinavien komme på tale, da det var en fast doktrin, at de stammede herfra.

Kossinna selv havde et ret frit forhold til det arkæologiske materiale og kunne presse det til det yderste for at dokumentere sine stammeshistoriske tolkninger. I én artikel anvendte han bla. så simple og funktionsbestemte former som synåle og køkkenknive til at underbygge et bevis på et etnisk tilhørsforhold (Kossinna 1929, p. 252, samt Abb. 36-47). Det skal dog siges, at eleverne forbedrede hans metoder væsentligt i takt med det stadigt voksende arkæologiske materiale.

Kossinna anvendte de historiske kilder stort set uden kritisk stillingtagen, dette til trods for at den kildekritiske metode netop på samme tid formuleredes og perfektioneredes indenfor historie-videnskaben. Desværre gjaldt dette også flere af hans kritikere i deres forsøg på at modbevise hans postulat og metode. Rolf Hachmann har i et spændende studie over Rhingermanerne fremdraget Ernst Wahle som eksempel herpå (Hachmann et al. 1962, pp.27f.): Wahle studerede forholdene ved Rhinen, hvor den flyder gennem Skifferbjergene. Caesar siger som bekendt, at Rhinen delte kelterne fra germanerne. De arkæologiske fund er imidlertid ens på begge sider. Wahle konkluderede derfor: arkæologien kan ikke eftervise etniske grænser. Med rette anfører Hachmann, at konklusionen ligeså godt kunne have været: "Caesar taler ikke sandt", hvilket det indledende kritiske studie af hans skrift også viste.

Rolf Hachmann, der i det nævnte arbejde har allieret sig med Georg Kossack og linguisten Hans Kuhn, går videre og påviser arkæologisk en randzonekultur nord for kelterne - identisk med Caesars Rhingermaner. Hans Kuhn viser demæst i et studie over stednavnene i området, at disse har et indoeuropæisk underlag, der dog adskiller dem fra både den keltiske og den germanske sprogstamme, og at den germanske bosættelse i området først kan spores på et sproghistorisk fremskredet tidspunkt, der må dateres til o.kr.f. Konklusionen på det fælles arbejde er, at der har eksisteret et unavngivet folk med eget (ukendt) sprog i området, svarende til Caesars Rhingermaner.

Dette arbejde, der blev publiceret i 1962, har siden været udsat for kraftig kritik i tysk arkæologi (fx R.Seyer 1983, p.208ff.). Man har ikke været begejstret for at skulle

opgive Caesars letfattede verdensbillede med Rhinen som etnisk grænse. De arkæologiske argumenter virker imidlertid overbevisende, idet befolkningen i randzonen f.kr.f. både har befæstede anlæg og betjener sig af teknikker som fx drejeskive - ting, der på østbredden forsvinder med den keltiske kultur i årtierne o.kr.f., da Europa deles i en romersk og en germansk sfære. Den germanske levevis har ikke kunnet bære håndværks- og handelscentre samt masseproduktion af almindelige forbrugsvarer mm. i den målestok, det var tilfældet hos kelterne og i den keltisk influerede randzonekultur i Rhinlandet.

Lad os nu vende os mod tolkningen af de enkelte stammesområder. Langs Elben har man et ret detaljeret kendskab til de etniske forhold takket være den romerske hærse fouragéren i området mellem 15 fvt og 12 ekr.f. Det er med andre ord et kort, blændende strejfly, der kastes over området. Flere store stammer er bosiddende langs floden - alle tilhørende det svebiske stammesforbund. Det er derfor nærliggende at sætte sveberne lig Jastorf-kulturen eller "Elbgermansk kreds", og de enkelte kulturprovinser lig de tilsvarende delstammer (fig.4).² Således er det klassiske Jastorf-område ved den nedre Elb blevet identificeret med Langobarderne. Hvor floden løber sammen med Havel findes den næste større provins, der er sat i forbindelse med Semnonerne, hos hvem forbundets helliglund findes. I Saale-Unstrut-gaflen, hvor den Elbgermanske kreds først dukker op i de sidste årtier af den førromerske jernalder, antages den at være udtryk for Hermundurene (Peschel 1978, pp.115ff. Seyer 1983). Fælles for disse kulturer er formgivning af keramik, ornamentik, dragt, bevæbning og gravskik. Alt dette kan tolkes som kult- og kulturfællesskab - et billede, der modsvarer af de skriftlige kilders beskrivelse.

Længere mod øst er forholdene mere uklare (fig.4). Den elbgermanske kreds standser tydeligt omkring Oderen og afløses af den såkaldte østgermanske kultur. Rolf Hachmann forsøgte i 1957 at bagatellisere skellet mellem disse kulturkredse, men uden et overbevisende resultat (Hachmann 1957). Hvis man betragter kulturkredsene som kulturfællesskaber, er det nemlig klart, at man må lægge størst vægt på kult og symbolik. Selvom dragtudstyr øst og vest for grænsen præges af de samme interregionale - i hovedsagen keltiske - former, adskiller keramik, ornamentik og ikke mindst gravskik sig så væsentligt, at man strax vil kunne skelne den ene kultur fra den anden - selv når de forekommer på samme plads (jvf. Peschel 1977, Dabrowska 1988). Hermed synes Oder-floden således at være et kulturelt (og formodentlig etnisk) skel mellem to store kulturkredse - noget der ikke har virket befordrende på flodens rolle som trafikåre. Det kan være forklaringen på Romernes manglende kendskab til floden. I Øst synes derimod Wisla at have spillet hovedrollen.

Det er langs denne flod en romersk ridder i Nero's regeringstid når Ravlandet (Kolendo 1981). På vejen hær expeditionen krydset mange folkeslag, og på denne måde opnår den antikke verden viden om landet mellem Sudeterne og Østersøen. Her bor

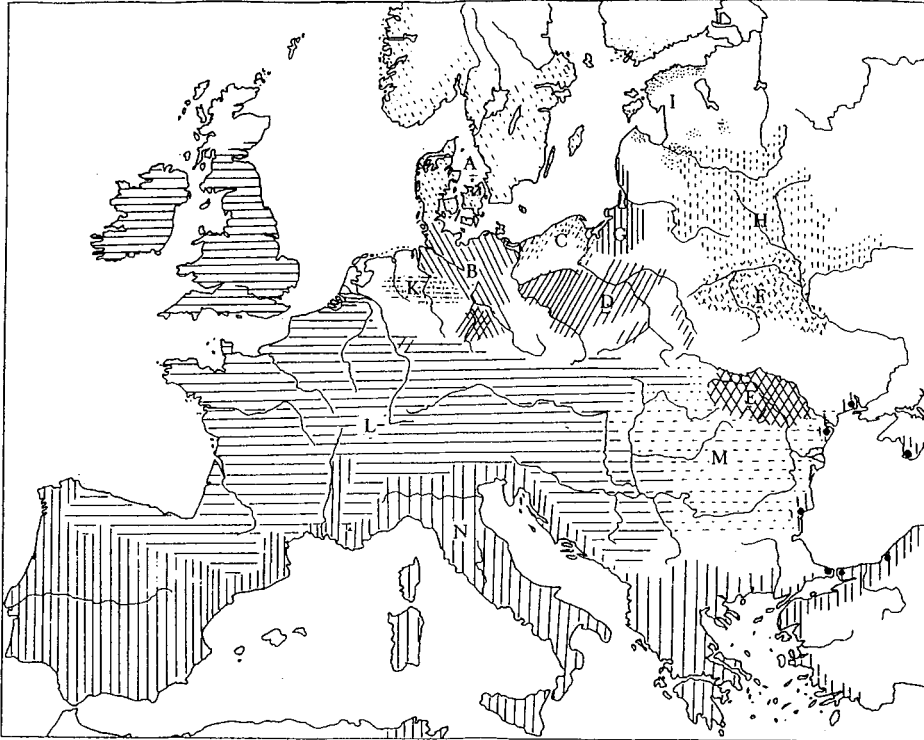

Fig. 4. Kulturkort over Europa i slutningen af det 2. århundrede f. Kr. f.
 A) Nordiske grupper, B) Jastorfkultur, C) Oksywiekultur, D) Przeworskultur, E)
 Poenesti-Lukasevkakultur, F) Zarubintsykultur, G) Vestbaltisk kultur, H) Stregkeramisk
 kultur, I) Finnobaltisk kulturområde, K) Harpstedter-Nienburgkultur, L) Latènekultur, M)
 Thrako-dakisk kulturområde, N) Mediterran kultur, udfyldte cirkler: Græske byer ved
 Sortehavet (del. J. Martens).

ifølge Tacitus stammesforbundet Lugieme, der består af flere mindre stammer. En af disse fremhæves, fordi der her ligger en helliglund. Formodentligt er Lugieme altså et kult- og stammesforbund ligesom Sueberne. Bag Lugieme (dvs nord for disse) bor Gotoner, Rugier og Lemovier. Antager man, at disse folk på linie med Lugieme udgør et stammesforbund, svarer den Taciteiske beskrivelse meget nøje til den arkæologiske situation i området: Mod syd Przeworsk-kulturen, mod nord Wielbark-kulturen. Ved Østersøens østkyst - der hvor ravet kommer fra - nævner Tacitus de Æstiske folk, der også henregnes under germanerne. Arkæologisk beboes området imidlertid af "baltisk kultur", der klart adskiller sig fra de vestlige naboer. Hermed skal antydes, at også østgrænsen for de "germanske folk" er uklar i de antikke kilder.

Der er således meget, der tyder på, at man i tiden omkring kristi fødsel er i stand til at identificere stammesforbund og kultfællesskaber. I visse områder er det endog muligt at gå i detaljer og afgrænse større enkeltstammer - dette synes tilfældet ved Elben, hvorimod tilsvarende iagttagelser ikke kan gennemføres i de østlige kulturkredse. Her har fællesskabet øjensynligt betydet mere. Hverken de arkæologiske eller de historiske kilder tillader dog at sætte sprogmæssige eller racemæssige grænser. For at belyse problemerne med etnisk-historiske fortolkninger af det arkæologiske materiale nærmere, vil jeg kort gå ind på et konkret eksempel:

Case-study: Vandalerne

Vandalerne nævnes første gang af Plinius som et stammeforbund på linie med Ingvæoner, Istæoner, Hermioner og en sidste gruppe bestående af Peuciner og Bastamer (Plinius IV.xiv.100)(fig.5). De tre første forbund bor langs kysten og nævnes efter Plinius' sædvanlige systematik fra øst mod vest med vandalerne i øst og Istæonerne i vest, nærmest Rhinen. Billedet synes tydeligt genspejlet i de arkæologiske kulturkredse, hvor betegnelsen vandaler i så fald må dække over kyst- som indlandskultur.

Tacitus nævner ikke vandalerne i sin gennemgang af Germania's beboere. I indledningen til værket skriver han dog, at der tidligere har eksisteret et stammesforbund af det navn (Tacitus Germania 2). Han kender kun Ingvæoner, Herminoner og Istvæoner (altså Plinius' tre vestligste grupper). Enten har en af de to forfattere uret, eller også er der sket en voldsom politisk udvikling i det østlige Germanien i løbet af det halve århundrede der er imellem nedskrivningen af de to værker. En tredje mulighed er, at kendskabet til de indre politiske forhold i den østlige del af Germanien er gået tabt. Rent arkæologisk sker der imidlertid noget markant i det polske kystområde omkring Kristi fødsel: Den førromerske Oksywiekultur, der er nært beslægtet med indlandets Przeworsk-kultur, transformeres om til romertidens Wielbark-kultur, som på flere områder klart adskiller sig fra samme. Plinius' informationer kan da afspejle de førromerske, Tacitus' de romerske forhold i området.

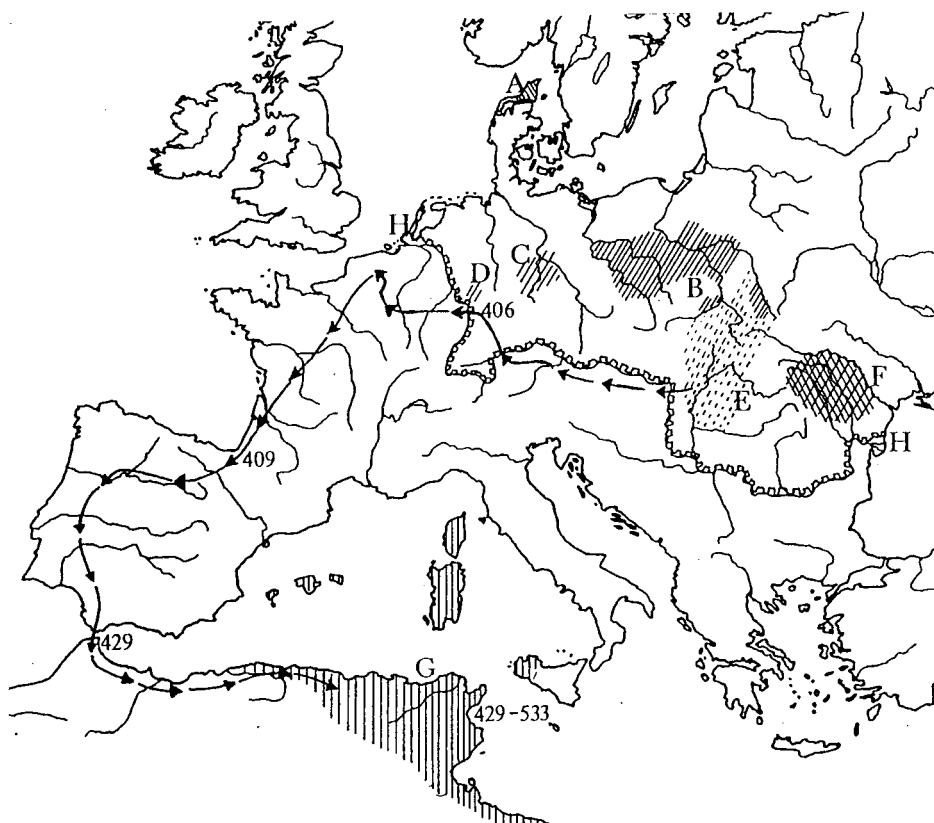

Fig. 5. Vandalernes vandrevej. A) Vendsyssel, B) Przeworsk-kulturens udbredelse i sen førromersk jernalder, samt områderne i Midtyskland med klar førromersk Przeworsk-indflytelse, C) Thüringen og D) Wetterau (efter Dabrowska 1988), E) Przeworsk-kulturens expansion over Karpaterne i 2. årh. AD (efter Jahn 1940), F) Den sent førromerske Pienesti-Lukasevka Kultur, G) Det vandalske middelhavsrige i 5. årh. AD., H) Limes i 4. årh. AD (del. J Martens)

Oplysningerne hos Plinius og Tacitus stammer primært fra det første århundrede af vor tidsregning. I slutningen af 2.årh. dukker Vandalerne op som aktører ved den romerske Donaugrænse. Her har de tilsyneladende bosat sig i området mellem Markomanner og Goter (Cassius Dio LXXIII, LXXVIII), og de skriftlige kilder antyder, at de bliver boende i området de næste par hundrede år.

Hunnernes pres fra øst sætter atter Vandalerne i bevægelse, og med invasionen af Gallien nytårsaftensdag i år 406 træder de for alvor ind i historiens rampelys.³ Efter i en kort periode at have haft herredømmet over Spanien sætter Vandalerne over Gibraltarstrædet og erobrer magten i Roms Komkammer - Provins Afrika, der udgør kontinentets nordkyst. Dette sker år 429. Kort efter følger erobringen af de vestlige middelhavsøer. Det må opfattes som led i en bevidst politik: ønsket om at kontrollere handel og fødevaretilførsler i det vestlige romerrige. Herredømmet over Afrika varer i lidt over 100 år - år 533 lider Vandalerne nederlag til en byzantinsk hær og er dermed ude af historien (Jahn 1940, Courtois 1955).

Det interessante er nu: hvor langt kan vi følge disse Vandaler i de arkæologiske kilder? Middelhavsarkæologien har ikke vist større interesse for problemet. Man har ganske vist uomgængelige beviser for Vandaleres tilstedeværelse i form af de mønter deres konger lod slå. Men ellers tilskrives disse folk ikke stort andet end vanrøgt og ødelæggelse af den mediterane højkultur. Det er givet både uretfærdigt og urigtigt, men desværre tillader forskningsstadiet ikke videre slutninger. Man kunne også betvivle, om Vandalerne virkelig skulle have efterladt sig synlige spor, om det var blevet undersøgt. Den Vandalske kultur var såvel i Spanien som i Afrika kraftigt romaniseret. Man havde overtaget det romerske administrationssystem, man slog mønt, man var kristne og selve arvekongedømmet var formodentligt også en ny institution (Courtois 1955, Diesner 1982). Men havde dette folk også andet valg, om det skulle erobre så folkerige og kulturelt højststående lande, end selv at lade sig erobre af deres kultur? Det er ikke det eneste eksempel i historien på, at et kulturelt laverestående folk har erobret magten i et mere civiliseret rige uden at påvirke dets kultur nævneværdigt.

Allerede ved den romerske Donaugrænse var Vandalerne blevet kristnet.⁴ Det ved vi, fordi de havde påtaget sig den arianske trosretning, der florerede her. For at finde en "ubesmittet" Vandalsk kultur må vi derfor gå endnu længere tilbage.

Martin Jahn, der arbejdede med problemet før 2.verdenskrig, mente, at Przeworsk-kulturens expansion over Karpaterne i det 2.årh. - på det tidspunkt, hvor Vandalerne første gang nævnes i romernes grænseland - leverede det afgørende bevis for identitet (Jahn 1940). Samtidig mente han, at de skriftlige kilder fra det første århundrede ikke var helt korrekte i deres angivelser, for var de det, indbefattede det Vandalske stammeforbund hele området mellem Oder og Wisla, der arkæologisk deltes i to. Navnet Slesien (oprindeligt Silesia) skulle desuden være afledt af den Vandalske delstamme Silingerne, der ved siden af Hasdingerne nævnes som hovedbestanddele

af Vandalerne i Spanien. Da Przeworsk-kulturen allerede fra sin fremkomst i yngre førromersk jernalder optræder fix og færdig uden nævneværdige fællestræk med den ældre førromerske kultur i området, måtte oprindelsen søges andet steds.

Hvorledes Vendsyssel oprindeligt blev rodet ind i dette spørgsmål, fortaber sig i det uvisse. Allerede Saxo Grammaticus filosoferede over ligheden mellem de klassiske kilders folkenavn Vandilii og stednavnet Vendila, som betegnede landet nord for Limfjorden i vikingetiden (Hald 1941, p.71). At sådanne formodninger har en lang tradition, gør dem naturligvis ikke mere rigtige. Der er jo stadig mindst 1300 år mellem Saxo og den formodede Vandalske udvandring fra Vendsyssel. Alligevel var emnet genstand for kraftig diskussion i det 20.årh. første årtier. Først med fremkomsten af den sent førromerske gravplads ved Kraghede, fik diskussionen mere substans. Gravskik såvel som keramik mindede i overraskende grad om samtidige slesiske fund, og derfor måtte alle parter erkende en forbindelse. Hvilken retning forbindelsen havde, kunne dog stadig diskuteres, men alle var enige om, at lighederne var så store, at en tæt etnisk sammenhæng var uomtvistelig (Müller 1912, pp.124ff. & 137f., Richthofen 1930, Brøndsted 1940, p. 100).

Tyskerne mente naturligvis, at Vandalerne, der var germaner, måtte være udvandret fra Vendsyssel. Polakkerne, der bestemt ikke var interesseret i germanere eller tyskere på deres jord - hverken i fortid eller i nutid - mente derimod, at det var en slavisk vandring fra syd mod nord. Med det tyske nederlag i 1945 led Vandalteorien en ligeså krank skæbne. Fra nu af havde teorien om den nordgående vandring ingen modstandere (jvf. Martens 1986).

Krigen satte sine spor i arkæologien: På grund af Kossinnaskolens forsøg på at legitimere den tyske ejendomsret til landet i øst v.h.a. de etniske tolkninger af det arkæologiske materiale, var vandringer og germanske stammer blevet uartige ord, der stempledtes som udslag af tysk expansionstrang og herrefolksteorier. Da Ole Klindt-Jensen i 1949 behandlede emnet, talte han således neutralt om "indflydelser", og denne sprogbrug er siden blevet normen i det mindste i nordisk arkæologi. Det er egentlig synd, for folkevandringer har fundet sted til alle tider, og netop i den ældre jernalder burde vi have de bedste muligheder for at undersøge og dokumentere sådanne.⁵

Folk, vandringer og arkæologiske kilder:

I den ældre jernalder synes samfundene i det nordeuropæiske lavland at have nået sådanne former og historiske omstændigheder, at stammedannelser og gruppetilhørsforhold var en væsentlig del af deres organisationsform og levevis. Aldrig før har lokalgrupper været så tydelige i materialet, og aldrig før har kulturkredse været så klart afgrænsede i forhold til hverandre. At det ikke altid kan lade sig gøre at identificere de arkæologiske kulturer med historisk kendte behøver egentlig ikke bekymre, for de antikke forfatters kendskab til de nordlige folkeslag havde jo, som vist, sine

begrænsninger. Det er måske også knapt så væsentligt og indimellem direkte politisk farligt at gisne om navn og racetilhørsforhold for denne og hin kultur. Vigtigt og ikke til at ignorere er derimod betydningen af disse kulturkredse for datiden. Den materielle kultur har øjensynligt symboliseret alliancer og modsætningsforhold, og disse har igen været bestemmende for handelsveje og informationsspredning.

Som eksempel på dette kan nævnes "lateniseringen" - dvs det tidspunkt de nordeuropæiske samfund indtræder i den fulde (keltificerede) jernalder. Hvordan det defineres, kan måske diskuteres: man kan vælge det rent mekaniske standpunkt at definere det ud fra antallet af keltiske importsager. Med en sådan definition breder lateniseringen sig jævnt fra syd mod nord. Jeg mener imidlertid, at den fulde jernalder bedre defineres fra et samfundsmæssigt synspunkt. Ud fra dette standpunkt er det tydeligt, at de keltiske påvirkninger først og tydeligst træder igennem i landet mellem Oder og Wisla. Her ses tidligst et træk, der senere vil komme til at præge gravskikken over det meste af Germanien: statusmarkerende gravgaver. Våben, knive og andre redskaber medgives - og det i et stort tal, der i modsætning til tidligere, giver indtryk af metalrigdom i samfundet. Da der er tale om former, der er mest fremtrædende i Østeuropa, er det lettest i det følgende at operere med det østlige kronologisystem. Det opdeler den sene førromerske jernalder i tre faser, hvor A1 omtrent svarer til Beckers per.II og IIIa i Danmark, A2 svarer til ældre IIIb og A3 til yngre IIIb. Den tidlige våbengravshorison i Polen svarer altså til A1 (Dabrowska 1988a, Martens 1992).

Skikken spredes hurtigt ad to veje. Den ene fører mod nord over Bomholm til Gotland og Sverige samt Fyn og Vendsyssel. Her når den frem i et miljø, der svarer til senA1/A2. Kendetegnende for denne strøm er de enæggede sværd, formodentligt fordi ideen formidles via Przeworsk-kulturens nordlige nabo Oksywia-kulturen (Dabrowska 1988, Martens 1992). Den anden vej går stik vest til Saale-Unstrut-gaflen og til Wetterau (Peschel 1977, 1978). Her ses allerede våbengrave i klart A1 miljø - men kun i sammenhæng med fund, der tydeligt viser tilbage til Przeworsk-kulturen. Saale-området indrages først fra A3 i Jastorf-kulturen, og først fra dette tidspunkt optages skikken i denne kulturkreds. Lerkar med korte, kraftigt fortykkede, facetterede rande, der var karakteristisk for keramikken i den tidlige våbengravshorison (A1-A2) i Østeuropa, dukker først op med forsinkelse i vest (A2-A3). Ad denne vej når gravskikken og den medhørende samfundsform helt op til Midtjylland, hvor den mødes med den nordøstlige spredningsretning. Kendetegnende for denne retning er det tveæggede sværd, der er almindeligt i Przeworsk-kulturen.

Medens den nordlige udbredelsesgren, der oprindeligt tolkedes som udtryk for vandalemes vandringer, kun synes at have været "ideologiske påvirkninger" (der følger nemlig ikke andet med gravskikken), kan den første fase af den vestlige retning dårligt forklares på samme vis. Her ses nemlig ikke blot de samme våben som i Przeworsk-området; Også gravformen og keramikken er den samme. Disse fund kan

optræde alene eller på pladser med lokale former. Emnet har gennem tiden beskæftiget adskillige arkæologer, og der er udbredt enighed om, at der må være tale om en indvandring (Hachmann 1957, Peschel 1978, Dabrowska 1988).

Afslutning:

Formålet med dette bidrag har været at vise de skriftlige kilders brugbarhed og begrænsninger i diskussionen om de etniske forhold i den ældre jernalder i Nordeuropa. Det har også været målet at vise, hvorledes arkæologiens anvendelse og senere afvisning af etniske tolkninger har haft sit udspring i arkæologiens samtid og altså ikke er videnskabeligt betingede. Teoretisk er begrebet etnicitet blevet opfattet som spørgsmålet om gruppetilhør - altså som organisationsform - snarere end som sproglig, genetisk eller administrativ størrelse. Sådanne definitioner hører formodentligt først hjemme i det 19.endes århundredes nationalromantisme, hvorfra Kossinnaskolens begrebsapparat stammer. Det har været endemålet, at vise de etniske tolkningers berettigelse i arkæologien og deres betydning for forståelsen af de datidige samfund. Som støtte for denne tese, kan man henvise til et citat om Germanerne hos Caesar:

"Det er den største ære for en stat, at egnen omkring den er mennesketom i så stor en udstrækning som muligt, og landet lagt øde. De anser det som et særligt bevis på tapperhed, når naboerne forjagne udvanderer fra deres land, og ingen andre vover at fæste bo i nærheden af dem; de mener også derved at leve i større sikkerhed, da de så ikke behøver at frygte for pludselige overfald." (Caesar BG VI.23).

Med en sådan holdning til naboerne er det klart, at grænseland har virket spærrende for kommunikation. Rejsende har med fordel kunnet bevæge sig inden for og under bestemte stammers juridiktion, hvorimod det har været forbundet med stor risiko at vælge de anarkistiske tilstande i ingenmandsland. Flere gange i løbet af denne artikel er det blevet fremhævet, at der er bemærkelsesværdigt, at Romerne ikke kendte til Oder-floden, når de kendte både Elben og Wisla. Men da de arkæologiske kilder ved Oderfloden netop omkring Kristi fødsel tegner en skarp kulturel grænse, er det nærliggende, at opfatte situationen, som den er beskrevet hos Caesar. Det er i hvert fald den mest plausible forklaring på, at romerne ikke kendte til denne store flod.

Man kan ikke forstå den økonomiske og socialhistoriske udvikling af et samfund isoleret. Fx ville en forklaring af udviklingen i den sene førromerske jernalder i Norden alene som produktet af en indre dynamik være utilstrækkelig. Uden det eksterne, ideologiske input, den såkaldte latinisering, der fejede over Nordeuropa i den yngre førromerske jernalder, ville den samfundsudvikling, der udkrystalliseredes i den efterfølgende romerske jernalder, være uden forudsætninger og dermed uforklarlig. Tidspunktet og vejene, ad hvilke fornyelsen formidledes, bestemtes af etniske forhold og alliancer. Ligledes kan man ikke tolke de arkæologiske kilder socialhistorisk uden

at overveje afgrænsningen af den enkelte sociale eller etniske enhed. Etnicitet er et uomgængeligt tema for arkæologien - et tema, vi i Skandinavien alt for længe har undvejet.

Jes Martens, Mag.Art. Kandidatstipendiat ved Institut for Arkæologi og Etnologi
Københavns Universitet.

Noter

1. Endskønt udgiveren i forordet til 7.ende udgaven af hans "Die deutsche Vorgeschichte" er overbevist om at Kossinna ville være stolt over det (Hülle 1936 p. III).
2. I modsætning til Peschel, der ikke opfatter Sueber som en etnisk men tværtimod samfundsorganisatorisk betegnelse (Peschel 1978, pp. 115ff.).
3. Det er interessant at bemærke, at de ældre kilder omtaler Vandalerne som et stammesforbund, medens Vandalerne i de yngre kilder optræder som en etnisk enhed. Skiftet kan muligvis være foregået under vandringerne, idet man stadig ved ankomsten til Spanien taler om Hasdinger og Silinger.
4. Meningen med Vandalerne, må således allerede på dette tidspunkt have undergået en forandring fra kultforbund til en enhed af mere etnisk/politisk art.
5. Om specifikt dette eksempel vil kunne forklares med vandringer er dog en ganske anden sag - se Martens 1988, 1992, Martens & Kaul 1993.

Literatur:

- Bohnsack, D. *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen während des letzten Jahrhunderts vor Christi Geburt*. 1938.
- Brøndsted, J. *Danmarks Oldtid*, Bd. III: Jernalderen. 1940.
- Caesar BG. *Caesars Gallerkrig*. (G.J.Caesar: Bellum Gallicum oversat af Joh. B. Koch). 1942.
- Cassius Cio. *Dio's Roman History*. Translated by Earnest Cary. 1968.
- Courtois, C. *Les Vandals et l'Afrique*. Arts et Métiers Graphiques. 1955.
- Dabrowska, T. Frühe Einflüsse der Przeworsk-Kultur auf die Jastorfkultur. *Zeitschrift für Archäologie* 23, pp. 191-210. 1988.
- Dabrowska, T. *Wczesne Fazy Kultury Przeworskiej. Chronologia - zasięg - powiazania*. Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. 1988a.
- Diesner, H.-J. *The Great Migration*. 1982.

- Geschwendt, F. Altertumskunde an der Strasse. *Altschlesische Blätter 11. Jahrgang, Nr.5*, pp. 143-145. 1936.
- Hachmann, R. Ostgermanische Funde der Spätlatènezeit in Mittel- und Westdeutschland. *Archaeologica Geographica vol.6*, pp. 55-68. 1957.
- Hachmann, R., Kossack, G. & Kuhn, H. *Völker zwischen Germanen und Kelten*. Schriftstellen, Bodenfund und Namengut zur Geschichte den nördlichen Westdeutschlands um Christi Geburt. 1962.
- Hald, K. Angles and Vandals. *Classica et Mediaevalia IV*, pp. 62-78. 1941.
- Herrmann, J. Volkstämme und "nördlicher Seeweg" in der älteren Eisenzeit. *Zeitschrift für Archäologie Jahrgang 19*, pp. 147-153. 1985.
- Herrmann, J. Einleitung. *Griechische und lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas*. Bd. I. I Herrmann, J (red) Von Homer bis Plutarch. 1988.
- Herodot. *Herodotus. The Histories*. Translated by A. de Selincourt. 1972.
- Hülle, W. Vorbemerkung zur 7. Auflage. in G.Kossinna: *Die deutsche Vorgeschichte*. 1936.
- Jahn, M. Die Wandalen. I Reinerth, H (red.) *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, Bd. 1-3, Bd. 3, pp.943-1032. 1940.
- Jazdzewski, K. *Atlas to the Prehistory of the Slavs*. Acta Praehistorica Universitas Lodziensis vol. 1. 1948.
- Klindt-Jensen, O. *Foreign Influences in Denmark's Early Iron Age*. 1949.
- Kolendo, J. *A la recherche de l'ambre baltique. L'expédition d'un chevalier romain sous Neron*. Studia Antiqua 1981.
- Kossinna, G. Die vorgeschichtliche Ausbreitung der Germanen in Deutschland. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 6. Jahrgang*, pp. 1-14. 1896.
- Kossinna, G. *Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie*. Mannusbibliothek 6. 1896.
- Kossinna, G. Die Wandalen in Nordjütland. *Mannus 21*, pp. 233-55. 1929.
- Kossinna, G. *Die deutsche Vorgeschichte*. 1936.
- Lund, A. A. *Caesar som etnograf*. 1978.
- Martens, J. The Vandals: myths and facts about a Germanic tribe of the first half of the 1st millenium AD. I Shennan, S J (red) *Archaeological Approaches to Cultural Identity*. pp.57-65. 1989.
- Martens, J. The Pre-Roman Iron Age Cemetery at Kraghede. On the So-Called "Kraghede-group" and its Cultural Position in the Light of Recent Research and the Excavations at Borremose. *Barbaricum 1*, pp. 114-136. 1992.
- Martens, J. In print. Vendsyssel, the Vandals and the Way to Poland. On the implications of a find from the late PreRoman Iron Age at Kraghede. A historical review. *Swiatowid*.
- Martens, J. On the So-Called Kraghede-group - its relevance for the Pre-Ro-

- man Iron Age of North Jutland and its Cultural and Chronological Position. I Kokowski, A (red) *Kultura Przeworska*. 1992.
- Martens, J. & Kaul, F. In print. Foreign Southeastern Influences in Southern Scandinavias Early Iron Age. *Acta Archaeologica*.
- Müller, S. Vendsysselstudier III, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, pp. 83-142. 1912.
- Peschel, K. Frühe Waffengräber im Gebiet der südlichen Elbgermanen. I Chropovsky (red) *Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donau-Gebiet*. 1977.
- Peschel, K. *Anfänge germanischer Besiedlung im Mittelgebirgsraum. Sueben - Hermunduren - Markomannen*. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 12. 1978.
- Plinius: *Pliny. Natural History*. Translated by H. Rackham.
- Res Gestae. *Res Gestae Divi Augusti*, translated by F.W. Shipley. 1967.
- von Richthofen, B. Zur Herkunft der Wandalen. *Altschlesien* 3, pp. 21-36. 1930.
- Seyer, R. Antikke Nachrichten. I Krüger, B (red) *Die Germanen*. . 1983.
- Ströbel, R. *Unseres Volkes Ursprung. 5000 Jahre nordisch-germanische Kulturentwicklung*. Nationalpolitische Aufklärungsschriften, Hft.2. 1942.
- Tacitus Germania. *Tacitus Germania*. N. W. Bruun og A. A. Lund. 1974.
- Veleius Paterculus: *Compendium of Roman History*. Translated by F.W. Shipley. 1967.
-

Acts of Identity? Ethnicity and Architecture in the Viking Age

Neil Price

Ethnicity: concepts and context

The issue of ethnic studies in archaeology is one of the primary concerns of many scholars working in our discipline at the moment, reflected in conference and symposium themes, and in its growing presence on the course curricula of archaeology departments. As archaeologists, whose professional sphere of interest includes at its widest virtually any aspect of the human condition, it is our duty to discuss ethnicity in relation to both past and present cultures in as wide-ranging a form as we can. However, ethnicity is a concept that can operate at many levels, in many contexts, and is open to a vast range of interpretations. The most elementary of these, as with any term that we use in our research, is the primary level of definition - how we actually define the word itself; this may be a particularly subtle problem when discussing the subject across a language barrier, as in the present example of an English-language paper in a Swedish journal. This definition is principally conditioned by the context in which we employ labels such as ethnicity: in archaeology, all too often we see supposedly 'new' or modern interpretations of ancient peoples in which an alleged investigation of ethnic origins and affiliations turns out to be nothing more original than the nineteenth-century maps of artefact distributions that apparently reflect 'cultures'; this is something we must clearly avoid.

However, from the earliest days of archaeological research right through to the present, we have all been entering into ethnic waters at our peril; the work of Kossina is perhaps the most obvious example. If ethnic studies have not been deliberately intended as instruments of propaganda or as political tools, then they have often been used by others in ways quite different to the original intentions of their authors. In the political arena of the late twentieth century, it is more than ever our obligation to guard against ill-considered statements of this kind - a mildly-delivered conclusion at a symposium in Lund, if published and distributed in the journal of the department of Medieval archaeology, may quite literally be used to kill people in other parts of the world.

It is precisely because of this sensitivity that I think we should return to the most basic of our levels of ethnic definition - the level which must be the starting point for any archaeological discussion. I am referring to ethnicity as *recoverable from the archaeological record*. Any other aspect of the debate, it seems to me, must be subordinate to this. While we can, and should, discuss ethnic questions in relation to anthropology,

history, social theory, philosophy and so on, it is in our role as interpreters of the material remains of past societies that we must initially take a stand. I hope you will not regard it as an avoidance of the issue if I state to you that I believe our possibilities for the recovery of ethnicity - in isolation - from material culture are virtually zero: I don't think we can do it, and I wonder if we should even try. My reasons for saying this will become clear shortly - they are partly practical and archaeological, and partly political.

Since the late 1980s, particularly in the wake of the first World Archaeological Congress, we have seen a wonderful broadening of archaeological horizons in our research: the subject has never been so aware of, responsive and open to participation by Third and Fourth World peoples. In tandem with this, and due in part to the growth of post-Processual archaeology, has been a greater awareness of our discipline as the political practice of writing the past in the present. There is no aspect of archaeological studies in which this is more relevant today than in discussions of ethnicity. In this context, it is interesting to note subtle differences of approach to the subject in different countries: I was very surprised to find so little political discussion at the Lund symposium at which this paper was first delivered - at an equivalent meeting in Britain, the delegates would probably have been hurling uncomplimentary opinions of their colleagues' perceived political affiliations and consequent influence over their archaeological perspectives (this is not a criticism, merely an observation...). The past, present and probably future horrors of fascism, 'ethnic cleansing' and racist abuse are obvious to all, and in this context it is a brave archaeologist indeed who commits her- or himself to categorical statements on ethnic subjects. If we are to truly build a world archaeology, open to all, then I believe we must leave such barriers to scholarship behind. This is very far, I hope, from suggesting that we should ignore ethnicity as a facet of human society - a cowardly fudging of an issue which might be too politically charged for our liking. It is rather to suggest that ethnicity may be studied in ways and in contexts that are less open to abuse, and have less potential danger in their implications. I want to propose such a method in this paper.

Ethnicity, perhaps more than most other elements of society, is a mental construct - an attitude or state of mind. It is flexible and changeable, and open to constant reconstruction in response to circumstances. To my mind, one of the most telling and succinct statements of ethnic identity can be found in T.S. Eliot's poem *The Waste Land*, in the café conversation of 'The Burial of the Dead': "*Bin gar keine Russin, stamm' aus Litauen, echt deutsch*" (Eliot 1963 p 63), '*I'm not Russian, I come from Lithuania -real German!*'. Ethnicity is represented here as a combination of actual geographic origin, language, and chosen or inherited group affiliation, together with a rejection of alternatives to this (note also that Eliot makes his point by using a foreign language in an English poem). Although ethnic orientations can certainly be proclaimed through objects, it seems impossible to me to confidently distinguish between

ethnic signifiers and, for example, those relating to actual national origin, corporate identity, fashion, and status. In essence then, ethnicity is but one element of identity, defined in its widest sense, and may be investigated alongside identities based on gender, religion, politics, social status and many others. When examined in this way, a greater neutrality of language becomes possible in studies of ethnicity: a demonstrable pattern in the archaeological record may be interpreted as an expression of identity - of many possible kinds *including* ethnic identity - rather than immediately set up with an ethnic label.

By way of demonstration of these ideas, I wish now to turn to an example from my own research into Viking Age colonialism. I will begin with a brief summary of an old problem, and then go on to my own efforts at resolving it.

Scandinavians and 'Natives': the problem of Viking expansion

One of the most pressing problems facing archaeologists working in the Viking Age is the recognition of manifestations of personal, cultural and ethnic identity in the archaeological record. In its simplest form, and especially in the archaeology of the Scandinavian overseas colonies, this is usually expressed in the most basic attempts to isolate anything at all in the surviving material culture which could be interpreted as specifically Scandinavian; the days when a pair of oval brooches in a grave were taken to 'obviously' represent a female Scandinavian settler are unfortunately not long gone (and in the case of a few rather desperate individuals, are still with us; I'm embarrassed to say that I myself was still doing this seven years ago [Price 1989 - but I wrote it in '87!]). The true nature of the question is, of course, much more complex and embraces multi-layered concepts articulated in evidence from settlement form, building traditions, artefact types, artistic motifs, symbolism, religious practice and mortuary behaviour, place-names, linguistic material and so on. In the Scandinavian colonial sphere these problems are sharpened by the sheer complexity of the cultural range involved: in the West, interaction between the Anglo-Saxon English, Celts and Franks; in the East, between Slavs, Balts, Finns and Saamis. Each of these groups in turn contain many levels of social, ethnic and political affiliations and variations. Most importantly, the Scandinavians with whom these people come into contact are not themselves a homogenous group - among them we meet merchants, adventurers, mercenaries, travellers, settlers, soldiers, pirates, exiles, not to mention the range of social classes and above all the individual women and men that we perceive in the excavated evidence. Nor must we forget the Vikings (the word is not synonymous with contemporary Scandinavians), whose precise attributes and identities are regrettably beyond the scope of this paper (see Price forthcoming a).

One specific area of this debate in which dramatic archaeological inroads may be made is the study of identity - in its many forms - as expressed in domestic architecture.

In this paper I want briefly to discuss the preliminary results of a new method which may go some way towards the recovery of such concepts from the material record. Although the technique is based on a system of spatial analysis originally designed for architectural studies, it can also be applied in a variant form to building design in the Viking Age. The primary focus will be on structures from the early settlement period in Iceland, but the results presented below have implications beyond Iceland and other areas of colonial expansion to the Scandinavian homelands themselves.

Archaeology and architecture: spatial analysis

To date, most comparisons between early Medieval buildings made in an attempt to examine any kind of ethnic or cultural expression have been on the basis of building style, size, shape, constructional technique and appearance; the methods used are usually no more sophisticated than to lay some building plans side by side and visually compare them. With the exception of stylistic embellishment, it would seem that these factors are all largely functional by-products of local resources, topography, available building space, climate, environment and technical skill, all of which are quite independent of cultural background and therefore unsuitable as possible signals of identity. This paper will argue that a more profitable area of enquiry in a search for Scandinavian identity as articulated in buildings, is the possible existence of a characteristic spatial pattern, expressed in architecture and reproduced over a wide geographical area. "Spatial pattern" is here used to mean the spatial configuration or layout of buildings, and their contingent properties. This is expanded upon below.

Studies of many cultures - principally in an ethnographic context, and notably the Inuit, Saami, Native Americans and Siberian nomads - have demonstrated the cultural constitution of building design and spatial form, with whole tiers of meanings and beliefs embodied in structural space. Numerous well-attested examples exist in which physical, domestic space is invested with meaning beyond its' basic function. The potential for the articulation of these attributes of buildings as a means of expressing personal, cultural and ethnic identity has also been examined. This social organisation of space has been studied through many forms of spatial analysis, most often developed by architects and geographers (see Hodder and Orton 1976, Hietala 1984, Kent 1990, and Samson 1991 for general reading). It is noticeable that the recognition of the archaeological value of these studies has often come more than a decade after their adoption (and sometimes rejection) by the architectural community.

Despite considerable quantities of work of this kind, the central problem of deducing process from form has remained (a given spatial pattern may be produced by many different spatial processes), but spatial analysis has now begun to explicitly consider the constant factors which may underpin (and perhaps explain) a spatial pattern, rather than studying it in isolation.

Spatial patterning carries social information and content, for just as the form of a building assembles empty spaces into a pattern (in both functional and stylistic contexts), the specific way in which space is ordered is also the purpose of the building. Similarly, while the positioning of boundaries and access points across these boundaries (i.e. walls and doors) transform space through the medium of objects, this spatial ordering also structures the relations between the people who use the buildings; the spatial form "*provides the material preconditions for the patterns of movement, encounter and avoidance which are the material realisation [and]...sometimes the generator...of social relations*" (Hillier and Hanson 1984, ix).

A noticeable feature of most earlier techniques of spatial analysis was that they contained implicit notions of distance and location within their methodologies. What seemed to be missing was a purely descriptive means of measuring and comparing the morphological features of settlement space that could be determined by social processes and structures (accepting the concept of socially organised space mentioned above). In the early 1980s, two scholars from the Bartlett School of Architecture and Planning in London, Bill Hillier and Julienne Hanson, began developing such a descriptive system with what they have called "*a structural anthropological approach to the pattern-forming dimensions of society*" (Hillier and Hanson 1984 p 5). After its initial testing stages, this system - known as "space syntax" - was published in 1984 in their book *The Social Logic of Space* (Cambridge).

Hillier and Hanson's theories rested on the complete rejection of earlier territorially deterministic ideas of spatial organisation, which assumed constant links between individual social groups (in a biological sense) and recognisable spatial domains. The alternative, they suggested, was a link between spatial order and individual *cultural* groups; ethnic affiliations may also manifest themselves in this context. They argued for the primary influence of social structure on space, but acknowledged that the degree of influence was culturally variable. Similarly rejected were theories that took an environmental or geographical approach, in which spatial order was conditioned by climatic factors or in which social structure was itself dictated by spatial organisation (the latter being rather bizarre in its implications). In essence, their work was an elaboration on that of architectural semiologists, in which the built environment was seen as expressing social meaning through systems of signs - "*a systematics of appearances*" (Hillier and Hanson 1984 p 6-8). Their development of this was to demonstrate how spatial organisation does not just represent social patterns, but is actually the physical embodiment and constitution of them. They argued that buildings could be defined as "*objects whose spatial form is a form of spatial ordering*", and that through this ordering of space, the human-constructed world is already a form of social behaviour (1984 p 9). This creation of a particular spatial order for social purposes may take place by a combination of design or accumulation, and through this pattern a given

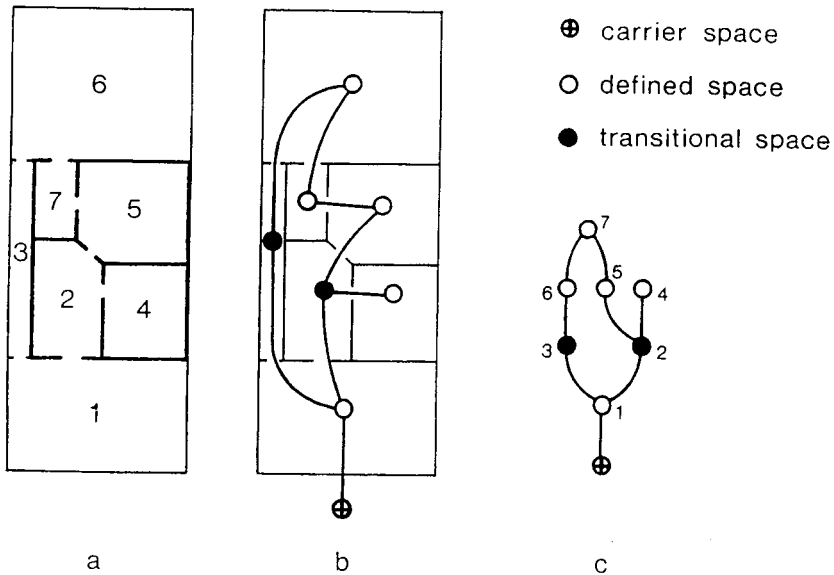

Fig. 1. Hillier and Hanson's access analysis: an example of a hypothetical one-storey house (after Hillier and Hanson 1984, Foster 1989).

society or culture may be both constrained and - most importantly from an archaeological perspective - recognisable.

Laying their emphasis on describing and analysing spatial patterns before going on to suggest reasons for their formation, Hillier and Hanson developed a form of "syntactic grammar" - a kind of basic architectural vocabulary for the ordering of space within a building or settlement. In terms of practical methodology, this went through many phases of development (mostly by statistical and computer manipulation), but all the techniques used focused especially on the inter-relationships of different defined spaces, and on the routes of access between them (i.e. transitional spaces: corridors, entrance complexes etc.). The methods used, in their most pared-down form, revolve around the permeability of buildings - the sequential access possible to different parts of the overall structure from given points within it or, more usually, from outside the structure. This is expressed visually by means of accessibility or "gamma" maps, in

which symbols representing separate defined spaces (rooms, passages etc.) are linked by lines showing paths of access between them. In this way, the different routes by which an individual can negotiate the rooms and passageways of a building can be accurately charted and displayed.

An example of the basic method is shown in Fig.1, depicting a hypothetical one-storey house with front and back yards. In Hillier and Hanson's analysis, any structure is surrounded by a carrier space, which contains it and from which it is entered; in physical terms, this carrier space may be the street which fronts a house, the open countryside around a rural dwelling, or any other surrounding space. The carrier space is represented by an encircled cross on the gamma maps, and other symbols may be used to denote defined and transitional spaces. In the example of the house, the permeability map is first superimposed on the plan of the building; it may be seen how each space is indicated by a symbol, and is connected to its neighbours by an access line. Finally, the map is taken separately and justified into a series of successive levels or "shells". These shells represent the position of each defined space as its "depth" within the structure, moving from the carrier space to the most inaccessible space. Each space is number-coded so its position on the house-plan can be identified; in more sophisticated maps, such as those presented below, more symbols can be used to indicate precise room function. The method of gamma mapping provides an objective tool of spatial description for building design, and can be applied not just to individual structures but to whole settlements. Its great advantage is that the maps are *in no way related to physical appearance* (especially the size and shape of rooms), only to relative spatial positioning. This means that structures with the same permeability map may appear quite different when visually compared as building plans, or conversely, that very similar-looking buildings may have totally different spatial patterns. An example of this is shown in Fig.2, which illustrates three houses designed by the architect Frank Lloyd Wright; although the buildings differ in their proportions and style, we find that they all have exactly the same permeability map (Fig 2a and b).

There are, however, a number of drawbacks to the concept of space syntax as formally defined by its designers. The main problem centres on their insistence that spatial form is a direct function of social relationships, and in particular that these social patterns can be inferred from studying building organisation. That an element of social information and context is encoded within spatial ordering is beyond doubt (and the authors admit that its predominance as a guiding principle is variable), but some critics have argued that Hillier and Hanson have gone too far in their interpretation of the social use of space (cf. Leach 1978). Hillier and Hanson illustrate their gamma maps and related techniques of spatial analysis with reference to a wide range of archaeological-ly- and anthropologically-recorded structures, and it is clear that they have recognised the potential of their methods for archaeological research.¹ With this in mind, we must

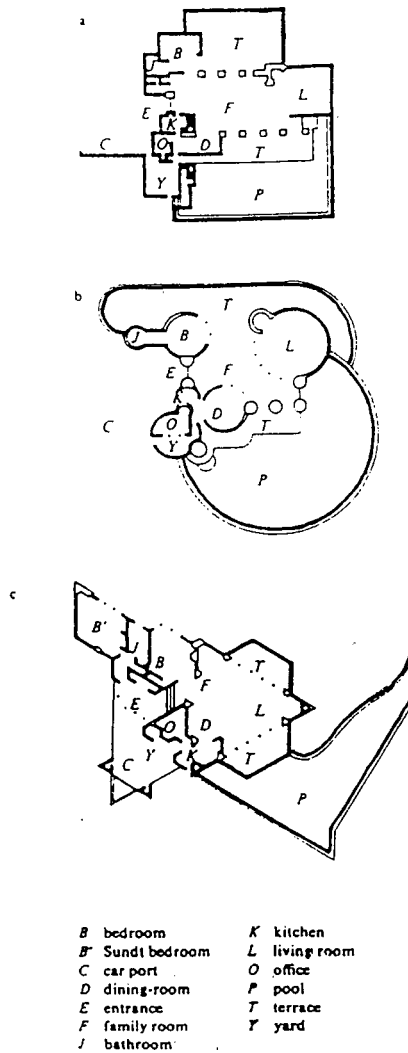

Fig 2a and b. Access analysis and floor-plans: although different in physical form and style, the three examples of Frank Lloyd Wright houses shown here all have the same access map (after Lawrence 1990). A. (top) *Life* "House for a family of 55000-56000 income. 1938, B. Ralph Jester House, Palos Verdes, California. 1938, C. Vigo Sundt House, near Madison, Wisconsin. 1941.

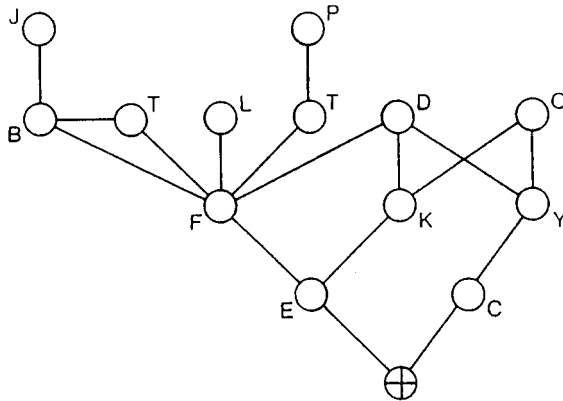

Fig. 2b. Access analysis to Wright's three buildings

acknowledge a degree of caution. If the techniques of gamma mapping are to be effective in the study of excavated buildings and settlements, it is clearly necessary to possess the complete plan of a structure, including all doorways and boundaries. The extent to which a knowledge of room function is also necessary for the system to work, or whether in fact it is this very information and its corresponding social patterns that the maps will provide, is at the heart of debate on the subject. It must be emphasised that in this paper, Hillier and Hanson's methods are used purely as mapping techniques, and as useful tools for the analysis and display of spatial information.

Form, space and function in Viking Age Iceland

We can now examine these issues with practical reference to Viking Age buildings. I wanted to see if I could isolate a spatial pattern of the type I have described in Scandinavian structures from the Viking Age, which could be shown to be consistent in buildings found in different countries and regions of Viking colonial expansion. If such a pattern could be found, shown to be present in a consistent form in more than one colony, and furthermore shown to be different to spatial patterns found in neighbouring areas without known Scandinavian settlement, then this social organisation of space might indeed prove to be an index of Scandinavian presence - in other words, an element of ethnic or cultural identity.

Since the project was to concentrate on colonial architecture, the initial 'control' study against which other results could be tested was selected from one of the earliest colonies rather than from Scandinavia itself. Iceland was chosen for the test study as

the only Scandinavian colony with a large number of excavated settlements which had no native population when the first settlers arrived (the presence of Irish monks in the ninth century and a possible Celtic element among the first colonists may be discounted in this context - see Stefán Adalsteinsson 1987 for a recent discussion). The absence of an indigenous building tradition meant that no external influences could be present in the architecture of the colonists: their ideas for building construction arrived with them.

In the last 55 years, over thirty major sites of Viking Age and Medieval settlements have been excavated in Iceland, with several buildings often being found at each site. As with most archaeological work, the quality of the surviving remains is highly variable with many structures poorly preserved; the number of intact building plans is therefore quite low. The foundation for this work was laid by the Nordic Archaeological Expedition to Iceland in 1939, which excavated several sites but used rather primitive techniques (Stenberger 1943). Since then, the principle work has included urban excavations in Reykjavík (Nordahl 1988), digging at the ecclesiastical sites of Víðey and Skálholt (Hörður Ágústsson 1988), a study of thing assembly sites (Gudmundur Ólafsson 1987), programmes of environmental research,² and numerous excavations at isolated farm sites.³ In recent years, Hörður Ágústsson has published a number of studies of early Icelandic architecture which have greatly illuminated the building traditions of the early settlers, and which have been of vital importance to the present study (1982a & b, 1983). As yet, the geographical coverage of sites is concentrated in the south-west, but a picture is slowly being built up for the north and east through continued excavation. Dating remains a constant problem, since Iceland is culturally homogenous in terms of artefact types from the initial settlement to the Middle Ages, and methods such as radiocarbon dating are insufficiently precise for such a small time period. Icelandic scholars have therefore specialised in tephrochronological dating methods, which analyse and date deposits of volcanic ash found either as layers on the site or else incorporated within the walls of buildings. The ash is recorded by natural colour, refraction index, chemical composition and spectra, and it is possible to link the ash to individual volcanoes and to particular dated eruptions, thus providing a series of dating horizons for the site (Sigurdur Thórarinnsson 1944, Shelf and Sparks 1981).

The conventional building typology for Icelandic structures has been recently clarified by Margrét Hallgrímsdóttir in her 1987 thesis, with four basic types, defined by broad structural form and general chronological development (Fig.3):

1. Simple longhouse with separate outbuildings - 9th-10th centuries
2. Longhouse with integral outbuildings - 10th century
3. Longhouse with lateral projections - 11th century
4. Developed building complex - 12th-13th centuries

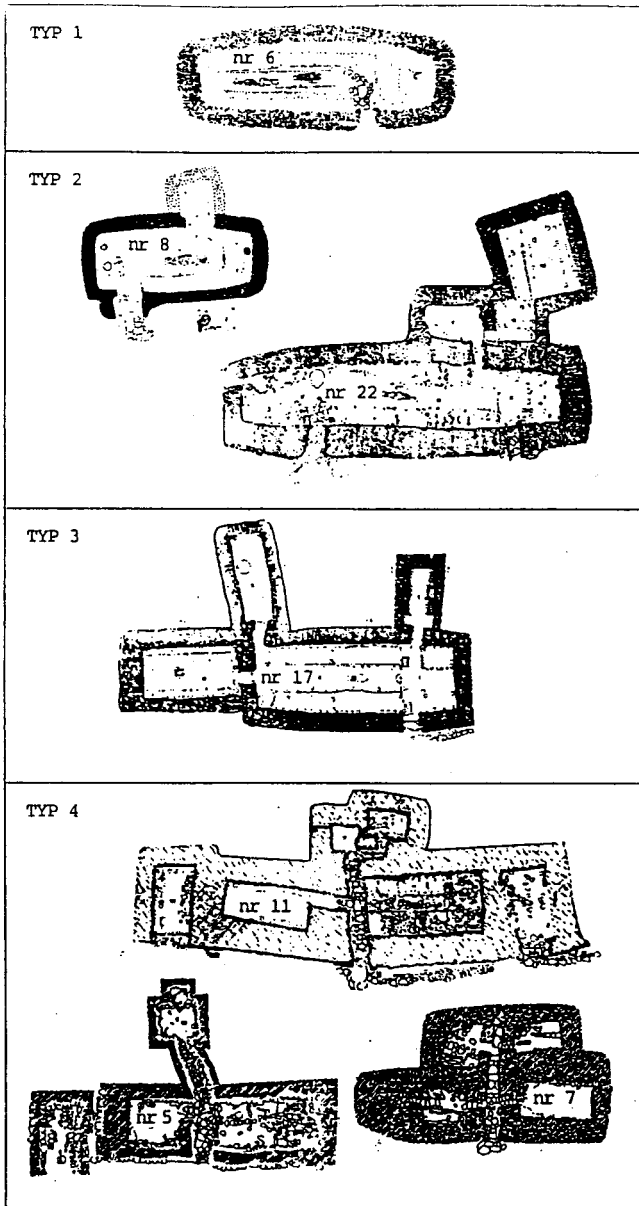

Fig. 3. Sample plans of the four principle longhouse types found in early medieval Iceland (after Margrét Hallgrímsdóttir 1987).

The later type 4 structures will not be covered in the present paper as it is chronologically beyond the range of the study.

Following visits to the sites themselves, work on the published and unpublished records, and discussion with the excavators, spatial accessibility/permeability maps were drawn up for all of the thirty-three known sites - with all structures from all phases on each site analysed - and the results compared with the Hallgrímsdóttir typology. For obvious reasons of space, only a few selected, representative examples will be discussed here (Fig.4); the full study may be found in the final project publication (Price, forthcoming b).

We may look firstly at maps of three of the earliest Type 1 structures from the 9th and 10th centuries, from Klaufanæs in the north, Ísleifsstaðir in the west, and Hvítárholt I in the south (Fig.5). Here we see a consistent spatial pattern, common over a wide geographical distribution, with comparable organisation of the functional areas: in every case the building is entered through a single doorway bringing the visitor into a communal reception area, from which the structure is divided in two. On one side is a large room with a communal hearth, benches and a raised platform for the senior members of the household or guests, while the other side of the building is devoted to more private space including the *stofa* where the women of the house would work. In the terms of this study, it is argued that this spatial pattern, reproduced throughout the early structures from the first phases of Icelandic settlement, represents a consistent spatial concept of the house and dwelling (Fig 5 +symbol key)

If we then turn to the Type 2 structures as they develop into the later 10th century - Skallakot in the south, Hvítárholt II, and Grelutóttir in the north-west - we see a slightly changed picture (Fig.6). The house plans appear visually similar but spatially begin to show significant variation in the relative juxta-positioning of functional areas. Some structures now have two entrances which radically alters the spatial pattern of the building, and although the physical layout of rooms is similar in the structures, the functions carried out in them vary considerably.

By the 11th century, with the southern Type 3 structures at Thórarinsstaðir, Gjáskógar and Stöng (the latter often quoted as the "classic" early Medieval Icelandic hall), this trend has increased dramatically (Fig.7). Although they are all geographically very close, and appear to be almost identical in appearance (especially Gjáskógar and Stöng), they are spatially organised very differently. The major complex at Thórarinsstaðir is dissimilar to its neighbours in every way. An interesting feature is that the relative location of functional areas seems to become more consistent while the physical location of them varies still further. This developing spatial variation becomes total by the 12th century and the Type 4 house complexes, with every structure being spatially unique (Fig 7).

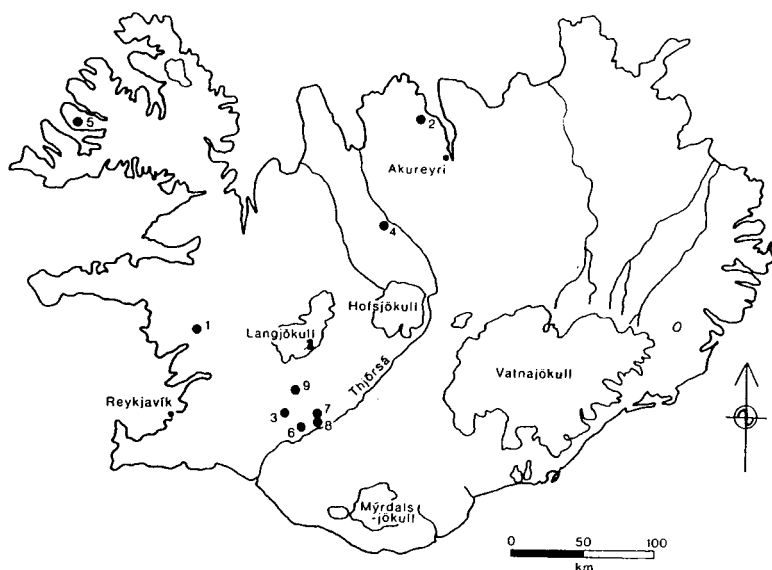

Fig. 4. Map of Iceland showing locations of sites mentioned in the text: 1-Ísleifsstaðir; 2-Klaufanes; 3-Hvítárholt I&II; 4-Hraunthúfuklaustur (see Price forthcoming); 5-Grelutóttir; 6-Skallakot; 7-Sámsstaðir (see Price forthcoming); 8-Gjáskógar; 9-Stöng and Thórarinsstaðir.

This presents a very different picture to that proposed by the conventional building typologies. It must be emphasised that the four types are still valid for the structures' construction and form, but not for their use - their social organisation of space. It seems clear from even this small sample that concepts of living space - together with its concomitant effects on social action - are changing dramatically in Iceland in the centuries immediately following the settlement. It is especially important to realise the process of choice that is being exercised (though perhaps not by those living in the dwellings, as opposed to other members of Icelandic society) at both levels - the physical design of the buildings, and their social use; it is not coincidental that Stöng and Gjáskógar are so visually similar, for example. We see here a set of clearly consensual meanings and differences, and ones which - in my opinion - are not explicable by the conventional suggestion that climatic deterioration causes changes in building design to improve heat retention. In terms of simple interpretation, it is hard

	Carrier space
	Transitional space
	Defined space of unknown function
	Path of access
	Possible path of access
	Uncertain path of access
	Cooking hearth (<i>stofa</i>)
	Domestic hearth (<i>skáli</i>)
	Wall panel space (<i>skor</i>)
	Dairy
	Storage space
	Smithy
	Lavatory
	Barn
	Byre
	Stable

Key to room function for figures 5-7.

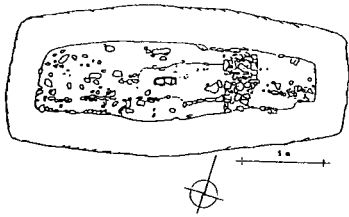
Alfred the Great. (My doctoral thesis has extended these comparisons to the other North Atlantic colonies, to the Hiberno-Norse towns and surrounding rural settlements in Ireland, and also to the sphere of Scandinavian and Slavic interaction in eastern Europe and Russia; these studies are not discussed in the present paper but their conclusions support those put forward here - Price forthcoming a.)

The English branch of the project examined urban architecture in the towns of York, Lincoln and Thetford, together with rural dwellings - also in the Danelaw - at Ribbleshead, Simy Folds, Bryant's Gill and Green Shiel on Lindisfarne. Spatial maps of over sixty structures were compiled, and then compared with Anglo-Saxon

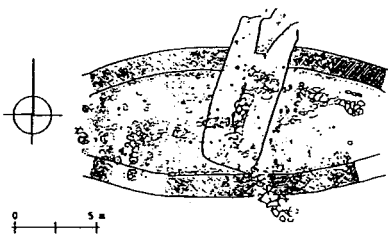
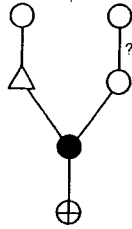
to avoid the impression of small numbers of colonists arriving in an empty and unexplored land, maintaining as close a sense of identity as possible to support their community - reflected in the uniformity of their architecture as in other media. As the colony prospered and life became more settled, the population may have had less need of a cohesive group identity.

Spatial patterning in the European colonies

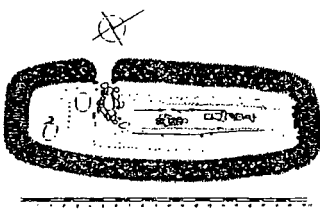
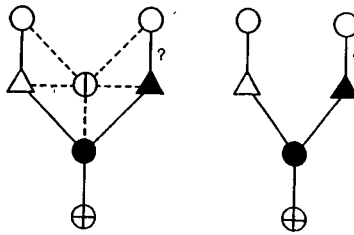
The potential for this work in ethnic studies becomes apparent when the scope of research is extended to other colonies. Is the community spirit and closely-bonded identity arguably present in early Iceland similarly visible in other Scandinavian settlements, and does it contrast with the built environment of the natives in these areas? The main comparisons that I have made to date have been with the towns of northern and central England: the historical Viking territories of the Danelaw, ceded to the Scandinavians after the wars with the Wessex dynasty of

KLAUFANES

HVÍTÁRHOLT I

ÍSLEIFSSTAÐIR

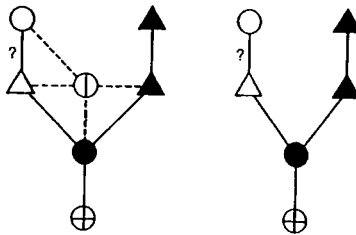

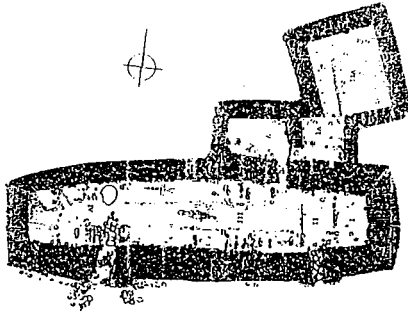
Fig. 5. Type 1 structures from Iceland with justified access maps. The alternative maps for Hvítárholt I and Ísleifsstaðir incorporate the uncertainty as to the presence of a *skot* wall panel space.

buildings from the south of England, principally from London and Winchester. In an unexpectedly dramatic result (I didn't really believe it before!), many of the accessibility maps from the earliest structures from the Danelaw towns and rural settlements exhibited either exact or very close correlations with the earliest phases of settlement in Iceland. Again, this pattern increasingly diversified in the decades after the foundation of the initial colonies. When compared with the town houses from London at the same period, marked differences were noted between structures from the northern, historically Anglo-Scandinavian areas, and the English settlements in the south. Although this was not a priority of the study and was not investigated intensively, consistent patterns also began to emerge within the Anglo-Saxon buildings. It must be emphasised that the spatial maps from the 'Scandinavian' structures were by no means all in accordance with the pattern found in Iceland. In some areas only 40% of the buildings conformed to this model. However, even if the central hypothesis of this paper is correct, a consistent result of anything approaching a hundred percent of the sample would be astonishing and very unlikely. The presence of such a large group of similarly spatially-organised structures must surely be significant.

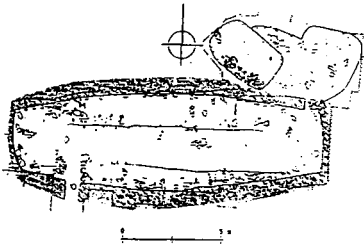
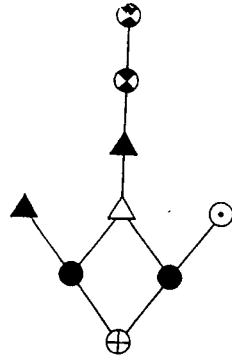
Spatial perception, ethnicity and identity

This paper has so far attempted only to demonstrate the differential spatial patterning in these buildings over time and their correlations over distance; to interpret these changes is a second step (it must be remembered that this paper forms only one of several interim reports on the project and a full interpretation will be found in the main publication). When we add other factors to the spatial equation, such as gender division within the structures - many of these rooms can be divided on the basis of gender domains in addition to basic function - and also the different construction techniques with varying turf cuts and wood types used for different parts of the buildings (for decorative or symbolic reasons rather than structural necessity; see Hördur Ágústsson 1987), it is clear that these buildings contain many levels of social complexity and meaning. We may take this still further and relate changes in the organisation of the buildings to the wider social and political situation in Iceland and England, and to their relations with mainland Scandinavia in the early Middle Ages.

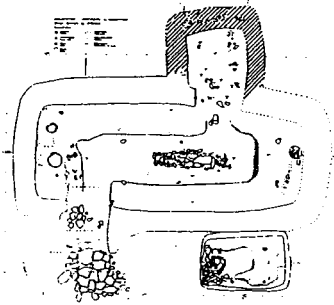
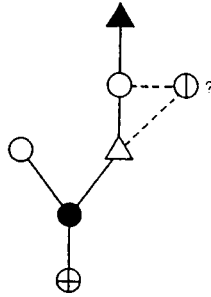
Even at this stage however, we may ask the question contained in my chosen title for this paper: can the spatial patterns which I believe I can demonstrate in the Viking colonial structures be interpreted as acts of identity? If so, is it ethnic identity? The most honest answer is that I don't know, but the correlation of the spatial pattern first located in Iceland with the known areas of Scandinavian settlement in the English colonies, together with the differences between this and the pattern found in areas under Anglo-Saxon control is striking. As with almost every investigation of the less tangible aspects of human society - ideology, power, identity and so on - a search for proof will usually

SKALLAKOT

HVÍTÁRHOLT II

GRELUTÓTTIR

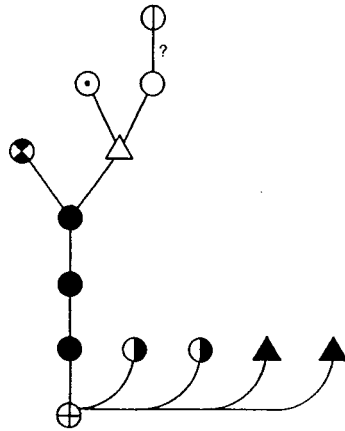
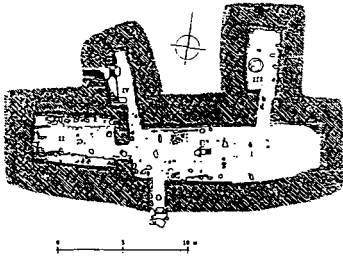
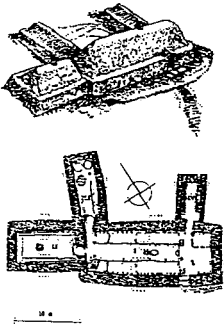
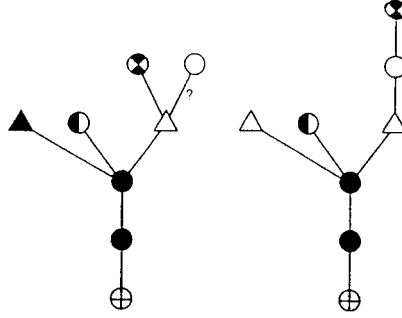

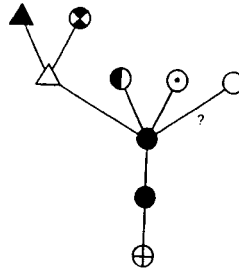
Fig. 6. Type 2 structures from Iceland with justified access maps.

GJÁSKÓGAR

STÓNG

THÓRARINSSTAÐIR

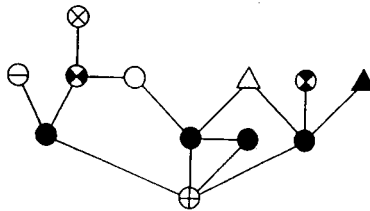
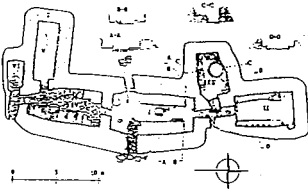

Fig. 7. Type 3 structures from Iceland with justified access maps. The alternative maps for Gjáskógar incorporate uncertainty as to the spatial relationship between the eastern end of the hall and the diary.

be in vain. It does seem reasonable to propose the existence of a specifically Scandinavian way of thinking about and structuring space, which is encoded with social meaning. I have argued elsewhere (Price 1994) that this may perhaps be labelled as a concept of the home, located in its particular use of space. Whatever the pattern means, it appears to be consistent in buildings of very different types and appearances in many parts of the Viking world; perhaps it cuts across many of the levels of status, power etc. mentioned earlier. In essence, this may be seen as an attachment not to a particular style of building, but to a particular arrangement of living environment - a kind of mental template regulating the requirements for acceptable living. Whether the criteria involved are purely social, or also include religious or political factors is at the moment impossible to tell. When this type of spatial analysis is extended to other parts of the Viking world the conclusions may have far-reaching implications for the early Medieval concept of living space and its relationship to contemporary social structure. This can, of course, be further combined with studies of cultural interaction. If such challenging possibilities for future research are taken up, I believe that we may be on the verge of a new understanding of the Viking Age mind - surely a more fruitful endeavour than the drawing up of simple ethnic boundaries and the crude divisions between human beings that this entails.

Neil S. Price, Research and Development Officer, Arkeologikonsult AB, Upplands Väsby

Notes

While the Harvard reference system has been adopted for this paper, occasional notes have been used to provide general bibliographical surveys of archaeological background material which may be useful for any architectural scholars wishing to follow up points of information. Similarly, notes have been used where long passages of references would otherwise have disrupted the text.

1) Hillier and Hanson's methods have been adopted by a number of archaeologists, but almost always with the primary emphasis on the element of social relations which the designers argues is encoded in the accessibility patterns of structures. The most prominent examples may be found in Gilchrist 1988, 1990 and 1993 (on English Medieval nunneries), Foster 1989 (on Scottish Iron Age brochs) and Brown 1984 (on late Medieval urban planning); a number of examples are also presented in Samson 1991. In addition, Hillier and Hanson's work has been discussed at several recent British conferences, including TAG 1988, 1989 and 1992, and the 1992 Medieval Europe conference in York. The technique has never been archaeologically used before in the context of cultural identity and the concept of the home.

2) The interpretation of Icelandic structures in the landscape has been massively augmented in recent years by the work of Guðrún Sveinbjarnardóttir (1983a) and the Birmingham University team who carried out palaeoecological studies on Iceland in the early 1980s (Guðrún Sveinbjarnardóttir et al 1981 and 1982; Buckland et al 1986).

3) A number of general surveys of Viking Age Icelandic settlement have recently been completed, and serve as a useful guide to the current state of research (they all contain full bibliographies): these publications form the basic references for the buildings presented in this paper. General surveys include Margrét Hallgrímsdóttir 1987; Guðrún Sveinbjarnardóttir 1976, 1987, 1992 and forthcoming; Morris and Rackham 1992; Batey, Jesch and Morris 1993; Hördur Ágústsson 1987 and 1989; Þór Magnússon 1983. Individual site reports of particular significance include Guðmundur Ólafsson 1980; Sveinbjörn Rafnsson 1976 and 1990; Guðrún Sveinbjarnardóttir 1982 and 1983b; Gísli Gestsson 1959; Matthías Thórdarsson 1932; new findings are usually published in the annual *Árbók hins Íslenska Fornleifafélags*.

References

Abbreviation: Arbók = *Árbók hins Íslenska Fornleifafélags*.

Note: Icelandic authors are cited alphabetically by Christian name, following Icelandic practice. The Icelandic letters *thorn* and *eth* (*bar-d*) have been transliterated as *th* and *d* respectively.

- Batey, C., Jesch, J. and Morris, C. (eds.) *The Viking Age in Caithness, Orkney and the North Atlantic*. 1993.
- Brown, F. *The spatial development of the City of London*. 1984.
- Buckland, P.C. et al. Late Holocene palaeoecology at Ketilsstadir in Myrdalur, south Iceland. *Jökull* 36: 41-55. 1986.
- Eliot, T.S. *Collected Poems 1909-1962*. 1963.
- Foster, S. Analysis of spatial patterns in buildings (access analysis) as an insight into social structure: examples from the Scottish Atlantic Iron Age. *Antiquity* 238: 40-50. 1989.
- Gilchrist, R. The spatial archaeology of gender domains: a case study of Medieval English nunneries. *Archaeological Review from Cambridge* 7/1: 21-28. 1988.
- Gilchrist, R. *The archaeology of female piety*. Unpublished Dphil thesis, York University. 1990.
- Gilchrist, R. *Gender and material culture: the archaeology of religious women*. 1993.

- Gisli Gestsson. Gröf i Öraefum. *Arbók* 59. 1959.
- Gudmundur Ólafsson. Grelutóttir: landnámsbær á Eyri við Arnarfjörd. *Arbók* 79: 25-73. 1980.
- Gudmundur Ólafsson. Thingnes by Ellidvatn: the first local assembly in Iceland?. In *Proceedings of the tenth Viking congress*. 1987.
- Gudrún Sveinbjarnardóttir. *Settlements and buildings of the Scandinavians in the North Atlantic region 800-1150*. Unpublished MPhil thesis, University of London. 1976.
- Gudrún Sveinbjarnardóttir. Byggdaleifar við Einhyrningsflatir í Fljótshlíð. In Thórarinnsson, S (ed) *Eldur er í Nordri..* 1982.
- Gudrún Sveinbjarnardóttir. Palæologiske undersøgelser på Holt i Eyjafjallasveit, Syðisland. In Ólafsson, G (ed) *Hus, gård och bebyggelse*. 1983a.
- Gudrún Sveinbjarnardóttir. Byggdaleifar á Thórsmörk. *Arbók* 82: 20-61. 1983b.
- Gudrún Sveinbjarnardóttir. *Settlement patterns in Medieval and post-Medieval Iceland: an inter-disciplinary study*. Unpublished PhD thesis, University of Birmingham. 1987.
- Gudrún Sveinbjarnardóttir. *Farm abandonment in Medieval and post-Medieval Iceland*. 1992.
- Gudrún Sveinbjarnardóttir (forthcoming). *Domestic architecture in Iceland from the late 9th century to c.1100*.
- Gudrún Sveinbjarnardóttir et al. Excavations at Stóraborg: a palaeoecological approach. *Arbók* 80: 113-129. 1981.
- Gudrún Sveinbjarnardóttir et al. Landscape change in Eyjafjallasveit, southern Iceland. *Norsk geografisk tidsskrift* 36: 75-88. 1982.
- Hietala, H. (ed.). *Intrasite spatial analysis in archaeology*. 1984.
- Hillier, B. and Hanson, J. *The social logic of space*. 1984.
- Hodder, I. and Orton, C. *Spatial analysis in archaeology*. 1976.
- Hörður Ágústsson. Den indre opbygning af det islandske torvehus. In *Vestnordisk byggeskikk gennem to tusen år*. Ed. Myhre, B., Stoklund, B. and Gjørder, P. 1982a.
- Hörður Ágústsson. Den islandske bondegårds udvikling fra landnamstiden indtil det 20. århundrede. In Myhre, B., Stoklund, B. and Gjørder, P (eds) *Vestnordisk byggeskikk gennem to tusen år*. 1982b.
- Hörður Ágústsson. Rekonstruktionen af Stöng. In Ólafsson, G (ed) *Hus, gård och bebyggelse*. 1983.
- Hörður Ágústsson. Islenski torfbærinn. In Jóhannsson, F (ed) *Islensk thódmennning I. Uppruni og umhverfi*. 1987.
- Hörður Ágústsson. *Skálholt*. 1988.
- Hörður Ágústsson. Húsagerd á Síðmidöldum. *Saga Islands* 4: 261-300. 1989.

- Kent, S. (ed.). *Domestic architecture and the use of space*. 1990.
- Leach, E. Does space syntax really 'constitute the social'? In Green, D, Haselgrove, C and Spriggs, C (eds) *Social organisation and settlement: contributions from anthropology*. 1978.
- Lawrence, R.L. Public collective and private space: a study of urban housing in Switzerland. In Kent, S (ed) *Domestic architecture and the use of space*. . 1990.
- Margrét Hallgrímsdóttir. *Gárdar och ekonomi på Island under Vikingatid och Medeltid*. 1987.
- Mattías Þórðarsson. Bólstaður við Alftafjörð. *Arbók* 32. 1932.
- Morris, C. and Rackham, J. (eds.). *Norse and later settlement and subsistence in the North Atlantic*. 1992.
- Nordahl, E. *Reykjavík from the archaeological point of view*. 1988.
- Price, N.S. *The Vikings in Brittany*. 1989.
- Price, N.S. House and home in Viking Age Iceland: cultural expression in Scandinavian colonial architecture. In Benjamin, D. and Stea, D (eds) *The concept of home: an interdisciplinary view*. 1994.
- Price, N.S. (forthcoming a). *The Viking Way: reassessing aspects of early Medieval Scandinavian society, 700-1100 AD*. DPhil thesis, University of York.
- Price, N.S. (forthcoming b). *Cultural identity and building traditions in Viking colonial architecture*.
- Samson, R. (ed.). *The social archaeology of houses*. 1991.
- Shelf, S. and Spark, R. (eds.) *Tephra studies*. 1981.
- Sigurður Thórarinnsson. *Tefrokronologiska studier på Island*. 1944.
- Stefán Adalsteinsson. Líffræðilegur uppruni Íslendinga. In Jóhannsson, F (ed) *Íslensk thódmennning I. Uppruni og Umhverfi*. 1987.
- Stenberger, M. (ed.). *Forntida gárdar i Island*. 1943.
- Sveinbjörn Rafnsson. Sámstaddir í Thjórsárdal. *Arbók* 75: 39-120. 1976.
- Sveinbjörn Rafnsson. *Byggdaleifar í Hrafnkelsdal og á Brúardölum*. 1990.
- Thór Magnússon. Ísländska boningshus under Vikingatid och medeltid. In Ólafsson, G (ed) *Hus, gárd och bebyggelse*. 1983.

Acknowledgements

I would like to extend particular thanks to Anders Andrén for inviting me to speak at the doctorand symposium in Lund on the 7-8 May 1993, and to Bozena Werbart for arranging my visit. I am also very grateful to the Institute of Archaeology and Lund University for paying my expenses for travel to the south of Sweden. My friends Björn Magnusson Staaf and Patricia Staaf kindly gave me a bed in Malmö over the conference weekend. In addition, I would like to thank the following people in England, Iceland and Norway who discussed and assisted with the research on which this paper is

based: David Benjamin, Dennis Doxtater, Nold Egenter, Roberta Gilchrist, Guðmundur Ólafsson, Guðrún Sveinbjarnardóttir, Richard Hall, Hördur Ágústsson, Susan Kent, Roderick Lawrence, Margrét Hallgrímsdóttir, Mjöll Snæsdóttir, Gustav Milne, Amos Rapoport, Steve Roskams, Síf Guðjónsdóttir, Mark Townley, Thór Magnússon, Klavs Randsborg, Alan Vince and Rob Young. My work in Iceland was financed by generous grants from the Society for Medieval Archaeology, the University of York and York Archaeological Trust; a visit to Norway was funded by a grant from the Norwegian Institute of Technology at the University of Trondheim.

This paper was originally delivered as a lecture, and with some minor amendments I have opted to retain much of the style of an orally-delivered presentation - particularly the use of the first person singular. Some passages from the central portion of the lecture were delivered previously to the conference on concepts of the home in prehistoric and modern Scandinavia, held at the Norwegian Institute of Technology (Division of Architectural Design) in Trondheim on 21 August 1992, in the paper "House and home in Viking Age Iceland: cultural expression in Scandinavian colonial architecture"; these passages were accordingly reproduced in the publication of this meeting (Price 1994) and thus appear here for the second time.

“Ju fler rötter, desto mindre vajar ett träd i vinden”. Personliga tankar om arkeologi och etnicitet.¹

Bozena Werbart

Vi bär inom oss en vision om den arkeologi vi skapar, och den arkeologi vi “skapar” skapar vi genom egna upplevelser.

Begreppet “kultur” används ofta omväxlande med beteckningen “identitet”. Identitet inte är, utan händer, hävdar socialantropologer och etnologer, bl a A. Linde-Laursen och B. Svensson i sin rapport från American Anthropological Associations årliga möte 1992 i San Francisco (Linde-Laursen & Svensson 1992 s 22). I fokus står hela tiden förhållandet till Den Andre. Post-modernismen idag och den nya idealismen homogeniserar och fokuserar identitets- och etnicitetsfrågor. “Idag ”exotiserar” antropologer inte ”infödingar” - numera exotiserar man i allt högre grad sig själva”, skriver författarna i “Mötet med den AAAndre”. Och helst poängterar man dubbelt förtryck - som etnisk tillhörighet och som genus-tillhörighet.

Det är både nödvändigt och smärtsamt att gräva sig igenom vem man själv egentligen är - de eviga existentiella frågor som gäller för varje människa: vem är jag och vilka faktorer styr mina relationer till andra människor? En identitetsfråga kan ibland vara fråga om en identitetskamp. För vissa människor är det enkelt och okomplicerat, för andra mera komplext.

Här tillåter jag mig att vara lite personlig: Att resonera om “valet av arkeologi” känns inte oproblematiskt för mig, som är kvinna, jude och född utanför Sveriges gränser.

Finns det *en* kultur? Jag är övertygad om att en kulturell mångfald är en försäkring mot intolerans. Rotlöshet är å andra sidan den kulturella identitetens motsats.

Det krävs att friheter och rättigheter inte enbart skall gälla för individen lösryckt ur sitt sammanhang, utan också för individen såsom formad av sin specifika bakgrund, som en del av den etniska och kulturella grupp hon/han tillhör.

Det räcker inte längre att se individen som representant för den “universella människan”. Ty den universella människan finns inte. Västvärlden har alltför ofta utsett sitt eget vanetänkande och sina egna fördomar till universella. Nu vill man istället veta: hur ser världen ut från de svartas, judarnas, kvinnornas synvinkel? Women’s Studies, Black Studies and Jewish Studies har fått t ex en förankring på amerikanska universitet och håller sig på sofistikerad nivå under inflytande av franska filosofer och kritiker. Jacques Derrida och dekonstruktionismen har t ex gjort midrash-studier fascinerande.² J. Derrida ifrågasatte en av grundvalarna i den västerländska humanistiska forskningen: övertygelsen att det i en text finns en egentlig mening förborgad som det gällde att

vaska fram (Bankier 1992 s 58). Men det finns inte någon egentlig mening, enligt Derrida, och inte heller någon läsart som är den enda och den rätta.

Inte undra på att man plötsligt fick upp ögonen på midrash-traditionens pluralistiska möjligheter att läsas, där varje uttolkare och rabbin har sin egen tolkning.

Rotlöshet är således den kulturella identitetens motsats. "Ju fler rötter, desto mindre vajarett träd i vinden", säger ett gammalt chassidiskt ordspråk.³ Och lubavitcher rabbin Schlomo Cunin från Los Angeles, USA säger: "*Judarna flydde från Europa där de var förföljda och när de kom till Amerika ville de inte att barnen skulle lida. Därför bytte de namn och näsa och såg till att barnen blev läkare. Barnen lyckades och nu kommer deras barn och frågar: - Vad finns era rötter? Ni är ju inte lyckliga!*" (1992 s 41)

Landets kulturella identitet är produkten av insatser från de olika etniska och sociala grupperna som tillsammans skapar det mångkulturella landet. Vilket det nu är...

Kan en etnisk och kulturell tillhörighet definieras? Den kan vara förenad med identitet, integration och interkulturella relationer. Sven Tägil betonar i skriften "Judarna i det svenska samhället" 1991, att integrationen är "*ingen ensidig process, utan sker i ett ständigt samspel med omgivningen.*" Med en liten minoritetsgrupp är risken stor att integration leder till fullständig assimilering. Assimilation kan dock innebära en uppgivning av sin kulturella identitet (Tägil 1991 s 7 ff). En sekulär judisk identitet är t. ex. modernismens frukt.

En viktig utgångspunkt är, att identiteten inte är ett statiskt tillstånd utan att den är föränderlig. I sin artikel "Sekulär judisk identitet - exemplet yngre polska judar i Sverige" belyser J. Ilicki frågan om grunderna för identitet med utgångspunkt från en speciell invandrargrups erfarenheter, vilken jag själv tillhör. Den identitetsutveckling som karakteriserade den sociologiskt undersökta gruppen skedde framför allt på ett etniskt och kulturellt plan och inte på ett religiöst (Ilicki 1991 s 33 ff.). Etnisk identitet är kulturspecifik.

"Att efter Auschwitz vågra erkänna sin judiska identitet, det är att ge Hitler och hans bödlar en postum seger" (en överlevande från koncentrationsläger).

Identitet och identifikation kan alltid bara förstås i ett bilateralt perspektiv -för att urskilja ett "vi" krävs ett "de".

Vad är alltså en etnisk och kulturell tillhörighet? Det kan vara en sammanhållen etnisk grupp med ännu idag traditionell livsstil. Det kan också vara en sammanhållen etnisk grupp med modern livsstil.

Etnisk tillhörighet kan bestå eventuellt av olika element ur den materiella och icke-materiella kulturen: ting, objekt, kollektiva ritualer, gemensamma värderingar, minnen, signaler och symboler.

Men är det möjligt att urskilja etnisk tillhörighet i de förhistoriska samhällen? Hur långt tillbaka kan man gå? Är det möjligt att få svar på dessa omöjliga frågor? Det är mycket svårt, om inte outförbart, att studera etnicitet i det arkeologiska materialet.

Vår människosyn, våra värderingar, ideologi, etik, politik, vår historieuppfattning påverkar också vår attityd till etnicitetsfrågor i arkeologi. En teori om etnicitet måste behandla inte bara etnicitetens funktion som inkluderar sociala, politiska och ekonomiska system, men även ett identitetsprincip, en kulturell formulering av ursprung, från vilket människor hämtar sin identitet, skriver B. Olsen och Z. Kobylinski 1991 i sin artikel om etnicitet (Keynes 1982 s 14; Olsen & Kobylinski 1991 s 22 f.).

Moderna begrepp av etnicitet är enligt Barth ett sätt att organisera interaktioner mellan olika samhällsgrupper. Etnicitet är människor i kontakt, eftersom ingen etnisk grupp kan existera isolerad (Barth 1969 s 13).

Mycket förvirring i de senaste teoretiska diskussionerna inom socialantropologin angående etnicitet kommer från förväxling av sociala och kulturella dimensioner av etnicitet, betonar Olsen & Kobylinski (1991 op. cit.). En teori, vilken kan användas för att tolka variationer inom etnicitet måste omfatta bägge dimensioner (Keynes 1982 s 27).

Studier om etnicitet måste alltså även inkludera maktförhållanden mellan etniska grupper (jmf Mc Guire 1982; Mann 1986). Maktrelationer mellan grupper kan associeras till människornas rörelser tvärs över etniska gränser och deras interkulturella relationer.

För att utveckla en lämplig teori om etnicitet, måste vi alltså gå bortom nivån av etniska gränser, vilket länge har varit av centralt intresse. Som A. P. Royce säger (1986 s 7):

“it is time to return to a middle ground for the simple reason that one cannot understand, let alone explain, ethnic behaviour without reference to both content and form”.

Hur kan de moderna antropologiska etnicitetsbegreppen tillämpas i arkeologiskt material? Istället för att identifiera och namnge särskilda etniska grupper (arkeologiska kulturer) bör etnicitetsbegreppen i arkeologi fokuseras till studier av fenomenet *etnicitet*.

Etnisk identitet är subjektiv, är dynamisk, är inte ovillkorligt associerad till ett gemensamt språk, ett territorium eller religion (Cohen 1978 s 379 ff.; Olsen & Kobylinski 1991 op.cit.)

Kan man i det arkeologiska materialet identifiera en enhet av klart avgränsade materiella kulturer och kalla dem för en "etnisk" grupp? Den verkliga karaktären av sociala kontakter och karaktären av subjektiva känslor, vilken sådan enhet återspeglar, är dock obegriplig. Innan vi börjar sätta etniska etiketter på arkeologiska urskiljbara fyndkomplex, måste vi förstå själva fenomenet etnicitet och i synnerhet måste vi

utveckla teorier om förhållandet mellan den kulturella identiteten och den materiella kulturen.

Olika etniska grupper kan bli indelade på grund av dialekter, religioner, typer av föremål eller huskonstruktioner. Samhällsgrupper med olika etniska medvetanden lever dessutom ibland tillsammans på samma territorium eller även i samma by. De senaste etniska rörelser i centrala och östra Europa visar samtidigt hur starka känslor av etnicitet och hatet mot främmande kan bli. Har man därför rätt att se det förhistoriska och historiska Europa i motsvarande tydliga etniska grupperingar, eller är dessa tragiska händelser i Bosnien-Herzegovina och i andra länder ett resultat av en ganska modern etnisk medvetenhet, strikt relaterat till behovet att kontrollera klart definierade territorier och egna politiska organisationer?

Skall vi kanske, inför sådana dramatiskt olika yttringar av etnicitet, ge upp etniska studier i arkeologi helt och hållet? Föremål och rituella beteenden kan inte tolkas som kriterium på etnicitet. Språket behöver inte vara identiskt med etnisk identitet - ett exempel från det medeltida Europa då köpmän av olika etniska ursprung talade arabiska. Det är dock nödvändigt med mer intensiva studier av alla element bestämmande etnisk medvetenhet eller identitet och studier om förändringar i den materiella kulturen. Eftersom etnicitet är ett dynamiskt fenomen, är det mest troliga att dessa sammansättningar av faktorer var olika under skilda perioder.

Det är en stor utmaning för arkeologisk forskning att utveckla ett sådant dialektiskt förhållningssätt för att diskutera olika aspekter av etnicitet, betonar Olsen och Kobylński (1991 s 22 f)

Även inom psykologin och psykoanalysen fokuserar man etnicitetsproblematiken (se bl.a Suphi 1992; Volkan 1992). Vamik Volkan, en litauisk/amerikansk psykoanalytiker, redaktör för tidskriften "Mind and Human Interaction", betonar etnicitetens psykodynamik. Det är väsentligt att studera hur stora, angränsande grupper förhåller sig till varandra.

Vad gör etnicitet så subjektivt och känslomässigt svårtolkat? Varför är människor, under vissa omständigheter, villiga att offra sina liv snarare än att ändra sin etnisk/kulturella identitet? (Volkan 1992 s 4 ff.).

Volkan poängterar t ex olika gränssritualer mellan olika etniska och nationella grupper. Begreppet "Den Andre" introducerades egentligen först av J. P. Sartre (1943). Den Andre är, enligt Sartre, ett objekt för mig. De Andra i arkeologin är kanske människor som levde i förhistorisk tid, studerade av oss, arkeologer. Den Andre förekommer i många antika dokument och i många historiska språk. I historiska tider beskrev kineser sig själva som "människor" och betecknade andra som *kuei* = "jagande själar". Apache indianerna betraktar sig själva som *indeh* (människor) och alla andra som *indah* - fiender. Dessa typer av mönster kan bokstavligen ej generaliseras till alla

kulturer, men de visar en universell uppfattning om "de", vilka inte är "människor" (Boyer 1986 s 101 ff.; Stein 1990 s 118; Volkan 1992 s 5).

Storgrupps-ritualer mellan olika etniska grupper kan exemplifieras genom olympiska spel, vilka enligt Volkan, utgör lekfulla riter av konkurrens och balans i förhållandet mellan "vi" och "de". Under kalla krigets tider var t ex bordtennis spel mellan kineser och amerikaner symboliska, dock viktiga maktdemonstrationer (Volkan 1992 s 9). Den mest tragiska typen av ritualer är, enligt Volkan, de skondskefulla ritualer med avhumanisering, etnisk rensning och förintelsen av hela människogrupper. Skillnaden mellan etnisk konflikt och rasism är, att i en etnisk konflikt strider två grupper om samma territorium - där finns inte någon "oskyldig" grupp. I rasismen är offren oskyldiga (Freud 1932 s 197 ff.; Volkan 1992 s 14). Vi kan idag observera i många delar av världen, att utan att först formulera meningen med etnicitet och dess "onda" former, är chanserna små att kunna förbättra miljontals människoliv. Att applicera psykologisk medvetenhet på aspekter av ett etniskt medvetande kan vara mest fördelaktigt, poängterar Volkan (1992 s 14 f.). Men är inte en sådan uppfattning resultat av idealism?

En turkisk historiker och psykoanalytiker från Istanbul, Mehmet Suphi diskuterar skapandet av "oss" och "de" under medeltiden, med anknytning till utdriving av sefardiska judar från Spanien år 1492 (Suphi 1992 s 40). Han menar, att i motsatsen till andra utdrivanden, de sefardiska judarnas erfarenheter demonstrerar hur regressiva element dominerade utveckling av medeltida samhällen med tragiska konsekvenser. Det var för första gången i historien, som en fredlig etnisk grupp, utan krav på makt eller land, har utvisats och förföljts (trots att Spanien var inte det första landet, vilket hade drivit ut judar: 1290 hände det i England, 1394 i Frankrike). Umayyad-Spanien utvecklades fram till 1492 till ett komplext samhälle, baserat på multi-etniska och multi-religiösa grupper, där det bl a i Toledo, Cordoba och Seville härskade tre olika religioner (Suphi 1992:40 ff.).

Den medeltida människans skapade således ondskefulla monster-figurer för att skilja mellan "oss" och "de" - "oss": de kristna och "de": heretiker, judar samt spetälske-sjuka - och för att upprätthålla korsriddarnas antisemitiska filosofi (Suphi 1992:42):

*"Medieval man
uses monster figures
to create 'us' and 'them'".*

Hur förhåller sig arkeologi idag till etnicitet? Knut Odner (1983), Inger Zachrisson (bl a 1987) och Bjørnar Olsen (bl a 1985; Olsen B. & Kobylński 1991) tar ställning till etnicitet i samisk arkeologi i den skandinaviska forskningen och Zbigniew Kobylński i Polen ser nya potentialer i studier om etnicitet i arkeologi. Eller är det bara missbruk av etnicitetsproblematiken som pan-orientalister (V. G. Childe i sina tidiga

skrifter och V. Milošević), kulturkontinuitets-förespråkare (som O. Montelius och G. Kossinna) eller anti-kossinnister, efterkrigstidens östeuropeiska arkeologer, som J. Kostrzewski, A. J. Brjusov och J. Filip står för? Norsk/samiska arkeologer stämplade på 1980-talet norsk och svensk arkeologi som "Kossinna-influerad" och kritiserade politiskt missbruk av arkeologi - att inte uppmärksamma samisk förhistoria. A. Schanche och B. Olsen angriper nationalistiska och etnocentriska tendenser i norsk arkeologi, exemplifierade av A. Hagen och hans uttalande: "Existerar det en norsk identitet utan norsk arkeologi?". Paradoxalt nog är A. Hagen mycket kritisk till etnicitet i arkeologisk forskning, samtidigt som han talar om "de första normmän". A. Schanche och B. Olsen betonar bruk och missbruk av etnicitet och politik i arkeologi och tolkar samisk etnicitet enligt Barth's socialantropologiska modell (Hagen 1953 s 7 ff.; Barth 1969; Schanche & Olsen 1982 s 115 ff.).

E. Baoudou's hypotes, att en tidig samisk etnicitet utbildas i norra Norrland och en tidig germansk etnicitet i mellersta Norrland (Baoudou 1987 s 9 ff.) kan accepteras under förutsättning, att man förklarar vad menas med "germansk" etnicitet. Finns det överensstämmelse mellan "germansk" och "skandinavisk"?

Arkeologiska tolkningar har under de senaste 100 åren varit influerade av fördomar om genus relationer och om etniska interaktioner. I slutet av 1800-talet var arkeologi i norra och centrala Europa associerad till nationalism. I Tyskland glorifierades det germanska medeltida och förhistoriska förflutna, i Östeuropa - tolkades etnisk identitet hos tjecker, polacker, ungrare och andra grupper, vilka levde under österrikisk, preussisk eller rysk dominans (Trigger 1992 s 149). Men det var först år 1911, då G. Kossinna, en fanatisk tysk patriot, försökte konvertera arkeologi till en nationalistisk vetenskap (Kossinna 1911). Efter Kossinna's död 1931, introducerades arkeologi i tyska grundskolor, som ny-tolkning av Tysklands glorifierade förhistoria (Trigger 1992 s 163).

Anti-kossinnister föreställde samma grad av nationalism som G. Kossinna själv - i Tjeckoslovakien, Sovjetunionen och i Polen: tjecken J. Filip, ryssen A. J. Brjusov och polacken J. Kostrzewski (Kostrzewski 1930; Filip 1951; Brjusov 1952; 1957; 1965). I stället för att betona "germanskhet" av Tysklands östliga gränser, poängterade de "slaviskhet" av Polens och Rysslands västra gränser.

Det är påtagligt att anglo-saxisk och centraleuropeisk arkeologi vet fortfarande väldigt lite om varandra (Malina & Vašček 1990). På samma sätt återspeglar etnicitet i arkeologisk forskning i f.d. Sovjetunionen ett försök till förståelse av många etniska gruppers ursprung och historia. Man förkastade teorier om folkvandringar och menade i stället att varje region återspeglar historien av enskilda människor från de tidigare perioderna till modern tid. V. I. Ravdonikas förespråkade t ex att den genuina befolkningen på Krim bestod av skyter (iransk-talande), goter (germansk-talande) och slutligen slaver. M. Artamonov betonade, att kazarer kom till Don-dalen inte från öst

och norra Kaukasus, men utvecklades från lokala grupper och M. Chudjakov poängterade, att volga-bulgare inte hade ett turkiskt ursprung, men att även dessa utvecklades lokalt (Bulkin & Klejn & Lebedev 1981 s 272 ff.; Trigger 1992 s 222 f.). Vid samma tid, under 1930-talet, diskuterade tyska och polska arkeologer huruvida bronsålderns Lausitz kultur var "slavisk" eller "germansk" och pekade på "etniska indikatorer" för att definiera förhistoriska etniska grupper (J. Kostrzewski; G. Kossinna).

Dessa forskare betonade ofta en global, oföränderlig mänsklig natur och beteende. Även idag förekommer i arkeologiska diskussioner begrepp om medfödda och oföränderliga strukturer av mänskligt beteende, natur och tänkande. Dock är mänskligt beteende inte determinerat. Socialantropologisk, utvecklingspsykologisk och neurofysiologisk forskning visar att sättet att tänka inte är oföränderligt. Det finns dessutom olika sätt att tänka; analogisk tänkande och verbal (logisk) tänkande är för övrigt lokaliserade i olika hjärnhalvor (Paredes & Hepburn 1976 s 121 ff; Dommasnes 1987 s 1 ff.; Kobylinski 1990 s 203 ff.). Det är alltså för oss omöjligt att tänka på det sättet, på vilket människor för 4000 år sedan tänkte. Alla försök till hermeneutisk "förståelse" av beteenden och meningar från det förflutna är därför omöjliga. Dessa försök är snarare endast vår egen världsuppfattning än återspeglning av verkliga meningar av dåtida händelser.

Lättheten (på gränsen till nonchalans) att skapa arkeologiska hypoteser använder t ex J. Malina och Z. Vašiček (1990) att ironisera om:

-
- *Good morning, Mr Kohn.*
 - *Sorry, have we met before?*
 - *We haven't, but you have come up in my calculations".*
- (A Jewish anecdote)

Efter II världskriget har etnicitet överhuvud taget inte diskuterats i de västra delarna av Europa, en intensiv debatt har däremot pågått i Östeuropa. Problematik av "eticitet och etnogenesis" i arkeologiska kontext diskuterades t.ex. i f.d. Sovjetunionen under 1970-talet. Man tolkade etniska grupper som delar av mångskiftande, dynamiska system (Klejn 1981 s 13 ff.; Malina & Vašiček 1990 s 143). Inom neo-evolutionistisk och kontextuell arkeologi har etnicitetsfrågor inte berörts, förutom I. Hodder's teorier om etniska gränser och interna förändringar i den materiella kulturen (Hodder 1982 s 119 ff.; Trigger 1992 s 348). Den optimistiska synen på etnicitets möjligheter att bidra till arkeologisk forskning, representerar samtidigt en pluralistisk och idealistisk syn på arkeologi, vilken även J. Malina och Z. Vašiček företräder:

"Archaeology has joined with all other social sciences and it will share their fortunes

in the future, including pluralism of ideas. Why not? Voltaire noticed that the English have twenty religions but only one sauce - but what a sauce! France is a country with one religion but two hundred various cheeses. We also know of countries with one religion and one sauce or one cheese or even without any sauces and cheeses at all. Archaeology today boasts a multitude of religions, sauces and cheeses. Let us be grateful for that" (Malina & Vašiček 1990: 147).

På 1990-talets kongresser om interaktioner mellan olika europeiska järnålders kulturer kring Östersjön diskuterar västeuropeiska arkeologer "makt" och regionalitet; de polska, baltiska och ryska arkeologer pratar om "preuser", "slaver" och "germaner" under förromersk och romersk järnåldern.

I skandinavisk arkeologi har norsk/samiska och en del svenska etniskt medvetna arkeologer brutit den oskrivna tabu-förklaringen angående etnicitetsfrågor i arkeologi. Eller vore det kanske bättre om "tabu" förblev "tabu"? Finns det någon som överhuvudtaget kan eller vill svara på denna omöjliga fråga?

Jag tror, att vår medvetenhet, bl a om att "nationalister älskar arkeologer" och vår etik tillåter oss, trots alla motiverade "faror", att betrakta etnicitet som en del av arkeologin, där sociala konkatnätet, interaktioner mellan olika samhällsgrupper, gruppidentitet, samspel mellan individer och könsrelationer ingår. Först då är kanske "eticitet" i arkeologisk forskning värd att studera.

Låt mig avsluta med en dikt av den polska poeten Wisława Szymborska: "Arkeologi".

Arkeologi

Wisława Szymborska
Tolkning: Julian Birbrajer

Visst, arma människa,
i mitt ämne har man gjort framsteg.
Årtusenden har förflutit,
sedan du kallade mig för arkeologi.

Jag har inte längre behov av
gudar i stenar
och ruiner med tydliga inskrifter.

Visa mig ditt vad som helst,
och jag ska säga dig vem du var.
En underdel till nåt,
och ett lock till något.
En motors skärva. Ett bildrörs hals.
En bit kabel. Utströdda fingrar.
Kan vara även mindre och ännu mindre.

Med en metod,
som du inte kunde känna till då,
är jag i stånd att väcka minnet
hos oräkneliga element.
Blodfläckar är kvar för alltid.
Lögnen lyser.
Dokumentens koder ekar.
Tvivel och avikter röjs.
.....
Nej, nej, du förstår inte.
Ta den här löjliga lappen med bokstäver.
För detta ändamål räcker det för mig
med ditt jordskikt
och den sedan urminnes tider
fadda stanken av brand.

Bozena Werbart är docent och lektor vid Institutionen för arkeologi, Lunds universitet.

Noter

- 1) Föredrag på den 19 Nordiska Arkeologiska Kongressen i Vejle, september 1993. Artikeln är publicerad i en mer omfattande version i *Arkeologi och Etik*, Report Series nr 52.
- 2) Midrash-Analys och tolkning av Toran, den Heliga Skrift, härrörande från tiden för Andra Templet, ca 500 BC-70 AD.
- 3) Chassidism-en känslfull judisk fromhetsinriktning med inslag av mysticism, grundad under 1700-talet och med särskilt starka fästen i Öst- och Centraleuropa Lubavitcher-engren av den chassidiska judendomen.

Litteratur

- Atherton, J. H. Ethnoarchaeology in Africa. *African Archaeological Review* 1. 1983.
- Bauodou, E. Samer och germaner i det förhistoriska Norrland. En kritisk översikt över tio års forskning. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14. 1987.
- Bankier, J. Kulturell pluralism, försäkring mot intolerans. *Judisk Krönika* nr 45, årg. 60. 1992.
- Barth, F. (ed.) *Ethnic groups and boundaries*. 1969.
- Boyer, L. B. One man's need to have enemies: a psychoanalytic perspective. *Journal of Psychoanalytic Anthropology* 9. 1986.
- Brjusov, J. *Očerki po istorii plemen evropejskoj časti SSSR v neoitižeskuju epochu*. 1952.
- Brjusov, J. K voprosu o teorii diffuzii. *Sovjetskaja Archeologija* 1. 1957.
- Brjusov, J. Le problème indoeuropéen et la civilisation des haches de combat. *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche, Rome (1962)*. 1965.
- Bulkin, V. A. & Klejn, L. S. & Lebedev, G. S. Attainments and problems of Soviet archaeology. *World Archaeology* 13. 1982.
- Childe, V. G. *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*. 1926.
- Cohen, R. Ethnicity: problem and focus in anthropology. *Annual Review of Anthropology* 7. 1978.
- Cunin, S. Tradition, tradition. *Judisk Krönika* nr 45, årg. 60, nov. 1992. Stockholm. 1992.
- Derrida, J. *Writing and Difference*. 1987.
-

- Dommasnes, L. H. On hypotheses, inferences and man in Norwegian archaeology. *Norwegian Archaeological Review* 20/1. 1987.
- Filip, J. *Evropsky pravek*. 1951.
- Freud, S. Why war? *Standard Edition* 22. 1932.
- Hagen, A. *Norges Oldtid*. 1953.
- Hagen, A. Trends in Scandinavian archaeology at the transition to the 1980's. *Norwegian Archaeological Review* 13. 1980.
- Hodder, I. *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. 1982.
- Ilicki, J. Sekulär judisk identitet - exemplet yngre polska judar i Sverige. In: Nyström, K. (ed.) *Judarna i det svenska samhället. Identitet, integration, etniska relationer*. 1991.
- Keynes, C. F. Introduction. In: Keynes, C. F. (ed.) *Ethnic change*. 1982.
- Klejn, L. S. Die Ethnogenese als Kulturgeschichte, archäologisch untersucht: neue Grundlagen. *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte* 1. 1981.
- Kobyliński, Z. Recension av L.H. Dommasnes: on hypotheses, inference and man in Norwegian archaeology. *Archeologia Polski* vol 34/1, 1989. 1990.
- Kossinna, G. *Die Herkunft der Germanen*. 1911.
- Kostrzewski, J. *Pradzieje Śląska*. 1930.
- Linde-Laursen, A. & Svensson, B. Mötet med den AAAndre. Rapport från American Anthropological Associations årliga möte, 2-6 december 1992 i San Francisco. *LundaLinjen* 109. 1992.
- Malina, J. & Vašíček, Z. *Archaeology yesterday and today. The development of archeology in the sciences and humanities*. 1990.
- Mann, M. *The sources of social power. Vol. I: A history of power from the beginning to AD 1760*. 1986.
- McGuire, R. H. The study of ethnicity in historical archaeology. *Journal of Anthropological Archaeology* I. 1982.
- Odner, K. *Finner och Terfinner. Etrniske prosesser i det nordlige Fennoskandinavia*. 1983.
- Olsen, B. Arkeologi og etnisitet: et teoretisk og empirisk bidrag. In: Naess, J.R. (ed.) *Arkeologi og etnisitet*. 1985.
- Olsen, B. & Kobyliński, Z. Ethnicity in anthropological and archaeological research: a Norwegian-Polish perspective. *Archeologia Polona* vol 29. 1991.
- Paredes, J. A. & Hepburn, M. J. The split brain and the culture-and-cognition paradox. *Current Anthropology* 17/1. 1976.
- Renfrew, C.. *Arkeologi och språk. Det indoeuropeiska ursprungets gåta*. 1990
- Royce, A. P. *Ethnic identification. Strategies of diversity*. 1982.
- Sartre, J-P. *Varat och Intet*. 1943.
- Schanche, A. & Olsen, B. Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av

- norsk arkeologi. *Kontaktensil* 22/23. 1983.
- Stein, H.F. The international and group milieux of ethnicity: identifying generic group dynamic issues. *Canadian Review of Studies in Nationalism* 17. 1990.
- Suphi, M. The expulsion of Safarad Jews: regression in the development of modern society. *Mind & Human Interaction* vol 4. 1992.
- Trigger, B. G. *A History of Archaeological Thought*. 1992.
- Tägil, S. Judarna i det svenska samhället. I: Nyström, K (red) *Judarna i det svenska samhället. Identitet, integration, etniska relationer*. 1991.
- Volkan, V. Ethnonationalistic rituals: an introduction. *Mind & Human Interaction* vol 4/1. 1992.
- Zachrisson, I. Arkeologi och etnicitet. Samisk kultur i mellersta Sverige ca 1-1500 e Kr. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift* 14. 1987.
-
-

Beslagna bälten och ett par skidor - etnicitet är inte så enkelt

Inger Zachrisson

Mötet mellan germaner (nordbor) och samer under vikingatid - vad vet vi om det? Är det möjligt att urskilja det i fynd och fömlämningar? Ett möte mellan människor med olika etnicitet, folk tillhörighet, hur det skall uppfattas och om det går att påvisa i ett arkeologiskt material är något som idag diskuteras alltmer bland arkeologer.

Först några exempel på föremål som har tagits över av medlemmar av en etnisk grupp till en annan.

Bronsbeslagna bälten var vid vikingatidens början männens statussymbol framför andra alltifrån Ungern till Östersjöområdet. De finns i Ukraina på 800-talet (fig 1), i Birka på 900-talet, bland samer i Härjedalen på 1100-talet. Så möter vi dem igen i traditionell samisk kultur på 1800-talet - och nu bärs de också av kvinnorna.

Skidor var på Skandinaviska halvön under stenålder och framåt karakteristiska för fångstkulturen/samisk kultur i norr. En skida från Arvidsjaur i svenska Lappland, med typiskt samisk ornamentik, är daterad till ca 700-talet e Kr (fig 2).

Samtidigt ger Paulus Diaconus i sin Historia över det langobardiska folket, från ca år 780, den första kända beskrivningen av skidor och skidåkning. Så här säger han om Scritobini, 'skridfinnarna', dvs samerna: *"Deras namn kan härledas av det barbariska språkets ord för hoppa. Ty i det de hoppar fram hinner de ikapp de vilda djuren med hjälp av ett krökt trästycke, som de skickligt format till att likna en båge."*

I den norska krönikan Historia Norvegiae, från ca år 1190, i det kända kapitlet om samerna, står det att de *"fäster avjämnade bräder under fötterna (vilket redskap de kallar andor), och förflyttar sig snabbare än fågeln"*.

De första bilderna av skidåkare finns antagligen hos Olaus Magnus, Sveriges siste katolske ärkebiskop. Han skriver upprepade gånger om skidor och skidåkning i sin stora Historia om de nordiska folken. Han säger i bok 1, kap. 4, 'Om skridfinnarnas land', *"att invånarna för snabbloppning begagna sig af ett slags långa och flata träspjälor (skidor), hvilka framtill äro svängda uppåt i en båge. ... med dessa skidor iakttages, att den ena skidan är en fot längre än den andra, och den kortare skidan bör hålla samma längd som skidlöparen. ... Därtill laga de, att skidans undersida är beklädd med en mjuk fäll af renkalf."*

Att Olaus Magnus inte nämner skidloppning hos andra än 'lapparna' är *"anmärkningsvärt"*, betonar John Granlund i sin kommentar.

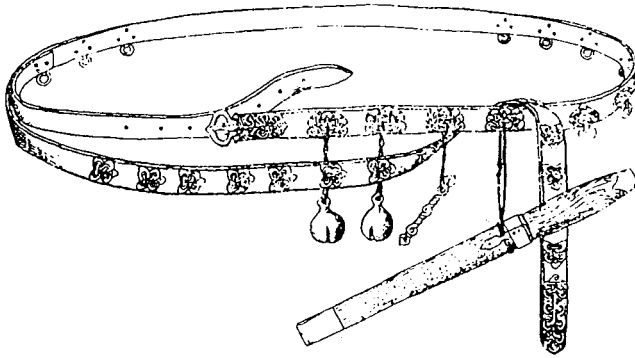

Fig. 1. Rekonstruktion av beslaget bälte från Ukraina (Efter Jansson 1986).

Gustav Vasa åkte inte skidor från Mora till Sälen. Det gjorde man nämligen inte vid denna tid i Uppland, som var hans hembygd. Han gick på skarbågar (dvs snöskor). Det var därför de två dalkarlarna från Mora kunde hinna ifatt honom på sina skidor, trots att de sändes ut först en vecka senare (Lagerqvist 1985 s 88,94).

Skidans historia i Mellaneuropa är inte lång. Det var engelsmän som på 1800-talet införde skidåkning från Norge till Alperna - innan dess hade ingen i Alperna sett ett par skidor.

Vissa slag av föremål har alltså, från att ha utmärkt en grupp människor, övergått till att beteckna en helt annan. Metallbeslagna bälten har - så småningom - gått från skandinavisk till samisk kultur, skidor och skidåkning den motsatta vägen. Efter dessa exempel, som främst vill ge en tankeställare, skall jag gå in på mera övergripande resonemang.

De skrivna källorna

Mötet mellan germaner och samer - hur kan det ha tätt sig under vikingatid och tidig medeltid? Hur det gestaltat sig i Norge beskrivs i de norröna (norska och isländska) skrivna källorna. Else Mundal drar på grundval av dem följande slutsatser.

Samerna ses i alla källor utifrån. De levde inte bara i norra, utan också södra Norge, i Trøndelag och i Östnorges inland - ända ner mot Oslo - och norrmän var i nära kontakt med dem. De östnorska 'kristenrettema' (lagarna) förbjuder de kristna att resa till och

ha kontakt med finnar, dvs samer, att fara till samiskt område för att låta sig spås, att tro på samernas förmåga att ge medicinsk hjälp. Dessa förbud i lagarna visar att det måste ha varit vanligt att så skedde.

Norska handelsmän uppsökte samer - men samer uppsökte också handelsmännen. Gränsen mellan samer och normän var inte skarp, varken i södra eller norra Norge.

Men normännens inställning till samerna var ambivalent. Som minoritet var samer särskilt utsatta för orättvisor - men de som var skyldiga till den dåliga behandlingen straffas. Den officiella norska hållningen tycks ha varit att behandla samerna väl.

Samerna uppfattas som bosatta inom Norge - men därmed inte automatiskt med fulla rättigheter och social status. I kristenrätterna ses dock samerna i själva verket som utanför riket, p g a att de är hedningar.

Samer tycks ha varit förtrogna med de gamla norröna gudarna - och attityden gentemot samernas inhemska religion beskrivs som så positiv som var möjligt mot en hednisk religion. Kontakterna mellan samer och deras norska grannar belyses också i det samiska språket.

Allt detta visar tydligt att de två folkgrupperna levde i ett slags symbiotiskt förhållande under vikingatid-tidig medeltid i Norge (Mundal under tryckn.).

'Arkivet jorden' - fynden och fornlämningarna

Hur var då förhållandena i Sverige? Motsvarande skrivna källor finns inte här.

Vi får istället gå till 'arkivet jorden', och se vad det arkeologiska materialet, fynden och fornlämningarna, kan berätta. De ger en bild av var och när, och i hur hög grad kontakter med det germanska samhället etablerades. Det berättar också om hur kontakterna varit: vid goda relationer bör inte samerna ha haft det behov att markera sin egen tillhörighet i dräkt osv som senare, under nyare tid blev fallet. Vid en stress-situation förstärks de etniska signalerna.

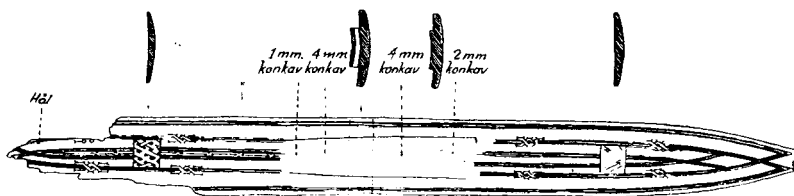

Fig. 2. Skida från Arvidsjaur, Lappland, ca 700-talet e Kr, med typiskt samisk ornamentik (efter Seming 1960).

GERMANSK ETNICITET**SAMISK ETNICITET**

Dräkt, prydnader	
textilier: ylle, linne	
man: bälte m orient. beslag	?
kvinna: pärlhalsband, mynthänge, sprundspänne, nålhus	
Gravformer	
stensättning: brandgrav	näversvepning
hög: brandgrav < skelettgrav	?
flatmarksgrav: skelettgrav	
Religion	
nordisk förkristen religion < kristendom	samisk inhemska religion
Samhällsskick	
skiktat samhälle	egalitært samhälle
Ekonomi/närings	
åkerbruk	renar (som drag-, last- och lockdjur; som mjölkdjur?)
boskapsskötsel	
	jakt, fiske, fångst: redskap: samiska bågen, särsk. pilar metoder: t ex fångstgropar för älg, ren produkter: skinn, horn, ben mm
Vintertransport	
snöskor, trugor, släde	skidor, skidåkning; ackja
Boende	
intensivt bruk av område bofasthet	extensivt bruk av område nomadism
'rektangulärt långhus'	kåta

Fig. 3. Försök till schema över olika företeelser som under järnålder-tidig medeltid utmärkte germansk respektive samisk kultur.

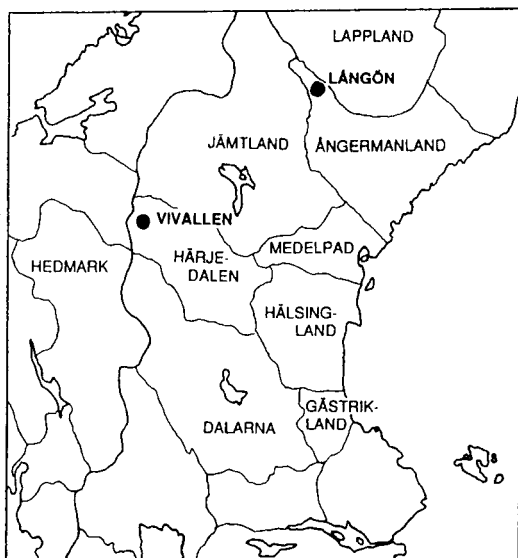

Fig. 4. Karta över den aktuella delen av mellersta Skandinavien. Vivallen och Långön markerade.

Kulturlån går vanligen från en högstatuskultur till en lågstatuskultur. Man kan alltså vänta sig att olika drag i den materiella kulturen gått över från germaner till samer. Men det gäller naturligtvis också att se efter ifall några företeelser gått den motsatta vägen, från samisk till germansk miljö - och vad det i så fall kan bero på (fig 3).

Det innebär att det inte i första hand bör vara de germanska fornlämningarna som har nyckeln till vad vi söker, utan de samiska. Ett område som bjuder på goda exempel är Mellansveriges inland, landskapen Härjedalen, Jämtland och Ångermanland (fig 4). Två gravfält, på Vivallen i Härjedalen och Långön i Ångermanland, är särskilt betydande. Långöns tolv låga gravhögar dateras till ca 900-1100. De ligger längs ryggen av en långsmal ö i Täsjön, i skogsmarker som inte lämpar sig för odling; 1700-1800-talets agrara kolonisation nådde inte heller hit (Ambrosiani et al 1984). Vivallens 20 kända flatmarksgravar är från tiden ca 1000-1200. De ligger i rader vid en liten bäck i skogslandet strax under fjället (Hallström 1944, Zachrisson 1987, 1988a).

En jämförelse med dels typiskt germanska gravfält och tidiga kyrkogårdar, dels samiska gravar och metalldepåer visar att gravfälten på Vivallen och Långön bör tolkas som samiska. Men samerna där har mottagit en rad kulturlån från germanskt håll, samtidigt som de behållit sin etniska tillhörighet.

Gravformer och gravskick

Redan långt före vikingatid, i en rad gravfält från tiden kring Kristi födelse, ser vi hur drag i gravskicket går över från bygd till fångstland. Gravfälten tillhörde den lokala befolkningen, samerna, i fångstlandet vid Dalälvens, Ljusnans och Ljungans övre lopp, dvs i vad som nu är landskapen Dalarna, Gästrikland och Härjedalen (Ambrosiani et al 1984, Zachrisson 1992). Dess medlemmar måste ha haft goda kontakter med människor söderöver, i nuvarande södra Norge eller Sverige, för att gå så långt som att ta upp drag i dessas gravskick. Man har i norr tagit upp seden att bränna sina döda och begrava dem under stensättningar - men man har gett gravarna en egen prägel genom att på dem lägga horn och kranieta av älg och ren. Åtminstone in på 500-talet har det bruket levat kvar på samiska gravar i Härjedalen och Lappland.

Det är en sedvänja som vi inte alls känner från germanskt håll, men däremot från hela det uralstalande området, från det samiska i väst, till nenerna (tillhöriga de nordliga samojederna) i norra Sibirien och vidare öster ut. Man offrade horn och kranier av ren, älg, hjort, eller vilket som nu var det stora djuret i området, på särskilda platser. Det var en del av den gamla, traditionella religionen på cirkumpolärt område (Ovsyannikov & Terebikhin ms; jfr Nordenskiöld 1880). En tjuktjisk shaman talar om hornen som nattetid reser sig och vandrar kring gravarna (Bogoraz 1975 ; jfr Anisimov 1963).

Under mellersta järnåldern, tiden kring 500-talet, dras samer vid ytterligare några älvsystem i skogslandet in i ett närmare utbyte med germaner. Nu kan vi också ana vilka germaner som då var motpart: samtidigt med att seden med att begrava sina döda i brandgravar under stensättningar sprider sig norrut bland samerna ungefär t o m Indalsälvens övre lopp (dvs i Jämtland), så lägger germanerna vid kusten av Bottenhavet (Östersjön), i Hälsinglands och Medelpads bygder, rika skatter i marken. Det har tolkats som att de blivit förmögna på handel med inlandet.

I och med vikingatiden är det dags för ytterligare en framryckning mot norr: nu är det samerna i de inre delarna av Ångermanälvens vattensystem som börjar anlägga gravhögar, av liknande slag som germanernas i Ångermanlands bygder. Den agrara bygden vid Ångermanälvens nedre lopp upplever samtidigt en högkonjunktur, i det arkeologiska materialet synlig i de många silverskatter som nu läggs ner i jorden. Detta överskott skulle bli kunna förklaras av att inlandets resurser nu började utnyttjas mer intensivt, att samernas produkter blir väsentliga för bygdens ekonomi.

På det här sättet kan man se hur samer i den ena älvdalen efter den andra dras in i närmare kontakter med germaner, från söder mot norr (Zachrisson 1988b).

Men det finns skillnader inom det samiska samhället. Inom det övre skiktet tar man in nyheter i gravskicket snabbt, och ändrar också drag i dessa allt efter förändringar i den germanska bygden. Det är helt i linje med hur man kan se möten mellan två etniska grupper. Vid tider med goda relationer mellan dem kan såväl artefakter som seder och

bruk övertas, främst från den dominerande gruppen. Etnografiska paralleller visar att t o m gravseder på så sätt kan "lånas in" (Odner 1983).

På Långön har man infört det typiskt germanska gravskicket kring 900-talet att i graven lägga ner såväl personliga tillhörigheter som husdjur, i det här fallet sin hund. Vid 1000-talet övergår man från att bränna sina döda till att begrava dem obrända.

Skelettgravar under flat mark förekommer i allmänhet först under sen vikingatid och då förmodligen under kristet inflytande. På Vivallen är det denna sed att bisätta sina döda obrända i gravar under flat mark som råder. Och på samma sätt som i bygden sker en förändring från att i en äldre grav lägga ner en rad verktyg till att i en yngre enbart ta med det som tillhörde dräkten.

Samtidigt levde det ålderdomliga gravskicket med brandgravar under stensättning kvar i andra samiska miljöer. Ett exempel på det finns från Vikarsjöarna i mellersta Härjedalen. På en boplatz bebodd från stenåldern och framåt - bl a under äldre järnålder - har man undersökt en sådan grav från 1200-talet, en märkligt sen datering för en hednisk grav. En kam av germansk modell talar dock om att också den människa som bisatts här varit indragen i relationen med grannarna.

Vissa grupper av samer har alltså anlagt gravfält som Långön och Vivallen med ett 'modernt', germanskt gravskick och dyrbara, i det skandinaviska samhället prestigeladdade, importerade föremål - samtidigt som andra samer tycks ha fortsatt att nyttja det vi brukar kalla boplatser av stenålderskaraktär längs vattendragen, och konservativt hållit kvar bruket att begrava sina döda i brandgravar under stensättningar.

Det talar för ett stratifierat samiskt samhälle från åtminstone vikingatid. Förhållandena längre norrut i Skandinavien tycks indikera detsamma (Storli 1991). Det samiska samhället var inte längre det 'enkla fångstsamhälle' man länge trott.

Att begrava sina döda med gravgåvor och vid boplatzen är ett icke-kristet gravskick. Att det skett så sent som under 1100-talets slut och 1200-talet talar för att det inte rör sig om germansk kultur. I bygden i Jämtland t ex, upphör i princip det gravskicket under 1000-talet. På Gotland finns visserligen gravar med full dräktutrustning så sent som från 1100-talets slut - men där ligger de på kyrkogårdar.

Men inhemska samiska drag lever kvar, ibland kombinerade med de utifrån 'inlånade' skicken. Så är fallet med bruket att begrava de döda i näversvepningar, som på Vivallen, ett typiskt samiskt förkristet gravskick. Näver har påträffats i gravar på olika håll i Sverige, men bruket att linda in de döda i ett "mumieliknande paket", ofta med särskilda sydda fodral av näver för huvud, händer och fötter, är alls inte känt utanför den samiska kulturen här. Det kan ursprungligen ha varit en rent praktisk åtgärd, för att lättare kunna transportera de döda från en boplatz till en annan. Detta bruk är känt från samiska gravar från järnålder och framåt i Finnmark i Nordnorge, liksom

från medeltid i svenska Lappland. Det har sedan utmärkt samiska förkristna gravar från nyare tid över hela det samiska området.

Vad som i övrigt vid denna tid utmärkte det inhemska samiska gravskicket, är inte känt.

Vissa drag i såväl nordisk förkristen religion, som i den katolska under medeltiden, har i förändrat skick tagits in i samisk kultur. Huruvida drag i samisk religion gått över den motsatta vägen, är omdiskuterat. De schamanistiska dragen i nordisk förkristen religion torde knappast vara inlånade från den samiska, utan är sannolikt en del av den nordisk/germanska 'från början'.

Att samisk schamanism har utövats i södra Norge ännu under tidig medeltid indikeras av fyndet av en samisk schamantrumhammare från Övre Rendal i Hedmark (beläget i höjd med norra Dalarna), C 14-daterad till ca 1160-1260 (Pareli 1992). Samtidigt beskriver Historia Norvegiæ detaljerat en samisk trumseans, liksom trumman som brukades, enligt utsago efter ett ögonvittne. Krönikans författare ger mycket mer information om Östnorge än om någon annan del av landet (Halvorsen 1987), varför det kan vara förhållanden där som beskrivs.

Dräkt, smycken och personlig utrustning

Samerna på Långön och Vivallen - hur var de klädda och prydda? Vad hade de för redskap? Kan gravfynden berätta något om mötet med germanerna?

Det som utmärker gravarna är en mycket karakteristisk kombination av vissa föremål av nordvästeuropeiska, östliga och inhemska typer, samma slags kombination som utmärker de samiska skofferplatsfynden i norr. Till de senare hör bronsbleckshängen, blåyxformade, och jaktpilspetsar av samisk typ. Östliga ting visar sig utmärka samiska fömlämningar i Nordskandinavien.

Föremål tillhöriga dräkt och personlig utrustning borde vidare kunna berätta ifall kontakterna med germaner främst gick åt väster eller sydöst - om det var 'normän' eller 'svenskar' som samerna på Långön och Vivallen hade sina främsta relationer med, som kan ha utgjort något litet av ett ideal för dem.

Norska silvermynt från 1000-talet tycks utmärka samiska fömlämningar i norr. Sådana finns i stort antal i tre stora offerplatsfynd i norr, samt i en grav på vardera av 'våra' två gravfält (åtta mynt i grav 7 på Vivallen; några av mynten från Långöns grav 10). Medan de på Långön burits som hängen, tycks de på Vivallen legat i en börs, vilket ger ett mera 'modernt' intryck. Graven på Vivallen kan också vara senare än den på Långön.

Sådana mynt är däremot sällsynta i övriga delar av nuvarande Sverige. Det talar för särskilda kontakter mellan samerna i skogslandet och Norge, ytterst med kungamakten där. Det har föreslagits att de äldsta mynten hade en inbyggd symbolfunktion, eller

nyttjades för gottgörelser till vissa personer i kungens tjänst, eller för bestämning av bötesbelopp (Christophersen 1989 s 135).

Ett silverspärr (Vivallen) med paralleller i danska skattfynd nedlagda kring 1040 och 1100 bör likaså ha kommit in västerifrån. De metallbeslagna bältena och ringspärrna pekar å andra sidan mot Östersjöområdet.

Den sena tidshorisont som de två gravfälten representerar saknar dock i stort sett jämförelsematerial bland de förkristna gravarna från Skandinaviska halvön. Gravar från övergångsskedet hedniskt-kristet på Gotland och i Dalarna ger bättre möjligheter. Vid Gotlands kyrkor begravde man ännu under hela 1100-talet sina döda med alla dräkttillbehör, och där finns bälten snarlika det från Vivallen grav 9 (Thunmark-Nylén 1982, 1991). Ett antal gravar från Leksands socken i Dalarna är daterade till ca 1050-1200. De äldre är förkristna, belägna vid boplatsen, de yngre på kyrkogården. De ger en bild av dräktskicket på fastlandet, med kvinnornas pärlhalsband och mynthängen (se Seming 1982).

Vad man däremot tydligt kan se på Vivallen och Långön är drag, karakteristiska för mötet mellan två etniska grupper, också under andra tider och i andra trakter av jorden. Att element vanligen går över från majoritetskulturen till minoritetskulturen är redan nämnt. Ett annat är att olika företeelser har gått från det övre skiktet i majoritetskulturen - den germanska - till det övre skiktet i minoritetskulturen - den samiska. Också i detta fall pekar det på ett stratifierat samiskt samhälle. Ett tredje är att de inlånade föremålen utsatts för påtagliga förändringar i samband med övertagandet.

De föremål man tar in kan behandlas på ett eget, och för germansk kultur främmande sätt: så får t ex vissa av mynthängena i en grav på Långön ett trekantigt upphängningshål - en följd av att det gjorts med en knivspets - något som i övrigt endast är känt från de samiska offerplatserna i norr. Germanerna gjorde istället ett runt hål i sitt mynthänge, eller försåg det med en liten hängögla (Kenneth Jonsson muntl. medd.). Detta kan se ut som en oväsentlig detalj, men kan också ha haft en vidare betydelse.

Man kan jämföra med när nordbor i början av vikingatiden plundrade kloster på Brittiska öarna och bröt loss bokbeslag, och gjorde kvinno Smycken av dem.

Vissa föremål användes av samerna på ett annat sätt än som var tänkt av dem som tillverkat dem: ringspärrna och fingerringar kunde användas som hängsmycken, spetsen på ett ringspärr lindas fast med ulltråd, så att det inte längre gick att öppna (Långön grav 6, Vivallen grav 5). Också till dessa fenomen finns paralleller i de samiska offerplatsfynden i norr.

En annan är att främmande föremål förses med egna tillägg, som att ett germanskt nålhus pryds med tre samiska hängen (Vivallen grav 9).

Av särskilt intresse är att de främsta männen inom det samiska samhället inte enbart tar in och bär den germanske mannens utan också den germanska kvinnans statussym-

boler: Ett halsband med 17 sötvattenspärlor och en grön pärla bars av en pojke på 10-12 år (Vivallen grav 10), och 38 pärlor runt halsen på en ca 50-årig man (Vivallen grav 9), som också prytt sin dräkt med det lilla silverspännet och ett nålhus av germanskt slag. Fingerringar påträffades på Vivallen enbart i två mansgravar (grav 9,10). Fem mynthyngningar låg i en mansgrav på Långön (grav 10).

Däremot går inga typiska mansattribut, som bronsbeslagna bälten (Vivallen grav 7,9, Långön grav 10) över till kvinnor.

Men en del av kvinnorna på Vivallen har smyckat sig på germanskt vis, t ex med pärlhalsband. Ett halsband med 22 pärlor, varav flera av halvadelsten, bars av en ca 12-14-årig flicka (Vivallen grav 3). Bruket att bära en stor pärla av bärmsten i en pärluppsättning av andra material, känt från bl a Birka, är också belagt i en kvinnograv från Vivallen (grav 13). Minst fem pärlor jämte rester av upphängningsstråden påträffades i en annan kvinnograv på Vivallen (grav 21).

Rester av dräktplagg av textilier fanns i gravarna på Långön (i grav) och Vivallen (i 5-7 gravar), främst mansgravar, som det förefaller. Ylle- och linnetyger har ofta bevarats p g a att spännenålar varit fästade i dem. Tyger och dräktdelar, inte minst av högre kvalitet, var vid denna tid värdefulla ägodelar, verkliga statussymboler.

Inte enbart tyg, utan också hela plagg tycks ha nått samerna, kanske via nordiska bygder. En man (Vivallen grav 9) hade kläder av ylletyg, och därtill en långärmad tunika av linne, med silverbroscherade brickband runt handleden - av liknande slag som bars av de förnämsta männen i Birka. Här har vi alltså ett välbevarat mansskelett, i näversvepning, med klart samiska drag i skelettet. Det är den rike man som bar ett helt pärlhalsband, brosch och nålhus.

Minst två slag av finare ylletyg, samt linne, tycks ha funnits i andra gravar, såväl i mans- som kvinnogravar (bestämningar av M. Nockert).

Enstaka germanska ovala spännen från 800- och 900-tal har påträffats i fängstmarken i norr, i norra Jämtland, i Ångermanlands inland och i Lappland, såväl i gravar som på boplatser och offerplatser. De uppträder inte i par som i nordiska bygder. Fyndomständigheterna visar att det knappast rör sig om fornlämningar tillhöriga den germanska kulturen. De har också tolkats som att de vid nedläggandet tillhörde den lokala befolkningen (Sellinge 1982), dvs samerna (Zachrisson 1988b).

Andra drag

Tidiga nordiska ortnamn i områden med samiska fornlämningar, liksom tidiga inlån från nordiskt till samiskt språk visar på kontakter under järnåldern före vikingatid. Samer och germaner kan ha varit tvåspråkiga i århundraden.

Bland drag som inte tycks ha gått utanför samisk kultur kan nämnas bostadsskicket i form av kåtan (exempel finns på Vivallen, daterade till 800- respektive 1200-tal), den särskilda pilbågen (av asiatisk modell) och de tunga jaktpilspetsarna till den (Vivallen

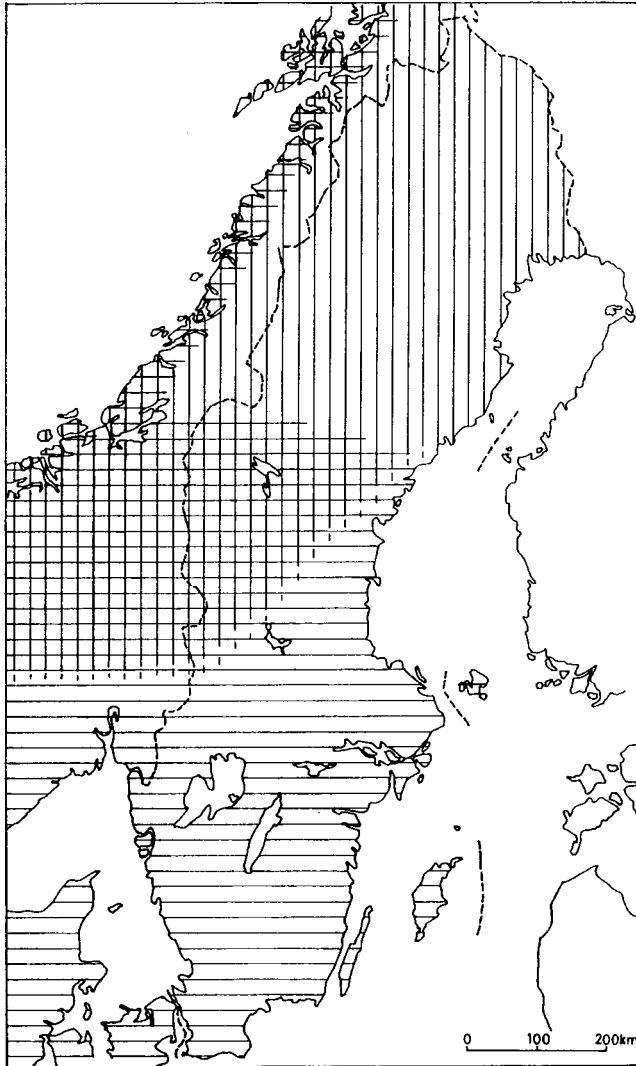

Fig. 5. Skiss av den antagna ungefärliga fördelningen mellan germanska (vågrätt streckade) respektive samiska (lodrätt streckade) områden på Skandinaviska halvön under vikingatid-tidig medeltid.

grav 7), en typ av benpil, med en hulling (Långön grav 7), en möjlig skinnskrapa (Långön grav 1).

Andra företeelser har gått över från samisk kultur till germansk, från fångstland till bygd. Men de är inte lika påtagliga i det arkeologiska materialet. Några bör redan ha börjat tas över före vikingatid, som vissa medel och metoder för vintertransport (skidor och skidåkning) och en viss jaktmetod (gropfångst av storvilt). De behöver inte uppfattas som kulturlån. De kan ha varit resultat av assimilation, dvs ha skett i samband med att samer bytt etnicitet och övergått till germansk kultur i ett område, eller helt enkelt vara en följd av att ett specialiserat och väl fungerande sätt att utnyttja markerna levde vidare.

Men det mesta som gått denna ”motsatta” väg har vi svårt att komma åt. Det bör ha gällt råvaror och produkter av organiskt material, som skinn, horn och ben, kött och fisk. Det har säkerligen också gällit kunskaper och färdigheter, tankesätt och levnads-mönster. Fynden, liksom skrifterna, indikerar giftermål mellan de båda kulturena. De samiska kvinnor som gifte sig med germanska män: vad förde de med sig, alltifrån hantverk till värderingar?

Slutsatsen av allt detta måste bli att det arkeologiska materialet låter oss ana ett fredligt möte mellan samer och germaner under vikingatid och tidig medeltid i mellersta Skandinaviens inland, en nära gemenskap, kort sagt samma slag av symbiotiska förhållande som de skrivna källorna antyder (fig 5).

Inger Zachrisson är docent i arkeologi och antikvarie vid Statens Historiska Museum, Stockholm

Litteratur

- Ambrosiani, B, Iregren, E. & Lahtiperä, P. *Gravfält i fångstmarken. Undersökningar av gravfälten på Smalnäset och Krankmärtenhögen, Härjedalen.* Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer rapport 1984:6. 1984.
- Anisimov, A. F. The shaman's tent of the Evenks and the origin of the shamanistic rite. I Michael, H (red) *Studies in Siberian Shamanism.* 1963.
- Bogoraz, V. *The Chukchee.* 1975.
- Christoffersen, A. Kjøpe, selge, bytte, gi. Vareutveksling og byoppkomst i Norge ca 800-1100: En modell. *Medeltidens födelse.* Symposier på Krappereups borg 1. 1989.
- Düben von, G. *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier.* Andra utgåvan. 1977.

- Hallström, G. *Gravfältet på Vivallen i Funäsdalen*. Heimbygdas tidskrift. Fornvårdaren 8. 1944.
- Halvorsen, E. F. East Norway in the Sagas. *Proceedings of the Tenth Viking Congress*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke 9. Oslo 1987.
- Historia Norwegiae. *Norges historie*. Oversatt av Astrid Salvesen. Thorleif Dahls kulturbibliotek. 1969.
- Jansson, I. Gürtel und Gürtelzubehör vom orientalischen Typ. *Birka II:2. Systematische Analysen der Gräberfunde*. 1986.
- Lagerqvist, L. O. & Åberg, N. *Gustav Eriksson (Vasa) i Dalarna 1520-1521. Minnen, myter och monument*. 1985.
- Mundal, E. The Perception of Lapps and their Religion in Old Norse Sources. *Religion and Society*. Helsinki, under tryckn.
- Nordenskiöld, A. E. *Vegas färd kring Asien och Europa*. 1880.
- Odner, K. *Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia*. Oslo Occasional Papers in Social Anthropology No. 9. 1983.
- Olaus Magnus. *Historia om de nordiska folken*. 1,2. Kommentar J. Granlund. 1976.
- Ovsyannikov, O. V. & Terebikhin, N. M. Sacred space in the culture of the Arctic regions. *Arkeologiska världskongressen 1990*. (Venezuela), under tryckn.
- Pareli, L. Runebommehammeren fra Rendalen - et minne etter samer i Sør-Norge i middelalderen? *Samer i Sør. Åarjel-saemieh* 4. 1992.
- Paulus Diaconus. *Langobardernas historia*. Övers. av H. Weimarck. 1971
- Selinge, K.-G. Comments on Economic Change and the Prehistoric Fur Trade in Northern Sweden: The Relevance of a Canadian Model. *Norwegian Archaeological Review* 15:1-2. 1982.
- Serning, I. *Övre Norrlands järnålder*. Skrifter utg. av Vetenskapliga biblioteket i Umeå 4. 1960.
- Serning, I. *Fyndgravar och gravfynd. Tusen år på Kyrkudden. Leksands kyrka, arkeologi och byggnadshistoria*. 1982.
- Storli, I. "Stallo"-bopllassene. *Et tolkningsforslag basert på undersøkelser i Lønsdalen, Saltfjellet*. Institutt for samfunnsvitenskap, Univ. i Tromsø. 1991.
- Thunmark-Nylén, L. *Två gravar från Gotlands missionstid. Reflektioner om dräktskick och smyckedistribution*. *Tor* 19. 1982.
- Thunmark-Nylén, L. *Vikingatid eller medeltid? Om datering av gotländska gravfynd*. *Tor* 23, 1990-1991. 1991.
- Zachrisson, I. *Saamis-Swedes-Russians - Organized Cooperation or Not? Nordisk TAG. Rapport fra den første nordiske TAG-konference i Helsingør, 15.-17. november 1985*. 1987.
- Zachrisson, I. *Arkeologi och etnicitet. Samisk kultur i mellersta Sverige ca 1-*

- 1500 e Kr. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14, 1987. 1988a.
- Zachrisson, I. The So-called Scandinavian Cultural Boundary in Northern Sweden in Viking Times - Was it Ethnic or Socio-Economic? A Study Based on the Archaeological material. *Acta Borealia* 1-2. 1988b.
- Zachrisson, I. Can Grave Customs be Taken over by One Ethnic Group from Another? *Northern Religions and Shamanism. The Regional Conference of the International Association of the History of Religions. Selected Papers.* Ethnologica Uralica 3. 1992.
-
-

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett (önskvärt). Disketten skall vara av formatet 3,5 tum. Eftersom META-redaktionen uteslutande använder **Macintosh**-datorer, är det underlättande för redaktionsarbetet om insända disketter är formaterade för detta system. META-redaktionen har emellertid även möjlighet att konvertera disketter formaterade enligt MS-DOS-systemet. Texten bör då vara sparad som en ren ASCII-fil.

Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hänvisningar göres i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida. Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finnes placeras de efter texten. Under rubriken **Litteratur** samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, verkets namn, eventuell skriftserie eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplen

Stenholm, L. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner.
Medeltiden och arkeologin, festskrift till Erik Cinthio. Lund
studies in medieval archaeology 1. 1986.
Styffe, C.G. *Skandinavien under unionstiden.* 1911.

Faktaruta. Till varje text bifogas av författaren en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör helst vara anpassade till en trycksida i A4-format. Skicka gärna originalmaterial eftersom redaktionen har möjlighet att göra copy-proof. Alla illustrationer skall vara försedda med figurnummering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurerna skall placeras.

Redaktionens adress:

**Medeltidsarkeologiska föreningen
Arkeologiska institutionen,
Sandgatan 1,
223 50 Lund.**

INNEHÅLL

REDAKTIONELLT		1
<i>Dick Harrison</i>	Etnicitet i historisk forskning: även ett tidig-medeltida problem	3
<i>Zbigniew Kobyliński</i>	Early Slavs -are they archaeologically visible?	13
<i>Jes Martens</i>	Kampen om Forhistorien Om etnicitet og brugen af etniske tolkninger i den førromerske jernalder	28
<i>Neil Price</i>	Acts of identity? Ethnicity and architecture in the viking age	49
<i>Bozena Werbart</i>	“Ju fler rötter, desto mindre vajar ett träd i vinden”. Personliga tankar om arkeologi och etnicitet.	72
<i>Inger Zachrisson</i>	Beslagna bälten och ett par skidor – etnicitet är inte så enkelt	84